НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА

ЛЕСЯ ВОЛЬНОВА

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

КИЇВ-2014

Пригадуємо, узагальнюємо, систематизуємо, розширюємо, розвиваємо…

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П.ДРАГОМАНОВА
Інститут соціальної роботи та управління
Кафедра галузевої психології та психології управління**

ЛЕСЯ ВОЛЬНОВА

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

КИЇВ-2014

Пригадуємо, узагальнюємо, систематизуємо, розширюємо, розвиваємо…

Рекомендовано до друку рішенням Науково-методичної ради Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова (протокол 7 від 27 лютого 2014 року)

Рецензенти:

О. Б. Мельничук – кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри галузевої психології та психології управління, Інститут соціальної роботи та управління, НПУ імені М. П. Драгоманова

О. М. Ічанська – кандидат психологічних наук, доцент кафедри авіаційної психології гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Підготовлено кандидатом педагогічних наук, доцентом кафедри галузевої психології та психології управління Інституту соціальної роботи та управління НПУ імені М. П. Драгоманова *Л. М. Вольновою*

Вольнова Л.М. Загальна психологія. Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи студентів. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2014. – 95 с.

Запропоновані методичні рекомендації спрямовані на реалізацію таких завдань вивчення дисципліни «Загальна психологія», як: придбання студентами знань щодо предмета психології, її методів, психічних процесів, станів та рис особистості, індивідуальних особливостей людини, психології людських стосунків; засвоєння основних термінів і понять психології на рівні їх відтворення і тлумачення; а також формування узагальнених умінь застосовувати психологічні знання, принципи, методи для вирішення соціально-професійних задач. Методичні рекомендації містять пояснювальну записку, методичні вказівки щодо організації самостійної роботи, основні поняття до кожної теми, питання для самоконтролю знань, список літератури для обов'язкової роботи з першоджерелами, творчі завдання, а також список рекомендованої літератури.

© Вольнова Л. М., 2014
© Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, 2014

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи підготовлені відповідно до програми навчальної дисципліни «Загальна психологія».

Самостійна та індивідуальна робота з навчальної дисципліни «Загальна психологія» займає важливе місце у навчальному процесі вищих навчальних закладів при підготовці студентів. Вивчення цього курсу створює своєрідну основу психологічних знань, дає базовий матеріал, який, в подальшому, на старших курсах педагогічного університету студентами поглиблюється, розширюється й диференціюється, зокрема при вивченні вікової, педагогічної, соціальної та інших галузей психології, узагальнюється й систематизується при підготовці до написання комплексних контрольних робіт, курсових і дипломних досліджень, набуває прикладного спрямування при підготовці до педагогічної практики.

Завдання для самостійної та індивідуальної роботи спрямовані на те, щоб студенти глибше оволоділи знаннями про сутність, закономірності, принципи функціонування психіки людини; засвоїли сутність, умови і чинники виникнення, прояву та розвитку у людини психічних процесів, станів та властивостей; щоб у студентів сформувалися навички належного самоаналізу, розуміння і інтерпретації поведінки інших людей, стимулювання процесів самореалізації й самовдосконалення; розвинулися уміння застосовувати психологічні знання, принципи, методи для вирішення професійних завдань, сформувалися здібності до безперервного саморозвитку й ефективної самореалізації у сфері професійної соціально-педагогічної та психологічної діяльності.

Матеріали даних рекомендацій для самостійної та індивідуальної роботи студентів з курсу «Загальна психологія» певним чином структуровані. Зокрема:

– на початку кожної теми подано методичні вказівки щодо організації самостійної роботи студентів при підготовці заданої теми;

– означені основні поняття до кожної теми, які обов’язково мають бути відображені студентом у словнику психологічних термінів;

– визначено питання для самоконтролю знань;

– наведено список літератури для обов’язкової роботи з першоджерелами, що передбачає анотування або ж конспектування вказаних робіт у цілому чи їх окремих частин (відповідно до теми та проблем, які розглядатимуться на практичному занятті);

– запропоновано творчі завдання (проблемні ситуації), що спрямовані на розвиток умінь застосовувати набуті теоретичні знання в практиці психологічної роботи;

– вказано рекомендовану основну та додаткову літературу.

Залежно від профілю спеціальності фахівця, умов організації навчального процесу (денна, заочна, дистанційна форми навчання) та часу, визначеного в навчальних планах на практичні заняття з курсу загальної психології, в кожному окремому випадку можуть бути відібрані також деякі із запропонованих завдань, визначені процедура виконання цих завдань та шляхи оцінювання результатів.

МОДУЛЬ 1.
ВСТУП ДО ПСИХОЛОГІЇ

ТЕМА 1.1. ПРЕДМЕТ ТА ЗАВДАННЯ ЗАГАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно навчитися: обґрунтовувати систему явищ, які вивчає психологія (психічні процеси, психічні стани і психічні властивості індивіда), встановлювати відмінності життєвої психології від наукової; визначати специфіку предмету психології серед низки суміжних наук та його зміну на основних етапах її становлення як науки (міфологічний, філософський, науковий), а також характеризувати основні галузі психологічної науки (загальна, вікова, педагогічна, соціальна, практична психологія та ін.).

Окрему увагу слід звернути на загальну характеристику основних шкіл сучасної психології: глибинної психології, біхевіоризму, гуманістичної психології, гештальтпсихології, діяльнісного підходу, трансперсональної психології. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні виявити особливості становлення вітчизняної психології та внесок провідних вітчизняних вчених у цей процес (П. І. Ковалевський, М. М. Ланге, П. Р. Чамата, П. І. Зінченко, Г. С. Костюк, В. А. Роменець та ін.), встановити досягнення сучасного етапу розвитку української психологічної науки.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27 .
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 25, 28, 29.

Словникова робота: психологія[1], душа, психіка, поведінка; предмет психології; загальна психологія, соціальна психологія, вікова психологія, педагогічна психологія, практична психологія; глибинна психологія, біхевіоризм, гуманістична психологія, гештальтпсихологія, діяльнісний підхід, трансперсональна психологія.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає суть предмету психології на сучасному її етапі розвитку?
2. Для чого майбутній соціальний педагог повинен мати глибокі психологічні знання?
3. З якими науками психологія пов’язана прямо, а з якими опосередковано?
4. Назвіть основні галузі психології.
5. Чому змінювався предмет психології на різних етапах її становлення?
6. Вкажіть передумови (історичні, наукові та ін.), які, на Вашу думку, сприяли становлення психології як самостійної науки?
7. Чому на початку ХХ ст. з’явилися різноманітні психологічні школи і напрями?

[1] Всі підкреслені поняття є базовими, їх необхідно знати також і на кожне наступне заняття

8. Розкрийте внесок Г. С. Костюка у становлення та розвиток вітчизняної психологічної науки?

Робота з першоджерелами[1]:

1. Ломов Б. Ф. Психология в системе научного знания / Б. Ф. Ломов // Хрестоматия по психологии : учебное пособие для студ. / Сост. В. В. Мироненко ; под ред. проф. А. В. Петровского. – М., 1987. – С. 39-49.

2. Уотсон Дж. Б. Психология как наука о поведении / Джон Бродес Уотсон // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 3-19.

3. Ярошевский М. Г. Категориальный аппарат психологи / М. Г. Ярошевский // Хрестоматия по психологии : учебное пособие для студ. / Сост. В. В. Мироненко ; под ред. проф. А. В. Петровского. – М., 1987. – С. 25-38.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Напишіть, які знання із психології можуть бути потрібні у вашій майбутній професії.

2. Зробити порівняльний аналіз розуміння предмету психологічної науки на різних етапах історичного розвитку.

Етап	Питання, що цікавили психологічну науку

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Поясніть, у чому причина історичного поступу психології та чому так пізно психологія виокремилася у самостійну науку?*

Історія психології засвідчує поступальний характер становлення цієї науки, який полягає у переході від міфологічного до філософського і далі до – до наукового етапу. На першому етапі психіка виступала предметом колективних уявлень людини; на другому – психологічних теорій, створених у рамках певних філософських систем; на третьому – психологічних досліджень. Такий перехід був досить тривалим, адже як самостійна наука психологія утвердилася лише наприкінці XIX ст.

Завдання 2. *Чи погоджуєтеся Ви з наведеним нижче твердженням? Чому?*

«Було б неправильно сказати, що психологія вивчає мислення, відчуття, уяву, волю і т. д., неправильно перш за все тому, що психологія вивчає зовсім

[1] Методика виконання: 1) із указаних нижче уривків вибрати один за бажанням; 2) прочитати його; 3) у зошиті для самостійних робіт записати короткий зміст прочитаного (5-6 речень); 4) вказати, які ідеї автора Вас найбільше зацікавили.

не всі сторони (аспекти) мислення, відчуття, волі та інших психічних функцій» (П. Я. Гальперін)

Завдання 3. *Поясніть наведену нижче ситуацію. Висловіть власну думку щодо того, яка категорія психології може бути базовою «одиницею» у психології. Відповідь обґрунтуйте.*

Цінність наукової теорії великою мірою визначається тим, що стало вихідною одиницею її аналізу. В економічній теорії К. Маркса, наприклад, такою одиницею була категорія товару, в еволюційній теорії Ч. Дарвіна – біологічного виду, в екології – категорія біоценозу тощо. Щодо психології, то впродовж її історії як одиниці аналізу психіки пропонувалися: відчуття, уявлення, ідеї, реакції, рефлекси, поведінка, мотиви тощо.

Завдання 4. *Прокоментуйте наступну думку. Наведіть принаймні п'ять доводів «за» і «проти».*

Психологія – це не наука, а як там не є справжня життєва практика! Подивіться на таксистів, офіціантів, ворожок, убогих – чим не психологи! Увійти в довір'я, вчасно зорієнтуватися на ваші слова і стани, примусити розговоритися, повірити, довіритися, вгадати ваш настрій, соціальний статус, особливості характеру, а потім скористатися всім цим – та тут і «справжнім психологам» треба повчитися!

Завдання 5. *Розв'яжіть запропоновані тестові завдання:*

А. Виберіть рядок, у якому подано повне і правильне визначення принципів психології: а) сукупність прийомів виконання дослідницької роботи; б) вироблений спосіб взаємодії людини і об'єкта дослідження на базі конкретного матеріалу і конкретної процедури; г) загальні вихідні правила, які зумовлюють усі аспекти наукової взаємодії дослідника з предметом свого дослідження; д) створення нових образів, що не скеровується спеціальною метою.

Б. До основних класів явищ, що вивчаються в психології, не відносяться: а) явища свідомості; б) явища поведінки; в) продукти культури; г) неусвідомлювані причини поведінки.

В. Назвіть напрям психології, предметом дослідження якого є особистість та індивідуальність: а) гуманістична психологія; б) біхевіоризм; в) фрейдизм; г) гештальтпсихологія; д) когнітивна психологія.

Завдання 6. *Прокоментуйте наведені нижче визначення предмету психології (визначення узяті з підручників і довідників).*

А. Психологія – наука про закономірності розвитку і функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності.

Б. Психологія як наука про душу.

В. Психологія як наука про свідомість.

Г. Психологія як наука про поведінку.

Д. Психологія як наука, що вивчає факти, закономірності та механізми психіки.

Е. Психологія вивчає психіку людини і тварин: відчуття і сприйняття, увага і пам'ять, уяву.

Завдання 7. *У наведених нижче положеннях заповніть пропущені слова.*

А. Одне з перших пояснень функціонування розуму зводилося до ідеї про якусь……., яка знаходилася в тілі.

Б. У XVIII ст. вивчення душі замінюється вивченням …..... і її функцій.

В. Перша психологічна лабораторія була заснована ……..... в .... році.

Г. Біхевіористи розглядають психологію як науку про …….....

Д. На зміну методу інтроспекції в середині XX століття в психологію прийшов метод вивчення зовнішньої діяльності, спілкування і процесу ….....

Завдання 8. *Виберіть правильний варіант відповіді.*

А. Аристотель: а) робить акцент на знання і мудрість; б) вважає душу сутністю тіла, що наділяє життям; в) ставить за мету пізнання пануючого у Всесвіті порядку; г) всі відповіді правильні; д) всі відповіді неправильні.

Б. Платон: а) був стихійним матеріалістом; б) вважав, що дух (душа) мешкає в тілі людини і спрямовує її упродовж усього життя, а після смерті покидає його, відправляючись у світ ідей; в) розглядав душу як самостійну субстанцію; г) вважав тіло «могилою душі»; д) вважав душу божественним, піднесеним, незримим, вічним початком; е) вважав, що душа, розміщуючись у різних відділах тіла, складається з частин – розуму, мужності, жадання і т.д.; же) всі відповіді правильні; з) всі відповіді неправильні.

В. Філософи середньовіччя: а) повністю відкидали ідеї Аристотеля про душу; б) спиралися на вчення богословів; в) захищали догмати християнської релігії; г) були вульгарними матеріалістами; д) розвивали вчення Платона; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Г. Декартова концепція людини: а) дуалістична; б) механістична; в) відкидає ідею душі як сутність людини; г) спирається на ідею рефлекторного характеру психіки; д) спирається на розум, освячений вірою; е) матеріалістична; ж) всі відповіді правильні; з) всі відповіді неправильні.

Д. Біхевіоризм: а) спирався на схему «S-R»; б) перетворив психологію на «психологію без психіки»; в) увів поняття «научіння»; г) заклав ідеї програмування навчання; д) увів ідеї установки; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Е. Класичний психоаналіз: а) спирався на практику лікування істеричних неврозів; б) зробив предметом несвідомі потяги людини; в) визначив лібідо як енергію, відповідну потребі в самореалізації особи; г) ввів у психологію метод «вільних асоціацій»; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Є. Гештальтпсихологія: а) зробили предметом образи сприйняття; б) визначили гештальт як форму, структуру, цілісну конфігурацію; в) трактували інтелект як поведінку; г) ввели у психологію ідею інсайту;

д) визначили гештальти як елементи свідомості; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Ж. Гуманістична школа психології: а) орієнтована на розквіт усіх потенційних можливостей людини; б) зробила метою виховання особистісне зростання; в) відводить головну роль індивідуальному досвіду; г) є гілкою екзистенціалізму; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Завдання 9. *Які галузі психології вирішують вказані нижче завдання.*

А. Виявити умови ефективного запам'ятовування інформації.
Б. Встановити рівень психічного розвитку дитини.
В. Визначити основні умови розвитку здібностей.
Д. Виявити причини відставання в психічному розвитку дітей.
Е. Виявити психологічні особливості людей різної статі.
Є. Розробити програму професійного відбору керівників.

ТЕМА 1.2. МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студенти повинні отримати уявлення про те, яким чином у психологічній науці проводиться збір інформації про внутрішній світ людини; засвоїти рівні постановки психологічного діагнозу та навчитися визначити основні етапи психологічного дослідження. Окрему увагу слід звернути на методи психологічного дослідження, зокрема на їх класифікацію (за Б. Г. Ананьєвим), вимоги до вибору конкретних методів дослідження (методи опитування, спостереження, експеримент, тест тощо), їх характеристики, особливості застосування, переваги та недоліки при вивченні різних психічних явищ.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні навчитися визначати можливості застосування окремих психодіагностичних методик у практичній діяльності соціального педагога.

Основна література: 1,3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 8, 12, 13, 14, 20, 21, 28.

Словникова робота: психологічне дослідження, принцип дослідження, метод дослідження, методика дослідження; лонгитюдний метод, спостереження, опитування, анкетування, бесіда, інтерв'ю, експеримент, лабораторний експеримент, природний експеримент, тест, моделювання; діагноз.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає сутність та особливості психологічного дослідження?
2. Для чого у ході психологічного дослідження визначають певні етапи?
3. Що таке «метод» і що ми розуміємо під поняттям «методи психології»?

4. Є різні класифікації методів дослідження у психології. Які ознаки лежать в їх основі?

5. Назвіть основні емпіричні методи дослідження у психології.

6. Чому кожен із методів дослідження має свої переваги і недоліки?

7. Який із методів дослідження може дати найбільш повні відомості про певне психологічне явище?

8. Чи є якась специфіка у застосуванні психодіагностичних методик соціальним педагогом?

Робота з першоджерелами:

1. Анастази А. Функции и происхождение психологического тестирования / А. Анастази // Анастази А. Психологическое тестирование : Книга 1. / [пер. с англ.] ; [под ред. К. М. Гуревича, В. И. Лубовского] ; [предисл. К. М. Гуревича, В. И. Лубовского]. – М. : Педагогика, 1982. – С. 19-31.

2. Семаго Н.Я. Анализ детских рисунков. возрастной и проективный аспекты // Семаго Н.Я., Семаго М.М. Теория и практика оценки психического развития ребенка. Дошкольный и младший школьный возраст. – СПб : Речь, 2010. – 384 с. – С. 322-336.

3. Этические проблемы исследования в социальных науках // Новикова С. С. Социологические и психологические методы исследования в социальной работе / С.С. Новикова, А.В. Соловьев. – М. : МГСУ «Союз», 1998. – С. 34-44.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Виписати у зошит для самостійних робіт коротку характеристику таких методів: лонгитюдний метод, метод аналізу продуктів діяльності, біографічний метод, близнюковий метод та метод контент-аналізу.

2. Підготувати та провести опитування (анкетування) на тему: «Чому Ви обрали для навчання педагогічний ВНЗ?». Для цього придумати 5-7 закритих запитань з варіантами відповідей. Запропонувати розроблену вами анкету студентам 6-8 студентам (бажано першого курсу, але можна й іншим). Проаналізувати результатами анкетування та зробити на основі цього ваш висновок про причини чи мотиви вибору студентами такого ВНЗ.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

А. Психодіагностика – метод психологічного дослідження.

Б. Психодіагностика – самостійна галузь психології.

В. Гіпотеза – це гадана відповідь на питання про характер зв’язку подій, явищ.

Г. Опитувальники призначені для вимірювання тільки особистісних особливостей.

Д. В експерименті можливий повний контроль змінних.

Е. При бесіді у випробовуваного може виникнути підозрілість, недовіра, тривога.

Є. Тести можуть бути орієнтований не тільки на оцінні показники.

Ж. За допомогою проективних тестів можна виявити приховані, неусвідомлені спонуки, прагнення, конфлікти, переживання.

З. В проективних тестах головним є їх зміст.

Завдання 2. *Класифікуйте методики наступного списку за такими підставами: а) за метою застосування; б) за процедурою проведення; в) за змістом.*

Тести професійного відбору; дієві тести; тести досягнення; соціометричні методики; групові тести; тести профпридатності; вербальні тести; графічні тести; тести міжособистісних відносин; тести інтересів; тести установок; тести здібностей; особистісні тести; тести емоційної регуляції; апаратурні методики; проективні тести; діагностика готовності до школи; клінічні тести; індивідуальні тести; тести конформності; тести психологічної сумісності; опитувальники; тести «олівець – папір»; інтелектуальні тести; експертні оцінки; діагностика темпераменту.

Завдання 3. *Поясніть ситуацію, яка склалася у формуванні методів дослідження. Вкажіть, чому психіка людини не може вивчатися безпосередньо?*

Відомо, що першим методом психології була інтроспекція – спроба прямого проникнення людини в своє психічне життя. В подальшому на зміну самоспостереженню прийшли опосередковані методи пізнання – спостереження та експеримент. Самоспостереження нині відіграє другорядну роль і використовується як допоміжний метод психологічного дослідження.

Завдання 4. *Проаналізуйте наведений нижче текст і дайте відповідь на поставлене в ньому запитання. Чим пояснити, що між думкою і дією не завжди є однозначна відповідність? В чому цінність методу спостереження і в чому його недоліки*?

Психіка людини не замкнутий в собі світ. Наші думки, відчуття, мрії і прагнення виявляються в справах і вчинках. А вони доступні зовнішньому об’єктивному спостереженню. Їх можна записувати, знімати на плівку і т.д. Значить, до вивчення психіки людини можна застосувати спостереження – могутній метод природознавства. І його широко використовують, але... як ви думаєте, чи однаково індивід поводиться сам на сам і тоді, коли знає, що його вивчають, спостерігають за ним?

Завдання 5. *Про які методи психологічного дослідження йдеться в наведених нижче фрагментах?*

А. Психолог прагне зібрати якомога більше інформацію про конкретний «випадок» для того, щоб дати відповідь на головне питання про генезис і

прогноз психологічних властивостей, для визначення статусу особистості. Цей метод будується на основі гіпотез, що раніше висуваються.

Б. Цей метод широко застосовується в психології особистості. Головна особливість методу полягає в тому, що його використовують не у вигляді опису кількісних проявів властивостей, а у вигляді кількісних оцінок їх прояву, а також вираження тих або інших елементів поведінки. Як оцінювачі можуть виступати індивіди, котрі знають випробовуваних.

В. Спеціалізовані методи психологічного дослідження, за допомогою яких можна отримати кількісну або якісну характеристику явища, що вивчається. Від інших методів дослідження ці методи відрізняються тим, що припускають стандартизовану вивірену процедуру збору і обробки даних, а також їх інтерпретацію.

Г. Один з різновидів попереднього методу, який заснований на системі наперед відібраних і перевірених, з погляду їх валідності та надійності, питань. За відповідями випробовуваних судять про їх психологічні якості.

Д. Інший різновид методу припускає оцінку психіки і поведінки людей не на основі вербальних відповідей, а на базі виконаних завдань. З цією метою випробовуваному пред'являється серія спеціальних завдань, за підсумками виконання яких роблять висновок про якість, що вивчається.

Завдання 6. *Вкажіть, в якому з пунктів названі ознаки такого методу психологічного дослідження, як спостереження, а в якому – експерименту.*

А. Вивчення проводиться в природних для випробовуваного умовах.

Б. Психолог активно викликає явище, що вивчається.

В. Піддослідні не знають, що стали об'єктом психологічного вивчення.

Г. Дослідження проводиться в спеціальній лабораторії.

Д. Психолог не втручається у перебіг психологічного явища, що вивчається.

Завдання 7. *Виберіть з партнером по парті тему для бесіди. По черзі міняючись ролями проведіть діагностичну бесіду. Опишіть свої відчуття, коли Ви були в ролі дослідника і в ролі випробовуваного.*

Завдання 8. *Нижче наведені варіанти запитань, характерних для анкети або для інтерв'ю. Поясніть мету, з якою ставилися ці запитання, ступінь варіативності відповідей і доцільність цих методів збору фактичного матеріалу.*

А. Як ти ставишся до людей інших рас і національностей? А) з неприязню, ненавистю; б) байдуже; в) вивчаю, цікавлюсь; г) вважаю рівними з собою; д) готовий до дружби і співпраці; е) не бачу проблем.

Б. Після неприємних для мене подій, я частіше всього...: а) …переживав почуття гніву, злості на себе або на оточуючих; б) …виникало бажання що-небудь штовхнути, зламати, поруйнувати, ударити кого-небудь; в) …оцінював перспективи майбутнього – будував плани на майбутнє; г) …з'являлися думки

типу «заснути і не прокинутися», «якби зі мною відбулося що-небудь, і я помер...» і т.д.

В. Які дії, вчинки, особисті якості твоїх однокласників ти найбільше шануєш? ……

Завдання 9. *Про яке саме спостереження йдеться у наведених нижче прикладах?*

А. У 60-ті роки Джейн Гудолл вивчала особливості життя диких шимпанзе. В процесі досліджень спостерігач звичайно тихо сидів у чагарниках, поки об'єкти, звикнувши до нього, не переставали звертати увагу на дивного глядача і не поверталися до нормального способу дій. При цьому в декількох випадках були відображені на плівку епізоди, що свідчать про те, що шимпанзе використовують і навіть виготовляють знаряддя праці. Зокрема, очистивши від листя гілочку, вони поволі опускали «вудку» всередину термітника. Комахи, що вчепилися в чужорідний предмет, витягувалися вгору і поїдалися хитромудрими ловцями.

Б. Якщо сторонній спостерігач просто характеризує підлітка з гуртка «Умілі руки» як «схильного до співпраці», то психолог, який «працює на сусідньому верстаті» фіксує, що цей підліток упродовж одного заняття п'ять разів позичив іншим членам гуртка свій інструмент, вісім разів надав допомогу і двічі звернувся по допомогу сам. Крім того, поведінка спостережуваного зіставляється з аналогічними характеристиками його поведінки, які кількісно виражені оточуючими людьми.

В. У відомому дослідженні Курта Левіна піддослідні знаходилися 10-15 хвилин у порожній кімнаті, чекаючи, що за ними ось-ось зайдуть, і не підозрювали про спостереження, яке проводилося. Кожний з них, опинившись у такій ситуації, починав розглядати навколишні речі; їх дії визначалися тим, що він бачить. Речі ніби притягали до себе, обумовлюючи поведінку, яку К. Левін назвав польовою.

Завдання 10. *Про які види експерименту йдеться у наведених нижче прикладах?*

А. У відомому експерименті «Дитина Ікс» три групи дорослих людей попросили погратися з дітьми різної статі, одягненими в однаковий одяг жовтого кольору, і описати їх. Якщо дорослим говорили, що діти – дівчатка, ті пропонували їм няньчити ляльок і описували як ніжних і ласкавих. Якщо говорилося, що діти – хлопчики, дорослі пропонували їм пограти у футбол і описували як мужніх. Якщо ніщо не говорилося про те, хлопчики це або дівчатка, дорослі старалися самі знайти відповідь і відповідно поводитися з дітьми. Фактично, стать при цьому вгадувалася не точніше, ніж, якби це робилося випадковим чином.

Б. В експериментах С. Мілграма одна людина або компанії у розмірі 2, 3, 4, 5, 10 і 15 чоловік зупинялися посеред жвавого нью-йоркського тротуару та дивилися вгору. Природно, що при цьому навкруги них збиралися перехожі і

також задирали голови. З'ясувалося, що відсоток приєднались зростав при збільшенні розміру групи до п'яти чоловік.

В. О. В. Запорожець розпитував дошкільників про маловідомі їм фізичні явища, зокрема, чому одні предмети плавають, а інші тонуть. Отримавши більш менш фантастичні відповіді, він запропонував їм кидати у воду різні речі (маленький цвях, який здавався легким, великий дерев'яний брусок і ін.). Заздалегідь, діти вгадували, попливе предмет або не попливе. Після достатньо великої кількості проб діти починали міркувати послідовно і логічно. У них з'явилася здібність до найпростіших форм індукції та дедукції.

ТЕМА 1.3. РОЗВИТОК ПСИХІКИ У ФІЛОГЕНЕЗІ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти сучасний зміст поняття «психіка» та «психічна діяльність», основні функції психіки, встановити особливості та види психічних явищ, що вивчаються психологією (психічні процеси, психічні стани, психічні властивості). Доцільно також виявити взаємозв'язки свідомого і несвідомого у психіці та ознайомитися із проблемою неусвідомлюваних психічних процесів.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні ознайомитися з підходами до виникнення психічного, зокрема із теорією виникнення психіки як результату еволюції, вивчити етапи розвитку основних форм психіки у філогенезі (подразливість, чутливість, поведінка, свідомість) та стадії розвитку психіки тварин за К. Фабрі й О. М. Леонтьєвим (стадія сенсорної психіки, стадія перцептивної психіки, стадія практичного інтелекту).

Окрему увагу слід звернути на факти, які підтверджують генетичну неоднорідність людської психіки і нерівномірність її розвитку, встановити основні характеристики свідомості та якісну своєрідність людської свідомості в порівнянні з іншими формами психіки.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 12, 13, 14, 19, 20, 21, 22, 25, 28, 29.

Словникова робота: психіка, подразливість, чутливість, поведінка, свідомість, тропізм, інстинкт, самосвідомість, несвідоме, онтогенез, філогенез, психічні процеси, психічні стани, психічні властивості.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Яка роль психіки у житті живих організмів?
2. Які основні етапи розвитку основних форм відображення (психіки) у філогенезі?
3. За О. Леонтьєвим можна виокремити кілька стадій у розвитку психіки тварин. Назвіть їх.
4. Які зі стадій розвитку психіки тварин простежуються в онтогенетичному розвитку людини?

5. Чи є відмінності у психіці людини і тварин? Чому?

6. Яка роль свідомості у розвитку людини? Чому свідомість притаманна лише людині, але не проявляється навіть у вищих тварин?

7. Хто вперше почав вивчати неусвідомлювані психічні процеси у психології?

8. Який взаємозв'язок свідомого і несвідомого у психіці людини?

Робота з першоджерелами:

1. Деннет Д. Виды психики. На пути к пониманию сознания / Дэниел Деннет ; пер. с англ. А. Веретенникові ; [под общ. ред. Л. Б. Макеевой]. – М. : Идея-Пресс, 2004. – 184 с.

2. Леонтьев А. Н. Биологическое и социальное в психике человека / А. Н. Леонтьев // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика. 1983. – 320 с. ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 76-95.

3. Леонтьев А. Н. Об историческом подходе в изучении психики человека / А. Н. Леонтьев // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика. 1983. – 320 с. ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 96-141.

4. Леонтьев А. Н. Очерк развития психики / А. Н. Леонтьев // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика. 1983. – 320 с. ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 184-279.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Перелічіть, які Ви знаєте знакові системи, предмети матеріальної та духовної культури. Розкрийте їх роль у розвитку вищих психічних функцій.

2. Поясніть, в чому полягає суспільно-історичний характер свідомості, спираючись на працю Л. С. Виготського «История развития высших психических функций» (Виготский Л. С. История развития высших психических функций / Л. С. Виготский // Виготский Л. С. Психология. – М. : ЭКСМО, Пресс, 2000. – 1008 с. – (Серия «Мир психологии»). – С. 512-755.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Виберіть відповіді, які, на Вашу думку, можуть продовжити положення*: *«Психіка – це …»*

А. …продукт розвитку живої матерії, який виконує функцію орієнтування у властивостях предметного середовища і управління поведінкою;

Б. … властивість мозку;

В. … явище свідомості;

Г. … апарат управління поведінкою;

Д. … внутрішній світ людини, її духовне життя;

Е. … душа;

Є. … феномени, що супроводжують тілесні процеси;

Ж. …єдність свідомих і несвідомих процесів;

З. … регулятор у відповідь на подразник діяльності;

И. …суб'єктивний образ об'єктивного світу, віддзеркалення дійсності в мозку.

Завдання 2. *Яке із тверджень, наведених нижче, виражає ідеалістичне розуміння психіки, а яке – матеріалістичне? Доведіть свою правоту.*

А. Психічна діяльність не залежить від зовнішніх причин.

Б. Психічна діяльність – це властивість мозку.

В. Психіка – це віддзеркалення об'єктивної дійсності.

Завдання 3. *У наведених нижче положеннях заповніть пропущені місця*:

А. У людини велика частина видового досвіду зафіксована у вигляді …….

Б. В істот, що знаходяться на інтелектуальній стадії психічного віддзеркалення, вирішальний вплив на особливості поведінки надає .....

В. У процесі еволюції психічного віддзеркалення інстинкти все більше замінюються здатністю до .....

Г. Здібність до формування найпростіших умовних рефлексів з'являється у живих істот, що знаходяться на стадії …..... психіки.

Д. Людина, що володіє свідомістю, має нагоду одержувати інформацію про навколишній світ; власний внутрішній світ і …….....

Е. Основні функції психіки: регуляція діяльності та .....

Завдання 4. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

А. Єдність, зв'язок психічних явищ і фактів поведінки властивий тільки людині, що володіє свідомістю.

Б. Поведінка людини в ситуації визначається об'єктивними характеристиками такої ситуації.

В. Будь-яка зміна зовнішнього середовища викликає зміну змісту свідомості.

Г. При вивченні окремої психічної властивості необхідним є її відокремлення від інших, її ізоляція.

Д. Нерівномірність психічного розвитку означає, що окремі групи психічних властивостей розвиваються незалежно одна від одної.

Е. Генетично ранні форми психіки повністю зникають на вищих етапах філогенезу.

Завдання 5. *Прокоментуйте наведені нижче висловлювання. З якими з них можна погодитися, а з якими не можна? Відповідь обґрунтуйте*.

А. При вивченні психічних явищ завжди слід встановлювати матеріальні причини їх виникнення.

Б. Чужа душа – сутінки.

Г. Навколо душі немає таємниць, яких не видавала б поведінка.

Д. Єдине джерело пізнання психічних процесів – це самоспостереження.

Е. Про свідомість людини судять не по тому, що вона про себе говорить або думає, а по тому, що і як вона робить.

Є. Психічна діяльність завжди отримує своє об'єктивне виявлення в тих або інших діях, рухах, мовних реакціях, у змінах роботи внутрішніх органів тощо.

Завдання 6. *Про яку властивість психічного йдеться?*

В корі мозку нейрохірург бачить не яскраві думки на зразок духовного полум'я, а всього лише сіру речовину. В організмі ми виявляємося лише перед анатомічними структурами і перед фізіологічними процесами. Психічне ж ми ніби втрачаємо при цьому з поля зору, подібно тому як, відволікаючись від значення слова, ми втрачаємо і саме слово, виявляючись перед «голим фізичним звуком» і фізіологічним процесом його вимовляння.

Завдання 7. *Вкажіть, що з наведеного нижче переліку належить до психологічних фактів, що – до психічних явищ, а що не є ані тим, ані іншим? Відповідь обґрунтуйте.*

Мислення, емоційне переживання, пам'ять, поведінка, низька адаптація до темряви, болі у шлунку, безсоння, галюцинація, творчість, любов до читання, дихання, емпатія, зубний біль, здібності, навчання, ідеали, безстрашність, голод, ілюзія, образа, сон, некомунікабельність, смерть, відчай, рефлексія, працьовитість, бідність, самотність, нетерпіння, моральність, багатодітність, релігійність, щастя, спілкування, войовничість.

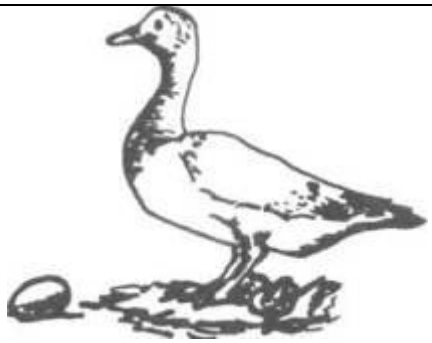
Завдання 8. *Що є спільним і відмінним у діяльності описаних нижче механізмів і діяльності людського мозку?*

А. Автоматична друкарська машинка без участі друкарки безпомилково виконує всі операції по передруку тексту. При цьому текст повністю копіюється (зі всіма граматико-стилістичними особливостями).

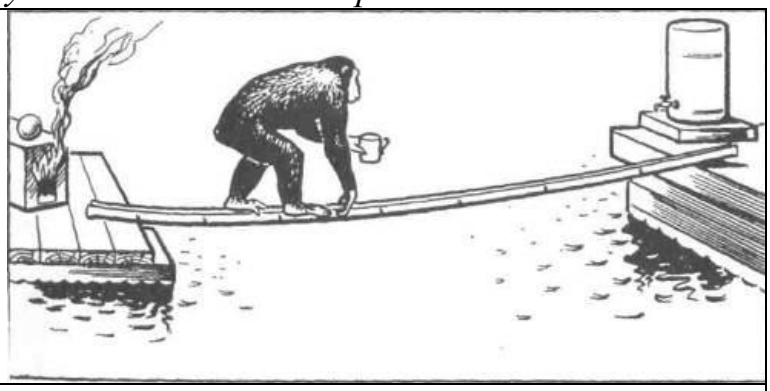
Б. Електронно-обчислювальна машина в змозі здійснити вельми складну діяльність: виправляти помилки в тексті, перевіряти розрахунки, встановлювати ті або інші прогнози, грати в шахи і т.д.

Завдання 9. *Чому павук, посаджений в банку разом із мухою, будучи навіть голодним не «впізнає» її, тоді як у звичайних умовах спеціально ловить мух у павутину і поїдає їх?*

Завдання 10. *Проаналізуйте приклади поведінки птахів, наведені на рисунках, назвіть характерні її особливості. Зробіть висновок про основні ознаки інстинктивної поведінки тварин.*

	
Рис. 1. Природжена реакція пташенят чорного дрозда на наближення руки людини до кубла	Рис. 2. Гагара «висиджує» камінь замість яйця, перекладеного під час її відсутності на нове місце, що знаходиться в полі її зору

Завдання 11. *Проаналізуйте приклади з мавпами. Зробіть висновок про характерні особливості інтелектуальної поведінки тварин.*

	
Рис. 1. Встановлення асоціації за тотожністю. Вибір за зразком різних стереометричних фігур	Рис. 2. Шимпанзе Рафаель перебирається на інший пліт, щоб набрати води з бака і загасити вогонь, який заважає дістати приманку. Зачерпнути води з озера він не здогадується

Завдання 12. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

А. Згідно з теорією психоаналізу, провідну роль у детермінації людської поведінки відіграє несвідоме.

Б. У зміст несвідомого входять виключно бажання і афекти, витиснені зі свідомості унаслідок їх культурної неприйнятності.

Г. Психоаналітична теорія стверджує, що захисні механізми психіки завжди є ефективним засобом адаптації.

Д. Представники глибинної психології не сходилися в поглядах на те, які природжені інстинкти властиві людині.

МОДУЛЬ 2.
ПІЗНАВАЛЬНІ ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ

ТЕМА 2.1. ВІДЧУТТЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти загальне поняття про відчуття та зрозуміти його фізіологічні основи. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні ознайомитися із класифікацією видів відчуттів (наприклад, за Х. Хедом, Б. М. Тепловим, Ч. С. Шеррінгтоном) та ознайомитися із основними характеристиками видів відчуттів за їх модальністю (шкірні, смакові, нюхові, слухові, зорові відчуття, відчуття руху і рівноваги).

Окрему увагу слід звернути на якісні та кількісні властивості (якість, інтенсивність, тривалість, просторова локалізація, ступінь чутливості**)** й закономірності відчуттів (адаптація, сенсибілізація, синестезія, контраст, індукція); а також на вікові та індивідуальні особливості розвитку відчуттів.

Основна література: 1,3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 25, 28.

Словникова робота: відчуття, аналізатор, рецептор; інтероцептивні, пропріоцептивні та екстероцептивні відчуття, контактні і дистантні відчуття; якість відчуттів, інтенсивність відчуттів, тривалість відчуттів, просторова локалізація відчуттів, абсолютний і відносний пороги відчуттів, ступінь чутливості, абсолютна чутливість, чутливість до відмінності, абсолютний поріг відчуття, поріг розрізнення; сенсорна адаптація відчуттів, взаємодія відчуттів, сенсибілізація відчуттів, синестезія відчуттів, контраст відчуттів.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які властивості навколишнього середовища відображають відчуття?
2. Яким чином у нас виникають відчуття?
3. За якими ознаками відбувається класифікація видів відчуттів? Чому існують різні підходи до класифікації?
4. Охарактеризуйте подразники та рецептори для шкірних (смакових, нюхових, слухових, зорових) відчуттів, їх типи.
5. Назвіть якісні та кількісні властивості відчуттів.
6. У яких ситуаціях ми простежується явище сенсорної адаптації?
7. Назвіть приклади взаємодії відчуттів. Як взаємодіють відчуття одного виду і різних?
8. У якому віці починають проявлятися окремі види відчуттів і які їх особливості?

Робота з першоджерелами:

1. Ананьев Б. Г. Психология чувственного познания (Б. Ф. Ломов, Ц. Флорес, О. К. Тихомиров) // Загальна психологія : хрестоматія : навч.

посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 63-81.

2. Леонтьев А. Н. Проблема возникновения ощущения // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика. 1983. – 320 с. ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 143-183.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методику «Дослідження ролі відчуттів у пізнавальній діяльності людини» і проаналізуйте отримані вами результати.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. *Оберіть з наведених прикладів ті, у яких описуються прояви відчуттів. Дайте обґрунтування своєї відповіді.*

А. Дівчинка чотирьох років знайшла календар. Показуючи на цифру «3», вона говорить: «Тут написано Зіна». Потім у числах «13» і «23» знову знаходить цифру «3» і повторює: «І тут Зіна. І тут теж».

Б. У дитячому садку дітям показують кілька пробірок однакової форми з розчинами різних кольорів. Потім показують розчин синього кольору і просять знайти такий самий.

В. У дитячому садку проводиться гра «Лото». На картках зображено десять предметів. Діти повинні відшукати у себе на картці показане зображення певного предмета.

Г. У дитячому садку проводиться заняття. Дітям дають десять брязкалець однакового виду з різним звуком. Дитина вислуховує звук одного із брязкалець і повинна знайти такий же за звуком.

Д. Учитель пропонує учням першого класу порівняти дві величини: 5 і 3. Учень відповідає: «5 не дорівнює 3. 5 більше 3 на 2. 3 менше 5 на 2».

Е. Учні зосереджено виконують контрольну роботу. Зненацька за вікном пролунали дуже голосні й різкі сигнали автомобіля. Багато хто перестав писати.

Завдання 2. *Визначте, яка закономірність відчуттів як психічного процесу проявляється у кожному прикладі. Обґрунтуйте свою відповідь.*

А. Неприємний запах, що довго впливає, перестає відчуватися.

Б. Якщо спочатку занурити руку в холодну воду, то потім подразник, нагрітий до 30 градусів, сприймається як теплий, хоча його температура нижча від нормальної шкірної температури руки.

В. Під впливом деяких запахів спостерігається підвищення слухової чутливості.

Г. Орієнтування сліпих у навколишньому середовищі спирається переважно на дотикові, нюхові, рухові й вібраційні відчуття.

Д. Сергій, побувши у приміщенні, незабаром перестав відчувати запах гару, хоча Дмитро, який тільки що увійшов, виразно відчув його.

Е. При обтиранні обличчя холодною водою, гострота зору підвищується.

Є. При посиленні освітлення в залі, звуки, що линуть зі сцени, стали здаватися глядачам голосніше.

Завдання 3. *Поясніть, чому людина не відчуває порошинок, які падають їй на обличчя?*

Завдання 4. *В чому мав рацію і в чому не мав рації голландський фізіолог Ф. Дондерс, який вважав, що на шляху від зовнішнього сигналу до рухової відповіді на цей сигнал здійснюється робота нервових вузлів (гангліїв), які служать органами відчуттів і волі. Час же цієї роботи може бути виміряний шляхом ускладнення завдань, що даються випробовуваному.*

Завдання 5. *Встановіть, про які види відчуттів (інтероцептивні, пропріоцептивні чи екстероцептивні) йдеться в наведених нижче прикладах.*

А. Насправді було холодно на дворі. Палаючий вітер обпікав лице, забирався в рукава, неприємно холодив плечі. (М. Олійник «Дочка Прометея»)

Б. Як іде й чує, що дзвонять; здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу така журба спала, чую й сам не зна що воно таке став (Г. Квітка-Основ'яненко «Маруся»)

В. Повіває східний вітерець, колихає матірку, оббиває цвіт, густий, запашний дух паморочить голову… Коло тих конопель аж учаділа Тетяна. Сухе літо видалось, земля засохла, не вирвеш ніяк, уже рука отерпла, одубіла, пальці ломить, порозтирала долоні… Не з її здоров'ям коноплі брати, голова болить, нудить, дихати тяжко… (К. Гордієнко «Буймир»)

Г. Сумний та невеселий сидів пан сотник славної сотні Конотопської Микита Уласович Забрьоха. Голова йому, сердешному, боліла, а в роті було огидно і безводно, як у пустелі осушеній, … навіть кварта сивухи здавалася йому зніяковілою і несмачною… (Г. Квітка-Основ'яненко «Конотопська відьма»)

Д. Під серцем як вогнем пекло, під груди підпирало, то виправляло прямцем, то зводило докупи. (П. Мирний «Лихо давнє й сьогочасне»)

Е. Захоплюючись мистецтвом гімнастів, акробатів, канатохідців, майстрів фігурного катання, ми не замислюємося над тим, що здатність зберігати певну позу при виконанні якого-небудь руху властива не тільки спортсменам і артистам цирку. Кожна практично здорова людина до певної міри володіє нею. Якщо ж функція органів, що її забезпечують, різко порушується, людина не може ходити, вона вимушена тільки лежати. (В. А. Моісєєв «Фізична підготовка стрільця»)

Завдання 6. *Встановіть, про який із видів відчуттів за модальністю (зорові, слухові і т.д.) йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.*

А. Раптом у вечірній тиші почулося якесь шарудіння і неголосне зітхання. Схопився, оглянувся: що за чортовиння? Ніде нікого! … Він принишк,

припавши вухом до холодних замшілих дощок. І знову почулося шарудіння. Потім тихий і жалібний стогін. Ніби хтось беззвучно плакав. (В. Малик «Посол урус-шайтана»)

Б. Соломія правила рукою по його грудях і намацала мокру й липку сорочку. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

В. Його вухо виловлювало кожен по тріск і бодай найменший шелест, його вигострене око постерігало все явне і притаєне (П. Загребельний «Диво»)

Г. Як пахнуть губи снігом тали, І сонцем – кучері твої. (В. Сосюра)

Завдання 7. *Прочитайте наведені нижче літературні приклади. Розділіть їх на дві групи: 1 – ті, в яких описані контактні відчуття; 2 – ті, в яких представлені дистантні відчуття.*

А. Не встиг доказати останнього слова, – чує: недалеко, з-за жита, хтось співає… Він притаїв дух; насторожив уха, слуха… Голос тонкий, гнучкий, дзвінкий, та і розходився на всі боки: то розлягався в високім просторі, то славсяся по землі, по зелених житах; то вливався в душу якимись невідомим щастям. (П. Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»)

Б. Теплий вітер цілує коліна і лоскоче вуста і плече, темна хвиля до берега лине і назад одиноко тече (В. Сосюра «Вартовий. Мармурові колони»)

В. Микола почув, як сонце припекло в щоку, перекинувся на бік, липнув очима і знов їх заплющив (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Фарби наближалися, різали мені в очі, але я все-одно дивився прямо в них… (Г. Тютюнник «Вогник далеко в степу»)

Д. Твої такі нечасті листи чомусь завжди пахнуть мені зів'ялими трояндами. Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію … тонко, але невідмінно нагадують мені про те, що моє серце віщую… (М. Олійник «Дочка Прометея»)

ТЕМА 2.2. СПРИЙНЯТТЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти загальне уявлення про сприйняття та його фізіологічні основи, усвідомити спільні й відмінні моменти у сприйнятті та відчуттях. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні ознайомитися із властивостями сприйняття (вибірковість, осмисленість, предметність, цілісність, структурність, контактність), зрозуміти закономірності сприйняття, які проявляються при взаємовідношенні предмету і фону, цілого та частини, при сприйнятті простору, руху і часу.

Студентам необхідно проаналізувати основні види сприйняття за формами існування матерії (простір, час рух) і за провідним аналізатором (зорові, слухові, нюхові, смакові, дотикові, кінестетичні), а також встановити прояв індивідуальних відмінностей у сприйнятті. Окрему увагу слід звернути на доцільність урахування в діяльності соціального педагога закономірностей сприйняття та їх ролі в життєдіяльності людини.

Основна література: 1,3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 28.

Словникова робота: сприйняття, перцепція, апперцепція, спостережливість, предметність сприйняття, цілісність сприйняття, структурність сприйняття, константність сприйняття, свідомість сприйняття, вибірковість сприйняття, ілюзія сприйняття.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть спільне і відмінне у сприйнятті та відчуттях
2. Поясніть роль сприйняття у життєдіяльності людини.
3. В чому полягає зв'язок сприйняття та моторики людини?
4. Наведіть приклади константності сприйняття.
5. Чому виникає ілюзія сприйняття? Які їх основні види Ви знаєте?
6. Розкрийте індивідуальні відмінності в сприйнятті.
7. Які розрізняють види сприйняття за модальністю? Як ці види співвідносяться із видами відчуттів?
8. Що таке спостережливість і як її розвивати?

Робота з першоджерелами:

1. Зинченко В. П. Теоретические проблемы психологии восприятия и задачи генетического исследования / В. П. Зінченко // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В. В. Мироненко ; под ред. проф. А. В. Петровского]. – М., 1987. – С. 184-187.
2. Рок И. Сенсорные процессы, познавательные процессы и восприятие // Рок И. Введение в зрительное восприятие : Книга 1 / Ирвин Рок ; [Перевод с англ.] ; [под ред. Б. М. Величковского, В. П. Зинченко] ; [Вступительная статья Б. М. Величковского, В. П. Зинченко]. – Москва : Педагогика, 1980. – С. 43-44.
3. Рок И. Перцептивная адаптация // Рок И. Введение в зрительное восприятие : Книга 1 / Ирвин Рок ; [Перевод с англ.] ; [под ред. Б. М. Величковского, В. П. Зинченко] ; [Вступительная статья Б. М. Величковского, В. П. Зинченко]. – Москва : Педагогика, 1980. – С. 94-97.
4. Скороходова О. И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир / О. И. Скороходова // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 81-101.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методику Т. Н. Головіної «Дослідження здатності до цілісного сприйняття форми предметів і співвідношення частин геометричних фігур та предметних зображень» і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Проаналізуйте «Ілюзії Поггендорфа» (перетину), «Ілюзію Дануто» (залізничного полотна), «Ілюзію Мюллера-Луера» (стріли) та ін.

З. Поспостерігайте по дорозі до університету, які явища навколишнього світу привернуть Вашу увагу, а потім, повертаючись додому, зафіксуйте, яких змін вони зазнали. Проаналізуйте свої спостереження.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Вкажіть, у яких із наведених нижче прикладів йдеться про сприйняття? За якими ознаками Ви це встановили?*

А. Необхідною умовою досягнення високих спортивних результатів є наявність у спортсмена добре розвинутих деяких «відчуттів»: відчуття м'яча у футболістів, відчуття води у плавців, відчуття планки у стрибунів у воду і т.д.

Б. Князь Андрій ... милувався тим дубом, якого він шукав. Старий дуб, весь змінений, розкинувшись шатром соковитої, темної зелені, млів, трохи похитуючись у промінні вечірнього сонця ... . Крізь сторічну жорстку кору без сучків пробилося соковите, молоде листя, так що не вірилося, що цей старий породив їх.

В. Ванько перевів погляд на темне вікно, в якому мигтіло віддзеркалення його свічки, і швидко уявив собі свого діда Костянтина Макаровича, котрий служить нічним сторожем у панів Жіваревих. Цей маленький, худий, але незвичайно моторний і рухливий дідок, років шістдесяти п'яти, з обличчям, яке постійно усміхається, і п'яними очима...

Завдання 2. *Вкажіть, які з наведених нижче тверджень правильні, а які – ні.*

А. Сприйняття – це віддзеркалення окремого подразника.

Б. У людини і тварин здатність рецепторів уловлювати сигнали обмежена.

В. Для сприйняття характерна безпосередня дія предметів на органи чуття.

Г. Сприйняття оточуючого частково залежить від культури і досвіду.

Д. При сприйнятті мозок людини діє шляхом послідовної перевірки гіпотез.

Е. Наочність і структурна не належать до властивостей сприйняття.

Є. Цілісність, константність, вибірковість є властивостями сприйняття.

Ж. При тлумаченні елементів сприйняття мозок вибирає найскладніший варіант.

З. Апперцепція – це сприйняття разом із думкою про нього.

Завдання 3*. Закінчіть наведені нижче положення:*

А. Органи чуття дитини здатні функціонувати з моменту .....

Б. Майже всі наші сприйняття – результат попереднього .....

В. Коли мозок не здатний більше сортувати сигнали, що поступають із зовнішнього світу, це значить, що він знаходиться в стані .....

Г. Сенсорна адаптація полягає в зниженні сприйнятливості рецепторів, що піддаються подразненню упродовж .....

Д. Вибір інформації, що поступає в мозок з навколишнього середовища, залежить головним чином від .....

Е. Зона, розташована між фізіологічним порогом і порогом сприйняття, називається .....

Завдання 4. *Вкажіть, у яких прикладах йдеться про сприйняття. За якими ознаками Ви це встановили?*

А. Викладач показує техніку виконання вправи, а студенти спостерігають за ним.

Б. Футболіст веде м'яча і виконує удар по воротах без зорового контролю за м'ячем.

В. Спринтер, виходячи на старт, уявив, як він зробить ривок зі старту й пройде дистанцію до фінішу.

Г. Студенти виконують завдання біля дошки, а викладач надає рекомендації й оцінює правильність виконання.

Д. Спортсмен вибігає зі старту після пострілу стартового пістолета.

Завдання 5. *Дайте відповідь на запитання, розберіть ситуації.*

А. Чи пахне троянда, якщо її ніхто не нюхає?

Б. Доведіть, що око орла бачить далі, але око людини бачить більше в предметах, чим око орла.

В. В чому психологічне значення прислів'я «На смак і колір товаришів немає»?

Г. Приведіть декілька висловів типу «крик моди», «зухвалий жовтий колір одягу» та ін. Яка закономірність відчуттів лежить у цих твердженнях?

Д. У разі втрати слуху у людини загострюється зір і діяльність інших аналізаторів. Про яку закономірність відчуттів говорять дані явища? Дайте пояснення цьому факту.

Е. Відомі випадки, коли сліпонароджені після вдалої операції починали бачити. Чи зможуть вони відразу після операції тільки за допомогою зору визначити, який предмет є кубом, який – кулею, якщо за допомогою дотику вони це уміють робити? Дайте обґрунтовування відповіді.

Є. На малюнку трьохрічної дитини схематично зображена людина: ніс і вуха відсутні, а виділені рот і язик зображені зовні обличчя, а язик, до того ж – зовні рота. Який недолік дитячого сприйняття виявляється в даному випадку?

Ж. Чому, слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією ж самою, якщо її виконує симфонічний, струнний оркестр або один рояль?

З. Чому в зору найширший діапазон адаптації, а в слуху – мінімальний?

Завдання 6. *Визначте, які властивості сприймання проявляються в наведених прикладах. Обґрунтуйте відповідь.*

А. Незнайома жінка, що перебуває серед чоловіків, зовні не надто відмінних один від одного, буде сприйнята яскравіше, ніж тоді, коли вона буде перебувати в групі жінок.

Б. Слухаючи музику, ми сприймаємо не окремі звуки, а мелодію. Вона залишається тією ж самою, якщо її виконує симфонічний або струнний оркестр чи лише один рояль.

В. Якщо предмет сприймання на деякій відстані прибрати від сприймаючого, то відображення предмета на сітківці зменшиться як у довжину, так і завширшки, тобто зменшиться його площа, а тим часом у сприйнятті образ зберігає в певних межах приблизно ту ж постійну, властиву предметові величину.

Г. Ґете відзначав, що темний предмет здається меншим за світлий, якщо обидва мають однакову величину. При одночасному сприйнятті білого кола на чорному тлі й чорного кола того ж діаметру на білому тлі останнє здається приблизно на 1/5 меншим за перше. Вони будуть здаватися рівними, якщо чорне коло зробити більшим.

Д. Рекламні щити на вулицях спеціально роблять більш барвистими і яскравими.

Е. Людина з рухливим і виразним обличчям та багатою жестикуляцією, котра знаходиться серед людей з бідною мімікою і пантомімікою, справляє більш сильне враження.

Завдання 7. *Поясніть закономірності сприйняття, які проявляються у наведених нижче прикладах.*

А. Людина несе зв'язку з десяти книг, кожна з яких важить 300 г. Чи помітить вона, що зв'язка стала важчою, якщо підкласти їй брошуру вагою у 80 г?

Б. Літак, «спійманий» променями прожекторів, нерідко втрачає управління і збивається з курсу.

Завдання 8. *Спрогнозуйте який тип сприйняття є провідним у Вас (поспостерігайте за своїми реакціями, мовою, помітьте, яка інформація вам найбільше зрозуміла, легше сприймається і т.д.)? Чому Ви так вважаєте?*

Завдання 9. *Не роздивляючись спеціально, опишіть, як виглядають ваші наручні годинники. Після виконання, уважно роздивіться годинник і виявіть неточності чи забуті вами особливості. Оцініть рівень вашої спостережливості.*

Завдання 10. *Встановіть, про який із видів сприйняття за основною модальністю йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.*

А. Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть. (Т. Шевченко)

Б. Невеличка хата насилу світилася білими стінами через густий рядок верб. Коло хати ріс невеликий старий садочок. Вербовий частокіл до самого берега прийнявся й пустив од себе широке гілля. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

В. Бурлаки хотіли скупатись, але глянули в воду й побачили, що вода була густа й смердюча. Дохла риба плавала коло берегів: в ставок випустили маляс і зробили з нього смердюче багно: ставна вода була гнила. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Луня знову зиркнула на вчителя. Тепер він їй не здавався горою. Яка там гора. Та це ж звичайнісінький п'яничка, пропахлий горілкою, набурмочений і сердитий. (П. Чопич «Орли вилітають рано»)

Завдання 11. *Встановіть, про який із видів сприйняття за формою існування матерії йдеться мова в кожному з наведених нижче літературних прикладів.*

А. До поїзда була ціла вічність. Час тягучився поволі, а думка наступала одна на одну. Для Юрка цей вечір був нескінченним. Здавалося, що пройшли вже години, хоча на дворі ще мне стемніло. (В. Гжицький «Слово честі»)

Б. Вгорі ліс був густіший та ще чорніший. Гори десь щезли. Настала ніч… (М. Коцюбинський «У грішний світ»)

В. Очікування помочі напружувало нерви, розтягувало без краю час. Почуття дійсності втрачалося, усе приймало незвичайний, казковий характер. Здавалося, що ця довга осіння ніч ніколи не скінчиться… (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

ТЕМА 2.3. ПАМ'ЯТЬ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно провести огляд гіпотез про механізми пам'яті та сформувати наукове уявлення про пам'ять як психічну функцію, ознаки, за якими пам'ять відрізняється від уявлення, та залежності між сприйняттям і пам'яттю. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні засвоїти закономірності різних видів пам'яті (короткочасна, довготривала, оперативна, мимовільна, довільна, образна, словесно-логічна, зорова, слухова, тактильна, смакова, нюхова, рухова, емоційна, генетична та ін.), дослідити її процеси (запам'ятовування, збереження, відтворення, забування), визначити позитивну і негативну сторону забування в житті людини, а також ознайомитися із оптимальними шляхами запам'ятовування.

Окрему увагу слід звернути на питання про роль пам'яті в особистісній динаміці та пізнавальній діяльності людини. Важливо також виявити роль різних видів пам'яті в роботі соціального педагога.

Основна література: 1,3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 20, 22, 25, 28, 29.

Словникова робота: пам'ять, мнемонічна діяльність; об'єм пам'яті, швидкість відтворення, точність відтворення, тривалість запам'ятовування; рухова, емоційна пам'ять, образна пам'ять, словесно-логічна пам'ять; мимовільна пам'ять, довільна пам'ять, короткочасна пам'ять, довготривала пам'ять і оперативна пам'ять; запам'ятовування, заучування, збереження, відтворення, забування, впізнавання, пригадування; інтерференція, ремінісценція, амнезія; уявлення, первинні образи пам'яті, персеверуючі образи.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «пам'ять» і які її види Ви знаєте?
2. Назвіть теорії пам'яті та вкажіть, яка із них Вам здається найбільш достовірною. Поясніть чому.
3. Яку роль відіграє пам'ять у поведінці та розвитку особистості?
4. Який існує взаємозв'язок між такими психічними процесами як пам'ять і уявлення?
5. Чим відрізняється уявлення від сприймання та пам'яті?
6. На прикладах поясніть прояв різних властивостей пам'яті. Яким чином їх можна виміряти? Від чого залежить їх характер?
7. Поясніть, в чому сутність різних процесів пам'яті. Який між ними взаємозв'язок?
8. Чим відрізняється ретроактивное гальмування від проактивного? Що потрібно пам'ятати і практично робити для того, щоб попередити забування важливого матеріалу?
9. Чи можна впливати на формування і розвиток пам'яті? Якщо так, то якими способами ?

Робота з першоджерелами:

1. Аткинсон Р. Человеческая память: система памяти и процессы управления / Р. Аткинсон // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 102-115.
2. Выготский Л. С. Память и ее развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 115-122.
3. Линдсей П. Системы большой памяти / П. Линдсей // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 133-140.
4. Смирнов А. А. Произвольное и непроизвольное запоминание / А. А. Смирнов // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 147-153.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте вказані методики («Дослідження об'єму короткочасної пам'яті», «Дослідження короткочасної, довготривалої і емоційної пам'яті») і проаналізуйте отримані вами результати.

2. Зробіть анотацію книги щодо розвитку пам'яті за схемою: а) назва книги; б) перелік основних розділів (частин); в) короткий зміст основних розділів; г) ідеї автора, які, на Вашу думку, є актуальними і зараз; д) ідеї автора, які Вас найбільше зацікавили.

Лурия А. Р. Маленькая книжка о большой памяти / А. Р. Лурия // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 194-200.

3. Розробіть для учнів пам'ятку «Раціональні прийоми заучування навчального матеріалу».

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

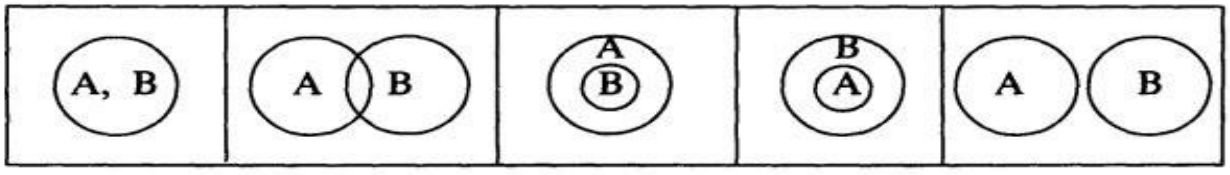
Завдання 1. З наведених нижче понять побудуйте логічний ряд так, щоб кожне попереднє поняття було родовим (більш загальним) щодо подальших.

А. Психіка, пам'ять, віддзеркалення, пізнавальний процес, словесно-логічна пам'ять.

Б. Уявлення, віддзеркалення, чуттєвий образ, психіка, пізнавальний процес, образна пам'ять.

Завдання 2. *Проаналізуйте взаємозв'язки, у яких знаходяться наведені пари понять. Співвіднесіть їх зі схемами, наведеними нижче.*

А. а) уява	в) образна пам'ять
Б. а) пам'ять	в) свідомість
В. а) пам'ять	в) забування
Г. а) знання	в) пам'ять
Д. а) віддзеркалення	в) згадування
Е. а) пригадування	в) впізнавання
Є. а) короткочасна пам'ять	в) довготривала пам'ять

1) 2) 3) 4) 5)

Завдання 3. *Вкажіть, які види пам'яті є провідними для вас. Підтвердіть прикладами своє припущення.*

Завдання 4. *Для яких професій необхідний розвиток образної пам'яті? І чому в дітей образна пам'ять розвинута більше, ніж у дорослих?*

Завдання 5. *Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види пам'яті вони ілюструють?*

А. Він пригадував, як тікав через горище, як скакав з покривлі на землю, як лежав у бур'яні, і весь його шляхетський гонор піднявся з самого дня, кипів, клекотів в його душі. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Б. У вухах його ще вчувався її голос свіжий, тонкий, її сміх молодий та дзвінкий; перед очима, як та причуда, манячила її постать метка, жвава; йому усміхалося її личко, біло-рум'яне, з ясними очима, з чорними бровами. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

В. Добре пам'ятає він, як колотилось його серце, коли старости взялися за клямку і відчинили двері. В хаті стояв гомін, Петро з старостами сидів на лаві… (М. Коцюбинський «На віру»)

Г. Згадувались страхіття війни, кривава різанина в старовинному Львові, яку вчинили фашисти. Згадувались і друзі: як вони зустріли тяжкі виправдовування. Згадувались діти, що добровольцями впросились на війну. (М. Стельмах «Чотири броди»)

Д. Навкруги вила хуртовина, бурхав холодний вітер та крутив снігом, а Василькові згадалась тепла, ясна батькова хата, весело горить в хаті каганець. На столі стоїть кутя. Батько та дві сестрички сидять за столом, мати подає вечерю. Всі такі веселі, гомонять… (М. Коцюбинський «Ялинка»)

Завдання 6. *Які типи запам'ятовування виявилися в наведеному нижче випадку?*

Піддослідному Ш., який володів феноменальною пам'яттю, в багатолюдній аудиторії прочитали довгий ряд слів і попросили відтворити їх. Із цим він справився бездоганно. Потім йому запропонували назвати зі всього списку слів одне, що позначало інфекційне захворювання. Всі присутні люди зі звичайною пам'яттю миттєво пригадали це слово («тиф»), а піддослідному Ш. було потрібно цілих дві хвилини, щоб виконати завдання. Виявляється, упродовж усього цього часу він перебирав у думках по порядку всі заучені слова.

Завдання 7. *Багато людей для кращого запам'ятовування вдаються до коротких записів. Чому такий прийом сприяє кращому запам'ятовуванню матеріалу?*

Завдання 8. *Прочитайте наведені нижче ситуації. В яких групах випробовувані краще запам'ятають матеріал? Чому?*

А. Першій групі випробовуваних було запропоновано вирішити п'ять арифметичних задач. В другій групі випробувані спочатку вирішували п'ять арифметичних задач, а тоді їм приблизно через 15 хвилин запропонували придумати п'ять аналогічних задач. Після цього в обох групах вимагалося відтворити числа з умов всіх задач.

Б. У двох студентських групах провели нове практичне заняття. В першій групі повідомили, що матеріал заняття перевірятиметься на іспиті в кінці сесії. В другій групі такого зауваження не робили. Через 2 тижні було проведено опитування в обох групах.

Завдання 9. *Які суттєві умови успішного запам'ятовування були порушені в наведеній нижче ситуації?*

Югославський психолог П.Радоссавлович проводив експеримент з людиною, яка погано розуміла мову, на якій проводився експеримент. Суть цього експерименту полягала в заучуванні восьми безглуздих складів. Звичайно, щоб їх запам'ятати, було потрібно декілька повторень. На цей же раз випробовуваний прослухав їх 20, 30, 40 і, нарешті, 46 разів, але так і не дав експериментатору сигнал, що їх запам'ятав. Потім попросили відтворити ці 8 складів лаборантку, яка їх читала. Однак і вона змогла відтворити тільки деякі зі складів, але не всі.

Завдання 10. *Поясніть наведений факт. Чому А. Біне так і не запам'ятав молитви?*

Французький психолог А. Біне був не віруючою в Бога людиною, а його дружина, навпаки, була дуже релігійна. Щодня перед сном вона читала молитву, того ж вимагала і від чоловіка. Біне, не бажаючи кривдити дружину, покірно повторював за нею слова молитви. Так продовжувалося багато років. Проте після стількох повторень Біне все-таки молитви не запам'ятав і самостійно не міг її відтворити.

Завдання 11. *Поясніть факти, які часто спостерігаються у шкільній практиці:*

А. Матеріал швидше забувається, якщо зразу ж не проведена робота щодо його закріплення.

Б. При концентрованій підготовці напередодні іспиту забування вивченого матеріалу наступає швидше, аніж при звичайній підготовці.

В. Учень, відповідаючи на уроці, відтворював матеріал дуже неповно. Йому була поставлена незадовільна оцінка і зроблено зауваження, що він удома мало займається. Учень відповів, що він багато займається удома (це підтвердили і батьки).

Завдання 12. *Закономірності запам'ятовування складні і багатоманітні. Згідно із даними психологічної літератури і власними спостереженнями визначте:*

А. Чому необхідною умовою успішного запам'ятовування є активність розумової діяльності учнів?

Б. Як впливає на запам'ятовування ставлення до матеріалу, що запам'ятовується (цільова установка, розуміння значущості, інтерес і т. д.)?

В. Чим пояснити, що приклади, придумані самостійно, запам'ятовуються краще?

Г. В чому конкретно повинно виявлятися врахування індивідуальних відмінностей пам'яті учнів в процесі практичної діяльності?

Д. Які помилки часто допускають вчителі при повторенні матеріалу і як треба правильно його організовувати?

Е. Як попереджати забування важливого матеріалу?

Завдання 13. *Зі шкільної практики відомі випадки, коли учні, котрі добре знають вірш, при відповіді на уроці від хвилювання збиваються і забувають окремі його частини. Як фізіологічно пояснити таке забування?*

Завдання 14. *На уроці правопису вчитель дав своїм учням такий список слів: психіатрія, клас, сварка, лейтенант, психологія, режисер, рейсфедер, психотерапія.*

а) Покажіть, як учням розбити слова на три групи для кращого запам'ятовування їх правопису.

б) Чому таке групування слів допоможе учням краще запам'ятати їх правопис.

Завдання 15. *Опишіть три типи планів, які могли б допомогти Стелі ефективно використовувати час, що залишився у неї.*

Стела – працююча мати сімейства, яка, окрім того відвідує курси із двох предметів у муніципальному коледжі. Останнім часом вона переживає стресовий стан, оскільки в найближчі три дні їй необхідно здати дві курсові роботи і два іспити за семестр.

ТЕМА 2.4. УЯВА

***Методичні вказівки*:** у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти загальне поняття про уяву як пізнавальний психічний процес, зрозуміти його фізіологічні основи та функції. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні навчитися розрізняти види уяви за ступенем активності та за ступенем довільності, а також ознайомитися із механізмами переробки уявлень в уявні образи (аналогія, аглютинація, типізація, схематизація, акцентування, гіперболізація).

Окрему увагу слід звернути на індивідуальна своєрідність уяви кожного індивіда (сила, широта, повнота, яскравість, різносторонність, реалістичність, стійкість), на розвиток та виховання уяви у дітей, а також на взаємозв'язок уяви і творчості.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 19, 28, 29.

Словникова робота: уява, активна уява, пасивна уява, мимовільна уява, довільна уява, продуктивна уява, репродуктивна уява; відтворююча уява, творча уява, мрія, фантазія, сновидіння, галюцинація, марення; аглютинація, схематизація, акцентування, гіперболізація, типізація, аналогія; ідеомоторний акт.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає своєрідність уяви як пізнавального психічного процесу?
2. Чи тотожні поняття «уява» та «уявлення»? Який існує між ними взаємозв'язок?
3. Наведіть приклади відтворюючої та творчої уяви.
4. Чи тотожні поняття «ілюзія», «галюцинація» та «марення»? Чому?
5. Назвіть основні механізми переробки уявлень в уявні образи. Вкажіть, в яких життєвих ситуаціях ми їх застосовуємо?
6. Від чого залежить індивідуальна своєрідність уяви кожного індивіда?
7. Які потрібно створити умови, щоб максимально розвинути уяву в дітей?
8. Яка роль уяви в творчому процесі? Чи можна навчитися творити?

Робота з першоджерелами:

1. Балацька Л. К. Уява в житті дитини / Л. К. Балацька // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С .241-253
2. Брушлинский А. В. Воображение и познание / А. В. Брушлинский // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 253-258.

Выготский Л. С. Воображение и его развитие в детском возрасте / Л. С. Выготский // Хрестоматия по возрастной психологии. Учеб. пособ. для студ. / [сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – С. 26-31.

3. Натадзе Р. Г. Воображение как фактор поведения / Р. Г. Натадзе // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 217-222.
4. Скороходова О. И. Как я представляю окружающий мир / О. И. Скороходова // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 180-182.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методики («Наскільки багата ваша уява», «Дослідження індивідуальних особливостей уяви») і проаналізуйте отримані вами результати.
2. Візьміть папір, олівці або фломастери. Пригадайте, які є прийоми створення образів і намалюйте неіснуючу тварину. Придумайте їй ім'я, подумайте, де ця тварина могла б жити, що їсти, з ким спілкуватися.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Як ви розумієте слова відомих психологів щодо уяви? Наведіть приклади в їх підтвердження.*

А. «Уявляти – це перетворювати» (С. Л. Рубінштейн).

Б. «Уява виступає як тимчасово виконуючий обов'язки логічного мислення» (А. В. Петровський).

Завдання 2. *Прокоментуйте вислів О. Довженка щодо значення уяви.*

«Сумно і смутно людині, коли висихає і сліпне уява, коли повертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва, нічого не бачить вона другого, не буденного, ніщо не гріє її, не будить радощі ані людського суму».

Завдання 3. *Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до уяви, а які – до уявлення.*

А. Людина створює в своїй свідомості образ, якого поки в реальності ще не існує.

Б. Це психічний процес віддзеркалення предметів або явищ, які в даний момент не сприймаються.

В. Її діяльність найтіснішим чином пов'язана з емоційними переживаннями людини.

Г. Її роль у творчому процесі важко переоцінити.

Д. Це не просто наочні образи дійсності, а завжди певною мірою узагальнені образи

Е. Образи створюються тільки шляхом переробки окремих сторін наявних у людини образів реальної дійсності.

Є. Здійснює ряд функцій в психічній регуляції поведінки людини: сигнальну, регулюючу і настроювальну.

Ж. Найважливішою умовою їх розвитку є наявність достатньо багатого перцептивного матеріалу.

Завдання 4. *Вставте пропущені слова в наведених нижче положеннях.*

А. Уява – це процес перетворення ....., що відображають реальну дійсність, і створення на цій основі ..... уявлень.

Б. Фізіологічною основою уяви є актуалізація ...., їх розпад, перегруповування і об'єднання в нові системи

В. Образи ..... уяви виникають спонтанно, крім волі і бажання людини

Г. Мрія – це уява, спрямована на ....

Д. ..... є результатом тих або інших порушень психіки або роботи організму.

Е. Одним із найбільш поширених способів переробки образів сприйняття в образи уяви є ..... або ..... об'єкту або його частин.

Завдання 5. *Розв'яжіть запропоновані тестові завдання:*

А. Найпростіша форма синтезу в процесі уяви, що характеризує з'єднання частин двох або декількох предметів, в результаті якого виходить образ нового, називається: а) гіперболізування; б) аналогія; в) аглютинація; г) типізація.

Б. Процес свідомого конструювання людиною дійсності, а не простого механічного її копіювання чи відтворення позначається понятям: а) активна уява; б) продуктивна уява; в) конструктивна уява; г) мрія; д) галюцинація.

В. У якому рядку розкрита сутність акцентування як механізму переробки уявлень в уявні образи: а) з абстрагованими образами проводяться операції, які можуть бути охарактеризовані як синтез; б) відбувається свідоме відволікання від неістотних, або другорядних, сторін об'єкту; в) відбувається включення вже відомих образів в новий контекст; г) підкреслюються найістотніші, типові ознаки образу; д) людина перетворює уявлення і створює нові не за наявним зразком, а самостійно.

Завдання 6. *Подумайте і вкажіть, який прийом створення образу запропонував Леонардо да Вінчі? Як Ви гадаєте, де ще, крім мистецтва, використовується ця найпростіша форма синтезу у процесі уяви?*

Всім відомі поради, які надавав Леонардо да Вінчі молодим художникам: «Якщо ти бажаєш заставити виглядати природно вигадану тварину, – нехай це буде, скажімо, змія, – то візьми для її голови голову вівчарки або лягавої собаки, приєднай до неї котячі очі, вуха сови, ніс борзої, брови лева, скроні старого півня і шию водяної черепахи».

Завдання 7. *Охарактеризуйте й проаналізуйте ті методичні прийоми, які найбільше сприяють розвиткові уяви.*

На уроці літератури в середній школі широко застосовуються такі види роботи: переказ прочитаного, творчий переказ, постановка питань до прочитаного тексту; письмові завдання: підбір із тексту підпису до картинки, опис діючої особи літературного твору, написання невеликого твору про героїв, які особливо сподобалися.

Завдання 8. *Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види довільної уяви вони ілюструють?*

А. Нам ніколи не доводилося бачити браконьєра за його підлою роботою, але ми уявляємо собі, як може лупати він своїми баньками, коли кізочка дивиться на нього своїми печальними-печальними, повними сліз очима і вмирає… (О. Вишня «Дика коза»)

Б. Хлопець сидів на камені біля моря, сидів у гнітючій темряві і мимохіть уявляв себе помірним мандрівником, якого захопила пурга. (О. Донченко «Школа над морем»)

В. Микола не міг одірвати очей од неба, водив очима за зірками, придивлявся до густої Квочки, до Воза, до Волосожара, і йому здавалося, що небо – то якась здорова дивна книга, а зірки – то якісь дивні слова, та тільки він не має хисту їх прочитать. Він вглядів дві ясні зірки вкупі, і йому здавалося, що

одна зірка – то його доля, а друга зірка – то доля тієї дівчини, що перед вечором брала в березі воду. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Шантала уявив собі степ. Палаюче сонце, витоптані пшениці, пониклі головки соняшників, кукурудзи шелестять! Здригаються, ніби їм боляче. (П. Загребельний «Спека»)

Д. І, щоб добре налякати дівчат, Філька почав натхненно брехати:

– А на Лисій горі усі відьми по ночам на шабаш збираються. Хто на помелі, хто в ступні. Так і летять… Танцюють там, вогнища розводять та чоловічину варять (З. Тулуб «Людолови»)

Завдання 9. *Прочитайте наведені нижче уривки з літературних творів. Вкажіть, які види мимовільної уяви вони ілюструють?*

А. Загадається Чіпка. І встає перед його очима розгніваний Бог, обгорнувшись чорними хмарами… і гукає на Іллю – карати злого»!… Котить Ілля – небо й земля двигтять, як од вітру перина, од його бігу… Ось шваркнуло… вогняна стріла розпанахує небо… Страх обіймає Чіпку! (М. Мирний «Хіба ревуть воли як ясла повні»)

Б. …йому здається, що співає кожний листок, вимовляє навіть слова, і ті слова, той голос тихесенько сиплються йому на лице, на руки й груди, на саме серце. … Микола прокинувсь, – і все диво хто його зна, де й ділось. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

В. Кайдаш обернувся од комина, коли гляне під стіл, під столом лежить здоровий, як кабан, та кудлатий чорт… Кайдаш злякався і сів на лаві. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім’я»)

Г. І здалось раптом Іванові, що упав він дивним засобом не на землю, а в якусь начебто воду, і бистрина понесла його, виpуючи і крутячи між дерев, хмар і сіл, і несподівано принесла додому, мов у казці. (О. Довженко «Воля до життя»)

ТЕМА 2.5. МОВА І МОВЛЕННЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти загальні характеристики мови і мовлення та встановити взаємозв’язок, який між ними існує. На основі теоретичних знань із заданої теми у студентів повинно сформуватися загальне уявлення про походження мови і мовлення, їх функції (експресивна та змістовна), особливості основних видів та форм мовлення (діалог, монолог, полілог).

Окрему увагу слід звернути на фізіологічні основи мови і мовлення та порушення, які можуть виникнути при пошкодженні певних органів і центрів мовлення; а також на специфіку й шляхи розвитку мовлення у дітей.

Основна література: 1, 3, 9, 10, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 11, 12, 13, 14, 22, 25, 28.

Словникова робота: мова, мовлення; усне мовлення, писемне мовлення, зовнішнє мовлення, внутрішнє мовлення, кінетичне мовлення, активне мовлення, пасивне мовлення; діалог, монолог, полілог; афазія.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть загальні характеристика мови і мовлення.
2. Чому мовлення вважається специфічно людською діяльністю?
3. Назвіть центральні органі мовлення і поясніть їх значення?
4. Які порушення мовлення можуть виникати при пошкодженні органів мовлення?
5. Які Ви знаєте теорії походження мови і мовлення? Яка із них Вам здається найбільш достовірною?
6. Наведіть приклади, що проілюструють основні види мовлення.
7. Розкрийте етапи розвитку мовлення у дітей.
8. Назвіть умови успішного розвитку мовлення.

Робота з першоджерелами:

1. Выготский Л. С. Мышление и речь / Лев Семенович Выготский. – [изд. 5, испр.]. – М. : Лабиринт, 1999. – 352 с.
2. Лисина М. И. Этапы генезиса речи как средства общения / М. И. Лисина // Хрестоматия по возрастной психологии. Учеб. пособ. для студ. / [сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – С. 195-215.
3. Леонтьев А. Н. Психологическое исследование речи / А. Н. Леонтьев // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика, 1983, ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 65-75.
4. Рубинштейн С. Л. Речь и общение. Функции речи / С. Л. Рубинштейн // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 518-526.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте вказані методики (методика «Вивчення особливостей темпу мовної діяльності», методика «Визначення активного словникового запасу») і проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Розв'яжіть запропоновані тестові завдання:*

А. Функціями мови є: а) виразу; б) вибірковість; в) впливу; г) зрозумілість; д) повідомлення.

Б. Процес словесного спілкування може здійснюватися у формі: а) повідомлення; б) контексту; в) вказівки; г) питання; д) наказу; е) смислового підтексту.

В. Згідно з когнітивною теорією Ж. Піаже засвоєння і формування мовлення залежить від: а) властивої дитині з народження здатності сприймати

й інтелектуально переробляти інформацію; б) переходів, що циклічно повторюються, від думки до слова і від слова до думки; в) деяких специфічних задатків до засвоєння мовлення, що є в організмі та мозку людини з народження; г) природжених потреб і здатності наслідувати, якими дитина володіє.

Завдання 2. *Прокоментуйте уривок із вірша В. Сосюри «Юнакові». Як Ви розумієте слова поета про мову?*

О мово рідна! Їй гаряче
Віддав я серце недарма.
Без мови рідної, неначе,
й народу нашого нема.

Завдання 3. *Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до мови, а які – до мовлення.*

А. Не є природженим, а формується в процесі онтогенезу.

Б. Сам процес словесного спілкування.

В. Будучи системою знаків, вона забезпечує закріплення за кожним словом певного значення.

Г. Може здійснюватися у формі повідомлення, вказівки, питання, наказу.

Д. Для процесів письма необхідна також нормальна робота центрів інтеграції тонких рухів руки.

Е. Зображується графічно, за допомогою писемних знаків.

Є. Система умовних символів, за допомогою яких передаються поєднання звуків, що мають для людей певне значення і зміст.

Завдання 4. *Вставте пропущені слова в наведених нижче положеннях.*

А. **.....** – це зміст, який ми вкладаємо у певне слово при його вимовлянні.

Б. Перехід до власне звукового мовлення почався більше … тисяч років тому.

В. У лівій півкулі локалізується специфічний слуховий центр мовлення — центр **.....**

Г. Механізмами формування мовлення є ..... і підкріплення.

Д. ..... мовлення вимовляється однією людиною, тоді як слухачі тільки сприймають мовлення того, що говорить, але прямо в ній не беруть участь.

Е. Мовлення, а разом з нею і мова виникли вперше лише в ....

Завдання 5. *Прокоментуйте наведені нижче думки. Виберіть ті, які, на Вашу думку, є найбільш достовірними. Вибір аргументуйте.*

А. Для того, щоб уміти говорити і розуміти чуже мовлення, необхідно знати мову і уміти нею користуватися.

Б. Мовлення – це специфічно людська діяльність.

В. Одне і те ж слово могло використовуватися для позначення різних за змістом предметів.

Г. Людське мовлення, як і людське мислення, є продуктом суспільно-історичного розвитку.

Д. У дітей, що виросли в ізоляції від людей, не існує ніяких ознак членороздільної мовлення.

Е. В організмі і мозку людини з народження є деякі специфічні задатки до засвоєння мовлення.

Завдання 6. *Слід зазначити, що будь-який вид мовлення, у тому числі усна і письмове мовлення, має своє призначення, тобто виконує певні функції. Прочитавши наведений нижче текст, проаналізуйте їх.*

– Куди це вас бог несе? – питає Олексій Йванович.

– Пшениці жати, паночку! – обізвавсь Федір, низько вклонившись, і зразу засипав: – Винуваті, паночку, опізнилися… Жінка занедужала. Простіть на сей раз – і пожалуйте, і помилуйте…

– Та годі тобі! – каже Олексій Іванович. – не об тім тепер річ. Я сам до тебе з просьбою. Будь-ласка, не одкажи… Бог послав мені сина, йди його схрести.

– Паночку! – скрикнув Федір, повалившись в ноги – от бог свідок – жінка занедужала!…

– То, що! То через те тобі не можна дитини охрестити? То ти хреста цураєшся?

Думки не думки, а якісь розпуджені уривки думок носяться у Федоровій голові… «Дитини охрестити… Хреста цураєшся… Ох, похрестить оце він вас – довіку будемо знати!…» (П. Мирний «Лихо давнє й сьогочасне»)

Завдання 7. *Встановіть, у яких випадках наведено приклад діалогу, монологу чи полілогу.*

А. *Продавець*: Що вас цікавить? – запитав я.

Покупець: Нічого – відповів клієнт.

Продавець: Однак, вам повезло! Тільки сьогодні, спеціально для вас, ми пропонуємо це зроблене досягнення в герметичній упаковці! Оцініть його досконаліть і витонченість рішень.. (і так ще хвилини три).

Б. *Серж*: Ви виглядаєте чудово.

Наді: Спасибі. Ваші слова – справжній подарунок.

В. «Особисто я, братики мої, до лікарів ходжу дуже рідко. Тобто в найбільш крайніх, необхідних випадках. Ну, скажімо, черевний тиф або зі сходів упав. Тоді, дійсно, звертаюся за медичною допомогою. А так я не любитель лікуватися. Природа, здається, сама органи регулює. Їй видніше. Звичайно, я йду не проти медицини. Ця професія, я б сказав, теж необхідна в загальному механізмі державного будівництва. Але особливо захоплюватися медициною, я скажу, недобре. А таких любителів медицини якраз зараз багато…» (М.М. Зощенко. Любитель).

Г. *Дружина*: Ми поїдемо в неділю за місто?

Чоловік: Ні, у мене сів акумулятор.

Д. *Народ:* Розступіться, розступіться, Бояри йдуть. *(Вони входять у будинок.)*

Один з народу: Навіщо вони прийшли?

Інший: А певно приводити до присяги Феодора Годунова.

Третій: Насправді? – чуєш, який в будинку шум! Тривога, б'ються...

Народ: Чуєш? виск! – це жіночий голос – зійдемо! – Двері замкнуті – крики замовкли. *(Розчиняються двері. Мосальський на ґанку).*

Мосальський: Народ! Марія Годунова і син її Феодор отруїли себе отрутою. Ми бачили їх мертві трупи. *(Народ мовчить від жаху.)* Що ж ви мовчите? кричіть: хай живе цар Дмитро Іванович!

Народ мовчить.

ТЕМА 2.6. МИСЛЕННЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно усвідомити значення мислення в пізнавальній діяльності людини та його специфічні характеристики; потрібно ознайомитися з теоретичними й експериментальними підходами до дослідження мислення, а також зрозуміти його фізіологічні основи.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні: навчитися аналізувати і порівнювати форми мислення (поняття, судження, умовиводи), розрізняти індивідуальні особливості мислення (швидке, повільне, гнучке, поверхове, глибоке, самостійне, несамостійне, критичне, некритичне); порівнювати і аналізувати розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація, індукція, дедукція); виокремлювати типи мислення (наочно-образне, наочно-дійове, абстрактне; художнє, наукове, технічне; практичне, теоретичне; інтуїтивне, аналітичне; репродуктивне, продуктивне). Окрему увагу слід звернути на розвиток мислення у дітей, а також на взаємозв'язок мови і мислення.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.

Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 25, 28, 29.

Словникова робота: мислення; поняття, судження, умовивід; аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення, класифікація, систематизація, індукція, дедукція; проблемна ситуація, наочно-дійове мислення, наочно-образне мислення, абстрактно-логічне мислення, теоретичне мислення, практичне мислення, дискурсивне мислення, інтуїтивне мислення, репродуктивне мислення, продуктивне мислення.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «мислення» і як воно пов'язане з мовою, мовлення та іншими психічними процесами?

2. Яку роль грає мислення в поведінці та розвитку особистості?

3. Яким чином можна виміряти особливості мислення?

4. Назвіть основні форми мислення та наведіть приклади для їх пояснення.

5. Перелічіть розумові операції та поясніть ситуації, в яких вони мають місце.

6. Які види мислення Ви знаєте?

7. Чи існують способи активізації розумової діяльності? Якщо так, то які Ви знаєте?

8. Що таке інтелект і який його взаємозв'язок із мисленням?

Робота з першоджерелами:

1. Давыдов В. В. Развитие мышления в школьном воздасте / В. В. Давыдов, А. К. Маркова // Возрастная и педагогическая психология: Тексты / [Сост. и коммент. Шуаре Марта О.] – М. : Моск. ун-т, 1992. – С. 132-139.

2. Костюк Г. С. Проблеми психології мислення / Г. С. Костюк // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. –. - С .168-194

3. Леонтьев А. Н. Мышление / А. Н. Леонтьев // Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения : В 2-х т. – Т. II. – М. : Педагогика, 1983, ил. – (Труды д. чл. и чл.-кор. АПН СССР). – С. 79-92.

4. Холодная М. А. Психология интеллекта: парадоксы исследования / М. А. Холодная // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С.229-240.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте вказані методики («Закономірності числового ряду», «Субтест шкали Р. Амтхауера») і проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Визначте, які особливості мислення як одного з пізнавальних процесів проявляються в наведених нижче прикладах.*

А. Ви підходите до автобусної зупинки не в годину «пік» і помічаєте на ній незвичайно багато людей. Ви здогадуєтеся: давно не було автобуса.

Б. Мати приходить додому і помічає, що син-дошкільник незвично тихий і мовчазний. Мати мимоволі думає: занедужав або набешкетував.

Завдання 2. *Виберіть з характерних особливостей процесів віддзеркалення ті, які стосуються мислення людини:*

А. Віддзеркалення окремих властивостей предметів і явищ навколишнього світу.

Б. Віддзеркалення минулого досвіду у вигляді відчуттів, думок і образів, раніше сприйнятих предметів і явищ.

В. Віддзеркалення предметів і явищ у сукупності їх властивостей і частин.

Г. Віддзеркалення загальних та істотних ознак, зв'язків і відношень предметів і явищ.

Д. Віддзеркалення при безпосередній дії предметів і явищ на органи чуття.

Е. Віддзеркалення дійсності опосередкованим шляхом, при участі мови.

Завдання 3. *У кожному з рядків зі слів, вказаних у дужках, виберіть те, яке знаходиться до першого слова в тому ж відношенні, що і в наведеному зразку.*

1. *Зразок*: сприйняття : чуттєвий образ.

Поняття : …... (узагальнене віддзеркалення, інформація, психіка, думка).

2. *Зразок*: відчуття : живе споглядання.

Поняття : ..... (вторинне, ідеальне, опосередковане віддзеркалення, умовний рефлекс).

3. *Зразок*: уявлення : активне віддзеркалення.

Мислення : …... (випереджаюче віддзеркалення, абстрактний образ, рефлекс).

Завдання 4. *Вставте пропущені слова в наведені нижче твердження.*

А. Свідомість підіймається до рівня мислення, в процесі якого узагальнення здійснюється як усвідомлення і виокремлення ..... зв'язків речей.

Б. Мислення дає знання про …….. властивості, зв'язки і відношення ..... реальності, здійснює в процесі пізнання перехід «від явища до .....».

В. Опосередкований і …….. характер мислення забезпечує пізнання людиною не тільки явищ, але і їх ……..... .

Г. Осмислене споглядання є усвідомлення одиничного у формі ……..... .

Д. Думка набуває у …….. необхідну матеріальну оболонку, в якій вона тільки і стає доступною для інших людей і для нас самих.

Е. Сутність мислення полягає у встановленні ……..-…….. зв'язків і відношень між предметами та явищами.

Є. Теоретичне мислення – це оперування знаннями, вираженими в ……, ……... і ……... .

Ж. Характерна особливість ……....-……..... мислення – це безпосередній зв'язок зі сприйняттям мислячої людини.

З. Діяльність практичного мислення спрямована на вирішення …….. задач, а функціонування теоретичного мислення пов'язане з пошуком …..... …... .

И. Інтуїтивне мислення носить згорнутий, в основному …….. характер і означає акт одномоментного «…....» структури ситуації або задачі.

Завдання 5. *Прочитайте наведений нижче уривок із твору К. Гордієнко «Буймир». Обґрунтуйте на його основі зв'язок мислення з іншими пізнавальними процесами.*

Юрій Іванович … зачав читати, як латану свитину з каліки знімають, розпинають вдову за подушне… Вперше заробітчани почули з уст майстра про

гірку долю співця-кріпака Шевченка, як його цар мучив, карав, та він не каявся, сіяв полум'яне слово про волю між людьми, розкривав очі, бо вже стільки людської крові пролилось, втопити всіх імператорів би стало… «Чи буде правда на землі?» – ця думка давно Захарове серце клопоче. «Повинна буть, – гнівно кобзар пророкає, – бо сонце стане і осквернену землю спалить… Оживуть степи, озера, і вільні люди посходяться, і осядуть веселі села… І вже іскра проти панів тліє, дожидає тільки рук твердих та сміливих». Страшна дійсність розкривалася перед Захаровими очима.

… Рідним словом великий співець – кріпак промовляв до людей, виводив на ясну путь…

Завдання 6. *Визначте, які операції мислення будуть виконувати учні в цих ситуаціях. Поясніть свою відповідь.*

А. П'ятеро учнів виконують стійку на лопатках. Учитель дає завдання класу: вибрати найкраще виконання вправи.

Б. Учитель пояснює й показує техніку виконання опорного стрибка через гімнастичного козла способом «зігнувши ноги». Клас виконує завдання: а) визначити, з яких елементів складається стрибок, б) описати техніку виконання стрибка.

В. Іде вивчення елементів баскетболу. Учитель дає завдання класу: визначити, на що потрібно звертати увагу при виконанні кидка в кільце однією рукою від плеча.

Г. Іде вивчення акробатики в 3 класі. Учитель дає завдання: визначити загальні елементи в перекиді вперед, перекиді назад і стійці на лопатках.

Д. Учитель в 1 класі показує картинки, на яких зображені баскетбольний м'яч, гімнастичні кільця, тенісна ракетка, бруси, ядро, поперечина, скакалка, кеглі. Далі вчитель просить дітей розподілити всі предмети на дві групи.

Завдання 7. *Ознайомтеся з прийомами розвитку творчого мислення. Обґрунтуйте позитивні та негативні сторони застосування перерахованих нижче прийомів розвитку мислення. Додайте свої, відомі Вам.*

А. …пропонувати багато нових, нестандартних завдань для вирішення.

Б. …при наявності відомого способу вирішення завдання спробувати знайти альтернативні способи.

В. …пропонувати завдання із суперечливими умовами.

Г. …???

Завдання 8. *Прочитайте наведений нижче уривок із твору К. Гордієнко «Буймир». Яка форма мислення представлена у ньому? Обґрунтуйте свою відповідь.*

Складне слово, що зразу і не вимовиш, – про експлуатацію вперше Захар почув: відробітки, найми, заробітки – експлуатація … злидні, напасті, що село давлять, закладені в тому значному, змістовному слові. І вже Захарові нетяжко осягнути нове огняне слово – революція, що означає народне повстання проти

гнобителів, себто експлуататорів… Саме за те, що хотіли пробудити народ, і засилав цар на каторгу, в тюрми заганяв…

Завдання 9. *Встановіть, про які операції мислення йдеться в наведених нижче літературних прикладах.*

А. Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої вещі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелів, і других? Перше усього подумаймо: чи ми на сім світі вічні? (М. Вовчок «Маруся»)

Б. От опинивсь на невеличкім горбу по той бік місточка; став, обернувся лицем до його; глянув на рудку; перевів погляд на крайнє жито. «Отже, тут кращі хліба, ніж під селом», – подумав сам собі, – «тут, мабуть, сильніший дощ пройшов…» Знов повернувся і рушив далі. (П. Мирний «Хіба ревуть воли як ясла повні»)

В. Учителька взяла якусь срібну кульку на поличці і пропустила її в кільце, а потім підігріла кульку на спиртівці, і вона вже не могла пройти в кільце Хоча це була та сама кулька!

– Бачите, діти, – сказала вчителька, від нагрівання тіла розширяються, збільшуються, а від холоду стискуються.

«Ач, цікаво! – подумала Галочка, – прийду додому і обов'язково посаджу на батарею мишку. Хай сидить, поки не збільшиться». (О. Довженко «Галочка»)

Г. – Еге, так ось воно як! Очима видно, а чим же чути? – Знов рознімає і затулює рот – чути! Далі очі – все чути. Аж ось прийшла думка – заткати пальцями вуха. Шум-шум-шум. А то що таке? Чути шум, але не чути ні кудкудакання курей, ні кевкання кані. Віднімає пальці – чути кудкудакання, а шуму нема. Другий раз – те саме. Що се таке? – міркує сам собі Мирон. – Еге, знаю вже! Вухами чую кудкудакання, а пальцями чую шум! Аякже, аякже! (І. Франко «Малий Мирон»)

ТЕМА 2.7. УВАГА

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про увагу та її фізіологічні основи, ознайомитися з психологічними теоріями уваги (моторна теорія уваги, теорія установки, вчення про осередок оптимального збудження, теорія домінанти, нейропсихофізіологічна теорія та ін.). На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні давати характеристику якостей (спрямованість, зосередженість, концентрація, стійкість, тривалість, інтенсивність, коливання (флуктуація), розподіл, переключення, обсяг, активність, широта) та функцій уваги (відбір, утримання, контроль), обґрунтовувати значення вказаного пізнавального процесу в навчальній діяльності та у професійній діяльності соціального педагога.

Окрему увагу студентам слід звернути на різні види (мимовільна, довільна, післядовільна; безпосередня, опосередкована; сенсорна, інтелектуальна,

моторна; природна, соціально-обумовлена) та форми (зовнішня, внутрішня; індивідуальна, групова, колективна) ваги; навчитися виокремлювати їх у процесі навчання і професійному процесі, зрозуміти вікові особливості прояву уваги, а також уміти використовувати чинники управління увагою.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 25, 28, 29, 30.

Словникова робота: увага; об'єм уваги, розподіл уваги, стійкість уваги, зосередженість уваги, спрямованість уваги, концентрація уваги, переключення уваги; природна увага, соціально обумовлена увага; безпосередня увага, опосередкована увага; флуктуюча увага; довільна, мимовільна, післядовільна увага; колективна, групова, індивідуальна увага; сенсорна, інтелектуальна, моторна увага.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «увага» і в чому полягають її фізіологічні основи?
2. Які Вам відомі психологічні теорії уваги? Яка з них, на вашу думку, є найбільш прийнятною?
3. Який зв'язок уваги з іншими психічними процесами?
4. Яку роль грає увага в поведінці та діяльності людини?
5. Якими способами можна виміряти властивості уваги?
6. Чим відрізняються довільна та післядовільна увага?
7. Чи можна впливати на формування і розвиток властивостей і видів уваги? Якщо так, то яким чином ?
8. Які вікові особливості розвитку уваги?

Робота з першоджерелами:

1. Гальперин П. Я. К проблеме внимания / П. Я. Гальперин // Хрестоматия по вниманию / под редакцией А. Н. Леонтьева, А. А. Пузырея и В. Я. Романова. – М. : Моск. ун-т, 1976. – С. 220-228.
2. Джемс У. Внимание // Хрестоматия по вниманию / под редакцией А. Н. Леонтьева, А. А. Пузырея и В. Я. Романова. – М. : Моск. ун-т, 1976. – С. 50-65.
3. Дормашев Ю. Б. Психология внимания / Ю. Б. Дормашев, В. Я. Романов. – М. : Тривола, 1995. – 347 с. : схем. – (Прогр. «Обновление гуманит. образования в России»).
4. Ланге Н. Н. Внимание // Хрестоматия по вниманию / под редакцией А. Н. Леонтьева, А. А. Пузырея и В. Я. Романова. – М. : Моск. ун-т, 1976. – С. 103-106.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методики (тест «Структура інтелекту» Р. Амтхауера, тест «Таблиці Шульте») і проаналізуйте отримані вами результати.

2. Візьміть хрестоматію із загальної психології або інше джерело та на його основі підготуйте конспект на тему «Сучасні теорії розвитку уваги» (не менше трьох джерел).

3. Встановіть найбільш типові порушення уваги та запропонуйте способи їх корекції.

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. *Поясніть з погляду закономірностей вищої нервової діяльності явища, що зустрічаються в педагогічній практиці.*

А. На одноманітні зауваження учні перестають реагувати.

Б. Учень іноді губиться біля дошки, хоча знає матеріал.

В. Першокласник при письмі скоює багато зайвих рухів.

Г. Зосереджений над вирішенням задачі, учень нічого не помічає навколо.

Д. Після тривалого «відпочинку» біля телевізора школяр довго не може заснути.

Завдання 2. *Вкажіть, за якими зовнішніми ознаками можна судити про неуважність студента під час заняття.*

Костянтин Б. сидить обличчям до викладача. Він спокійний, його погляд спрямований у вікно, а точніше у двір. Костянтин нічим не порушує дисципліну, але за ходом заняття не стежить. Один зі студентів помилився біля дошки, – весь клас сміється. Костянтин залишається так само спокійним, так само пильно дивиться у вікно. Викладач переводить погляд туди ж. Він бачить на стадіоні хлопців, які грають у футбол. Вони гаряче сперечаються, доводячи щось одному з воротарів. Костянтин теж обурений, він поривається щось крикнути. Викладач задає Костянтину питання. Костянтин здивовано мовчить.

Завдання 3. *Вкажіть, які властивості уваги проявляються в описаних випадках. За якими ознаками це можна встановити?*

А. Учень музичної школи одного разу ранком слухав цікаву радіопередачу для школярів. Раптом він пригадав, що до сьогоднішнього уроку музики він повинен розібрати задану п’єсу. Продовжуючи слухати радіо, він сів за піаніно й став неголосно розбирати п’єсу. Коли радіопередача була закінчена, хлопчик закрив піаніно, виключив радіо й вирушив до музичної школи. Там його похвалили за добре розібрану п’єсу, а по дорозі додому він докладно розповідав друзям зміст прослуханої радіопередачі.

Б. Вона одночасно могла їсти, наспівувати нову пісеньку, поглядати на себе в дзеркало, розповідати щось матері та ще притупувати під столом підошвами капців. (І. Стаднюк «Війна»)

В. Все сонце зайшло, вже ніби дрімота розлилась над густими садками, над густим лісом, а дід усе розказував, а діти все слухали неначе якусь дивну казку. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Г. Сиділа на вогкому пеньку й дивилася на далеку просіку глибоко запалими очима. Не бачила й не чула, як її всі шукали, кликали, заглядали в

льох, на горище. Не чула як пес моторошно вив услід машині. (К. Мотрич «Політ журавлів над не толоченими травами»)

Завдання 4. *Під час екзаменаційної сесії студент готується до екзамену з предмета, який для нього не цікавий. Кілька разів він починає читати підручник, потім припиняє. Встає, ходить кімнатою, потім знову сідає. З чим можуть бути пов'язані його труднощі при входженні в роботу?*

Завдання 5. *Під час хірургічної операції за спиною хірурга падає металевий лоток з інструментами. Які професійні вимоги висуває така ситуація до уваги хірурга?*

Завдання 6. *Поясніть, чим може бути обумовлена неуважність:*
– студента на занятті;
– соціального педагога при консультуванні клієнта;
– вашого знайомого при розмові з вами.

Завдання 7. *Почніть в зошиті на початку рядка малювати невеликі трикутники вершиною то вгору, то вниз. Постарайтеся не робити помилок (повторів). Якщо помилки мають місце, дайте їм пояснення.*

Завдання 8. *Прочитайте наведений нижче уривок з роману Л. М. Толстого «Війна і мир». Як можна пояснити те, що П'єр Безухова сприймав досить сильні подразники? Чи можна назвати П'єра розсіяною людиною?*

П'єр слідував за генералом полем бою і напружено роздумував. «Він не чув звуків куль, які вищать з усіх боків, і снарядів, що пролітали через нього, не бачив ворога, котрий був на тій стороні річки, і довго не бачив убитих і поранених, хоча багато хто падав недалеко від нього».

Завдання 9. *На практичному занятті у ВНЗ викладач у тих випадках, коли студенти поводили себе занадто шумно, стукав по письмовому столу шматком крейди. На який вид уваги розраховував педагог? Як довго він може користуватися прийомом?*

Завдання 10. *Встановіть, про які види уваги (природна – соціально-обумовлена; пряма – опосередкована та ін.) йдеться в наведених нижче літературних прикладах.*

А. Юрко мав не один доказ своєї правоти, але раптом замовк, побачивши, як з протилежного обривистого берега злетів маленький птах і полетів понад рікою.

– Бачив? – спитав Антось.

– Бачив. Це зимородок. (В. Гжицький «Слово честі»)

Б. Увагу Федора Ксенофонтовича привернула газета на підвіконні, покладена так, що в очі впадав заголовок: «Повідомлення ТАРС» (І. Стаднюк «Війна»)

В. Почав розглядати дівчат, звичайно, як москаль, та й ще й молодий. Він зараз пізнав одну: то була та дівчина, що прибігла вчора перечати вогню. (І. Нечуй-Левицький «Дві московки»)

Г. В селі бевкнув дзвін на ґвалт і жалібно розлився його гук по полі, попід лісом. Всі вони разом обернулися назад. (І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»)

Д. Івасеві про все те було байдуже; він не тільки не дослухався до того, він не примічав і того, як немилосердно сонце пекло – палило. У його своя прашка, своя забава, – ця хитра червона комашина хоч би усиками моргнула, ніжкою повела, – хоч убий! (П. Мирний «День на пастівку»)

Завдання 11. *Вкажіть, які умови потрібні для виникнення і підтримки довільної, а які – для мимовільної уваги.*

А. Постановка питань і вирішення невеликих задач упродовж певного відрізка часу.

Б. Особливості подразників, які впливають: новизна, контраст між ними, зміни в подразниках.

В. Усвідомлення поточних результатів діяльності у формі внутрішнього словесного звіту.

Г. Використовування потреб та інтересів, із задоволенням яких пов’язаний сприйманий матеріал.

Д. Постановка істотно значущої мети і завдань діяльності.

МОДУЛЬ ІІІ.
ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВА СФЕРА ЛЮДИНИ

ТЕМА 3.1. ФОРМИ ПЕРЕЖИВАННЯ ЕМОЦІЙ І ПОЧУТТІВ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти визначення понять «емоції» та «почуття», загальні характеристики емоційної сфери людини, зрозуміти функції емоцій та почуттів, їх фізіологічні основи, а також ознайомитися із теоріями емоцій (інформаційна, еволюційна, активаційна та ін.).

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні засвоїти основні види емоцій (прості, складні, вроджені, набуті) та почуттів (моральні, інтелектуальні, естетичні), навчитися розрізняти форми переживань емоцій і почуттів (настрої, пристрасті, потяги, стрес, афекти) та характерні особливості емоційних станів (радість, тривога, гнів, роздратування, сором, страх та ін.). Окрему увагу слід звернути на роль почуттів у пізнавальній та практичній діяльності, а також на розвиток і виховання культури емоцій та почуттів.

Доцільно також, щоб студенти засвоїли загальні уявлення про стан, психічний стан та його основні класи (особистісні та ситуативні; глибокі та поверхневі; позитивно або негативно діючі на людину; тривалі та короткочасні; більш менш усвідомлені), психофізіологічний та функціональний стани організму. Потрібно розкрити характеристики станів організму і психіки (сон, релаксація, оптимальний робочий стан, стомлення, стрес) та ознайомитися із шляхами й прийомами регуляції емоційних станів.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 22, 25, 28, 29.

Словникова робота: чуттєвий тон відчуттів, емоції, почуття; амбівалентність почуттів, модальність почуттів; афект, стрес, настрій, фрустрація, депресія; власне емоції; стенічні емоції, астенічні емоції; «фундаментальні» емоції, страх, тривога, сором, радість, гнів, горе; етичні почуття, естетичні почуття, інтелектуальні почуття, пристрасть; гомеостаз, адаптація, стан, психічний стан, психофізіологічний стан, функціональний стан організму, прикордонні стани; сон, релаксація, оптимальний робочий стан, стомлення, стрес.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. В чому полягає роль емоцій і почуттів у сфері людських взаємостосунків?
2. Чи поняття «емоції» та «почуття» є тотожними?
3. Чим відрізняються емоції людини від тваринних?
4. Які Ви знаєте психологічні теорії емоцій? Яка із них, на Вашу думку, найбільш ймовірна?
5. Перелічіть відомі вам форми переживань емоцій і почуттів.

6. Яким чином можна розвивати емоції та чи є в цього процесу певні вікові особливості?

7. Що таке функціональний стан організму?

8. Які Ви знаєте стани організму і психіки?

Робота з першоджерелами:

1. Дарвин Ч. Выражение эмоций у человека и животных / Ч. Дарвин // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 223-231.

2. Изард К. Определение эмоций. Связь эмоций с когнитивными процессами, поведением и личностью / К. Изард // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 316-327.

3. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы и эмоции / // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 310-316.

4. Ильин Е. П. Различные подходы к классификации состояний // Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека. – СПб. : Питер, 2005. – С. 38-48.

5. Ильин Е. П. Регуляция психических состояний // Ильин Е. П. Психофизиология состояний человека. – СПб. : Питер, 2005. – С. 296-321.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте вказані методики («Діагностика емоційної спрямованості», «Вивчення самопочуття, активності та настрою») і проаналізуйте отримані вами результати.

2. Запропонуйте свій варіант виходу з депресії. Обґрунтуйте його.

3. Складіть рекомендації соціальному педагогу щодо регуляції різних емоційних станів.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Уявіть собі людину, повністю позбавлену всіх емоцій. Як протікали б її психічні процеси? Як вона сприймала би навколишній світ? Які труднощі виникли б у процесі виховання такої людини? Чи змогла б вона сформуватися в повноцінну особистість? Які проблеми вона б зустрічав при спілкуванні з іншими людьми?*

Завдання 2. *Проаналізуйте будь-яку життєву ситуацію, використовуючи формулу П. В. Симонова*:

$$E=П\times(Н–І),$$

де Е – емоція, П – потреба (у формулі вона береться із знаком «–»), Н – інформація, необхідна для задоволення потреби, а І – інформація, яку можна використовувати, те, що відомо.

Завдання 3. *В наведених нижче положеннях заповніть пропущені місця:*

А. Сильні та відносно короткочасні емоційні переживання, які супроводжуються різко вираженими руховими і вісцелярними проявами, називаються …....

Б. …..... виникають у результаті узагальнення емоцій, мають виразно виражений наочний характер, відрізняються стійкістю.

В. Негативне емоційне переживання, викликане блокуванням якого-небудь прагнення, неможливістю досягти бажаного називається …....

Завдання 4. *Визначте, до якої категорії емоційних явищ належать переживання, описані в кожному випадку. За якими ознаками це можна встановити?*

А. Спортсмен Юрій перед стартом на відповідальних змаганнях спочатку «метався з кута в куток», потирав долоні, голосно сміявся, але потім раптом якось знітився, замовк – впав у стан стартової апатії.

Б. Славко всерйоз захопився футболом. Цілими днями він пропадав на стадіоні. Удома тільки й було розмов: про голи, паси, великих футболістів.

В. Грати із Сашком було одне задоволення, – просто казка. Він ніколи не докоряв партнерові за невдало посланий м'яч. Будь-який пас у бік Сашка завжди доходив до мети.

Г. Не зумівши організувати учнів на уроці, учитель вийшов із класу, гримнувши дверима.

Д. Забивши довгоочікуваний гол, гравці команди влаштували «купу малу», а потім з подвоєною енергією провели останню частину спортивної зустрічі, що було компенсовано ще одним голом.

Завдання 5. *Визначте, які з перерахованих нижче почуттів відносяться до етичних, які – до інтелектуальних, і які – до естетичних:*

Натхнення, розкаяння совісті, почуття товариськості; здивування; почуття прекрасного; захоплення; почуття обов'язку; почуття іронії; злорадність; почуття комічного; почуття гумору; упевненість; почуття справедливості; почуття трагічного; сумнів; почуття сорому; заздрість; подив; ентузіазм; пристрасть до творчості.

Завдання 6. *Які емоційні явища описані в наведених нижче уривках з літературних творів? Обґрунтуйте свою відповідь. За якими параметрами розрізняються ці переживання? Які суб'єктивні відмінності? За якими зовні спостережуваними ознаками можна судити про емоційний стан іншого?*

А. Їй було відрадно думати, що вона не краща, як раніше думала, а гірша, набагато гірша за все, всіх, хто тільки є на світі. Але цього було мало. Вона знала це і питала себе «що ж далі?» А далі нічого не було. Не було ніякої радості в житті, а життя проходило. Наташа, мабуть, намагалася тільки нікому не бути тягарем, нікому не заважати, але для себе їй ніщо не було потрібне. Вона віддалялася від всіх домашніх... (Л. Толстой «Війна і мир»)

Б. П'єру захотілося теж говорити. Він просунувся уперед, відчуваючи себе натхненним, сам не знаючи ще навіщо, і сам не знаючи ще, що він скаже... Він озлобився проти сенатора, який вносив правильність і вузькість переконань... П'єр виступив вперед і зупинив його. Він сам не знав, що говоритиме, але почав жваво... (Л. Толстой «Війна і мир»)

В. Розбійники, що роблять! – закричав офіцер, обертаючись до П'єра. Обличчя офіцера було червоне і спітніле, очі похмуро блищали. – Біжи до резервів, привозь ящики! – крикнув він сердито. (Л. Толстой «Війна і мир»)

Г. П'єр хотів щось сказати, але поглянув на неї дивними очима, вираз яких вона не зрозуміла, і знову ліг. Він фізично страждав в цю хвилину: груди його стиснуло і він не міг дихати. Він знав, що йому треба щось зробити, щоб припинити це страждання, але те, що він хотів зробити, було дуже страшне...

П'єр схопився з дивана і, похитуючись, кинувся до неї.

– Я тебе уб'ю! – закричав він і, схопивши зі столу мармурову дошку, з невідомою ще йому силою зробив крок до неї і замахнувся... П'єр відчув захоплення і красу оскаженілості ... Бог знає, що зробив би П'єр у цю хвилину, якби Елен не вибігла з кімнати. (Л. Толстой «Війна і мир»)

Д. Серце його раптом стукнуло і на мить кудись провалилося, потім повернулося, але тупою голкою, що засіла в ньому. Крім того, Берліоза охопив необґрунтований, але такий сильний страх, що йому захотілося бігти з Патріарших не оглядаючись. Берліоз тужливо озирнувся, не розуміючи, що його налякало, він зблід, витер хусткою лоб, подумав: «Що зі мною?» (М. Булгаков «Майстер і Маргарита»)

Е. Не дивлячись на всі утіхи і обнадіювання, повний відчай оволодів душею князя. В невимовній тузі дійшов він пішки до свого трактиру. Літній, запорошений, задушливий Петербург тиснув його як у лещатах, він штовхався між суворим або п'яним народом, вдивлявся безцільно в обличчя, можливо, пройшов набагато більше, ніж було варто. Він здригнувся: давня нав'язлива думка, раптом увійшла йому в голову. Вона полягала частково в тому, що якщо Рогожін у Петербурзі, то хоча б він і ховався на якийсь час, а все-таки неодмінно закінчить тим, що приїде до нього, до князя, з добрим або з поганим наміром. (Ф. Достоєвський «Ідіот»)

Завдання 7. *Прочитайте наведені нижче ситуації. Як Ви думаєте, яку емоцію відчуває людина? Чи достатньо наведеної інформації, щоб точно визначити емоцію*?

А. Сидить похнюплено, плечі опущені, руки безсило звисають, голова схилена, нерухомий погляд спрямований у підлогу, голос глухий, мова трохи сповільнена.

Б. Поза напружена, руки гарячково перебирають край одягу, погляд бігає, мова уривчаста, швидка, голос гучний, іноді зривається.

В. Сидить нерухомо, трохи нахилившись уперед, тіло напружене, погляд невідривно спрямований на співбесідника, говорить майже шепотом або гучними уривчастими вигуками.

Завдання 8. *Поясніть, чому дівчина ніяк не могла взятись за справу? Чим зумовлена її поведінка? Які емоційні явища можна розрізнити на прикладі цієї ситуації? За якими ознаками?*

Ольга отримала лист від своєї подруги, який її неприємно вразив. Вона навіть трішки поплакала, а потім сама себе довго заспокоювала. Ольга розуміє, що повинна написати подрузі відповідь. Однак чомусь при цьому ніяк не може взятись за справу: постійно її відкладає, забуває про це.

Завдання 9. *Пригадайте вірш М. Заболоцького «Непривабливa дівчинка». Проаналізуйте, про яке емоційне переживання тут йдеться?*

Чужая радость так же, как своя,
Томит ее и вон из сердца рвется,
И девочка ликует и смеется,
Охваченная счастьем бытия.
Ни тени зависти, ни умысла худого
Еще не знает это существо …

Завдання 10. *Прокоментуйте цитату американського психолога Карла Роджерса.*

«Бути здатним до емпатії – означає сприймати внутрішній світ іншого точно, зі збереженням емоційних і смислових відтінків. Неначе стаєш цим іншим, але без втрати відчуття «неначе».

Завдання 11. *Дайте своє визначення таким поняттям як «любов» і «пристрасть». Чим відрізняються ці переживання? Які «переваги» і «недоліки» ви в них знаходите?*

Завдання 12. *Опишіть, як Діана могла б прямо або побічно виразити свій гнів або стримати його: а) прямий вираз гніву; б) непрямий вираз гніву.*

Діана два місяці, не покладаючи рук, працювала над курсовою роботою із психології. Прикра випадковість перешкодила їй здати роботу вчасно. І ось тепер викладач відмовляється виставити їй оцінку, мотивуючи це тим, що вона здана із запізненням на одну годину. Діана відчуває, як її обличчя червоніє, серце починає сильно битися.

Завдання 13. *Підберіть для кожного терміну (страх, фрустрація, агресія, перенесення, стримування гніву, вправи на розслаблення, радість, втеча) фразу, що характеризує його:*

а) спричинення шкоди іншій людині або предмету;
б) хворобливий підхід;
в) неприємна емоція, що належить до числа основних;
г) буває викликана недоступністю або неправильним вибором мети;
д) непрямий вираз гніву;
е) метод контролю над почуттям гніву;

ж) найприємніша емоція;
з) найпоширеніша реакція на страх.

Завдання 14. *Кожний з описаних нижче персонажів бореться зі стресом. Вкажіть, якою стратегією він користується – вирішує проблему, змінює своє ставлення до неї або, змирившись з проблемою, прагне зменшити вплив на свій організм стресу, викликаного нею.*

А. Естелла потрапила в автомобільну катастрофу і отримала травму шиї. Вона стверджує, що в результаті цього нещасного випадку стала краще розуміти людей, у яких постійно щось болить.

Б. У ресторані Ден і його нова знайома були вимушені більше півгодини чекати, поки їх обслужать. Він почав жартувати з приводу повільності офіціантів, але врешті-решт вирішив, що в результаті цієї затримки у них виявилося більше часу на бесіду.

В. Начальник украй низько оцінив роботу Віктора. Віктор думав потім, щоб звільнитися, перейти в інший відділ або оскаржити рішення начальника. Він вибрав останній варіант.

Г. Стіл Еліни в офісі стоїть поряд із столом жінки, у якої гучний верескливий голос. Щоб зняти напругу, Еліна щодня в час обідньої перерви здійснює спокійну пробіжку парком.

Завдання 15. *Професор Фрідман працює над формулою щастя. Його учні і помічники запропонували включити у формулу як компоненти такі поняття: радість, дружні відносини, гроші, вік і душевний спокій. Які із запропонованих компонентів Ви включили б у формулу?*

ТЕМА 3.2. ВОЛЬОВА СФЕРА ЛЮДИНИ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про волю та зрозуміти функції волі (спонукальна, гальмівна, спрямовуюча, регулююча), ознайомитися з історія розвитку уявлень про волю, зокрема підходами до природи волі (рефлекторний, мотиваційний, регуляційний, реактивний) та теоріями волі (волюнтаристична, інтелектуалістична, емоційна). На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні зрозуміти особливості вольової діяльності людини, навчитися розрізняти довільні та мимовільні вольові дії людини, зрозуміти структуру вольової дії (простий і складний вольовий акт). Доцільно також ознайомити студентів із розладами складної вольової дії (абулія та апраксія).

Окрему увагу слід звернути на класифікацію вольових якостей особистості (базальні – енергійність, наполегливість, витримка, сміливість, сила волі; моральні – ініціативність, принциповість, обов'язковість, відповідальність; характерологічні – впевненість, рішучість, хоробрість), а також на умови розвитку та виховання вольових якостей людини.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 19, 20, 25, 28, 29.

Словникова робота: воля; потяг, бажання, хотіння; вольові якості; вольове зусилля, вольові дії (проста і складна); боротьба мотивів; сила волі; безвілля; абулія; апраксія, локус контролю (внутрішній і зовнішній).

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Назвіть характерні особливості волі як психічної функції.
2. Яку роль грає воля в поведінці та діяльності людини?
3. У чому сутність фізіологічних аспектів вольових дій?
4. Який взаємозв'язок між такими форми прояву волі як потяг, бажання і хотіння?
5. Перелічіть вольові якості, якими Ви володієте?
6. Яким чином можна виміряти вольові якості?
7. Чим відрізняється структура простого та складного вольового актів?
8. Чи існують способи розвитку вольових якостей? Якщо так, то які Ви знаєте?

Робота з першоджерелами:

1. Иванников В. А. Критерии воли / В. А. Иванников // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 350-357.
2. Ильин Е. П. Психология воли / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2000. – 288 с.
3. Калин В. К. Классификация волевых качеств / В. К. Калин // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 363-367.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте вказані методики («Шкала локусу контролю Дж.Роттера», Опитувальник для дослідження рівня імпульсивності В.А.Лосенкова) та проаналізуйте отримані вами результати.
2. Запропонуйте прийоми роботи, які, на Ваш погляд, сприяють формуванню вольових якостей.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Вкажіть, яка функція волі проявляється в кожній ситуації. Дайте обґрунтування своєї відповіді.*

А. Людині страшенно хочеться пити. Вона підходить до водойми, готова зачерпнути води й випити її. Але їй говорять: «У цій водоймі виявлено холерну паличку, майте це на увазі». Людина виливає воду і йде далі.

Б. Під час повітряного бою льотчик одержав смертельну рану. У якийсь час він зрозумів, що якщо випустить із рук штурвал літака, загинуть усі, хто

там перебуває. І от льотчик продовжує управляти літаком, благополучно саджає його й відразу безсило падає на підлогу кабіни. З літака його виносять уже мертвим.

В. У дуже жаркий день підліток Вадим працював на пришкільній ділянці. Хлопці покликали його купатися. Хоча Вадим виглядав дуже втомленим і виснаженим, він відмовився, пояснивши, що вирішив доводити будь-яку почату справу до кінця.

Завдання 2. *Добре відомо, що в той час, коли людина вчиться їзді на велосипеді, їй буває достатньо подумати, що зараз вона впаде, як вона дійсно падає. Які механізми волі виявляються в цьому випадку*?

Завдання 3. *Визначте, що в наведеному списку може бути віднесене до довільної саморегуляції, а що – до вольової поведінки.*

Стримування емоцій; управління запам'ятовуванням тексту; автогенне тренування; постановка мети; самонавіювання; зміна мети; подолання внутрішніх перешкод; ритуальні дії перед іспитом; смислотворення; самоконтроль; формування аутоустановки; планування можливостей досягнення; боротьба мотивів; прийняття рішення; вибір між двома рівнозначними можливостями; зняття внутрішньої напруги; самопереконання; релаксація; рефлексія; внутрішній діалог із самим собою; створення нових мотивів – стимулів; аутоагресія; самопідкріплення; формування тривалого наміру; побудова життєвої стратегії; вольове зусилля.

Завдання 4. *Спробуйте пригадати на кожну букву алфавіту вольову якість*.

Завдання 5. *Одним із проявів волі людини є її витримка. На конкретних прикладах поясність*:

А …чи уміє ваш сусід по парті володіти собою під час занять, при виконанні важких завдань і т. д.?

Б. … чи є витримка звичною для нього або вимагає великих зусиль?

В. … у чому найбільш яскраво виявляється нестриманість вашого сусіда?

Завдання 6. *Визначте, наявністю або відсутністю якої якості волі пояснюються особливості поведінки на контрольному уроці кожного з учнів*.

А. Була контрольна робота з алгебри. Я дав собі слово: що буде, то буде, а повинен вирішувати сам, ні в кого дивитися не буду. Вирішення останнього приклада довго не вдавалося. От внутрішній голос і говорить: «Слово дав, а двійку одержиш». Стали брати сумніви.… А інший голос повторює: «Володіти собою треба й у важкі хвилини робити все самому, бо ніколи нічого не вийде». Проти першого голосу доводи привів... і допомогло. Разом із дзвінком здав роботу вчителеві.

Б. Заплутався в контрольній по алгебрі. Сиджу, папір псую, рву на дрібні частини, усе з голови вилетіло. Бачу: Оля списує роботу начисто, а в чернетці весь хід вирішення видно. Сам не знаю, що мене штовхнуло, але подивився я, як завдання вирішується, і став робити свою по прикладу.

Завдання 7. *Прочитайте наведений нижче приклад. Поясніть, в чому помилковість таких відповідей? Яку важливу сторону достовірно вольової дії упустили із виду ці випробовувані?*

В одному з досліджень учнів 6-7 класів питали, яку людину називають наполегливою, яку – самостійною і т.д. Деякі називали наполегливою людиною таку, яка «під час суперечки ніколи нікому не поступається»; «ніколи не слухає інших, все робить по-своєму»; «не бере до уваги порад товаришів»; самостійною – ту, «яка живе своїм розумом, нікого не слухає».

Завдання 8. *Прочитайте наведені нижче критерії (ознаки) розвитку вольових якостей особистості. Проведіть самоаналіз наявності у Вас вказаних якостей, встановіть рівень їх розвитку та назвіть причини відсутності якоїсь із якостей*.

А. Цілеспрямованість виявляється в умінні ставити зрозумілу мету і завдання, в умінні планомірно здійснювати діяльність відповідно до поставленої мети.

Б. Наполегливість і завзятість виявляються в умінні тривало добиватися наміченої мети, в умінні продовжувати діяльність, не дивлячись на невдачі.

В. Рішучість виявляється в умінні приймати рішення швидко і самостійно.

Г. Витримка і самовладання виявляються в умінні зберігати ясність думки, в умінні управляти своїми діями.

Д. Самостійність та ініціативність виявляються в умінні самостійно приймати рішення і в умінні проявляти новаторство.

Завдання 9. *Визначте, який психічний процес удосконалюється в цій ситуації. Які конкретно якості виховуються таким способом?*

Тренер розповідав про такий прийом тренування баскетболістів. Гравцям дається завдання пробігти 1500 метрів по стадіону, передаючи м’яч у парах. Закінчуючи дистанцію, гравці налаштовуються на відпочинок, але в цей час звучить команда тренера: «Ще одне коло! (400 метрів)».

Завдання 10. *Встановіть, про які вольові якості йдеться в наведених нижче літературних прикладах.*

А. Стежкою наближалися дві молодиці. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і схиливши русяву голову, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою бідну маму. (М. Коцюбинський «Харитя»)

Б. Вона бігла, хоч ноги в неї були слабкіші, ніж учора, а повітря було якесь густе, і трудно було дихати ним. Опріч того, Соломії докучав голод. Уже

другу добу вона нічого не їла, під серцем докучав голод… Чим далі вона йшла, тим більше дивувалась, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. (М. Коцюбинський «Дорогою ціною»)

В. «Ну, – думає Марися, – треба попередити людей».

Почекала вона трохи, а потім хутчіше назад. Кинулась у кущі, а куди бігти – не знає. А дівчина була уперта, зло її взяло. Рве об кущі плаття, ноги збиває, кусками чіпляється, а лізе вперед. Лізла, лізла, немає ні стежки, немає ні краю, аж всякі страхіття ввижатися почали. (П. Панч «Зацвіла папороть»)

Завдання 11. *Які психологічні умови нормальної вольової дії були відсутні в даному випадку у хворого? З порушенням якої області мозку пов'язано описане захворювання? Для пояснення використовуйте рис. 1.*

Відомий психолог А. Р. Лурія описав хворого з ураженням передмоторної зони головного мозку, що привело до порушення всіх довільних рухів. Порушення виявлялися в тому, що, якщо хворому потрібно було узяти в руки дзвінок і викликати няню, він брав дзвінок в руки і застигав у такій позі.

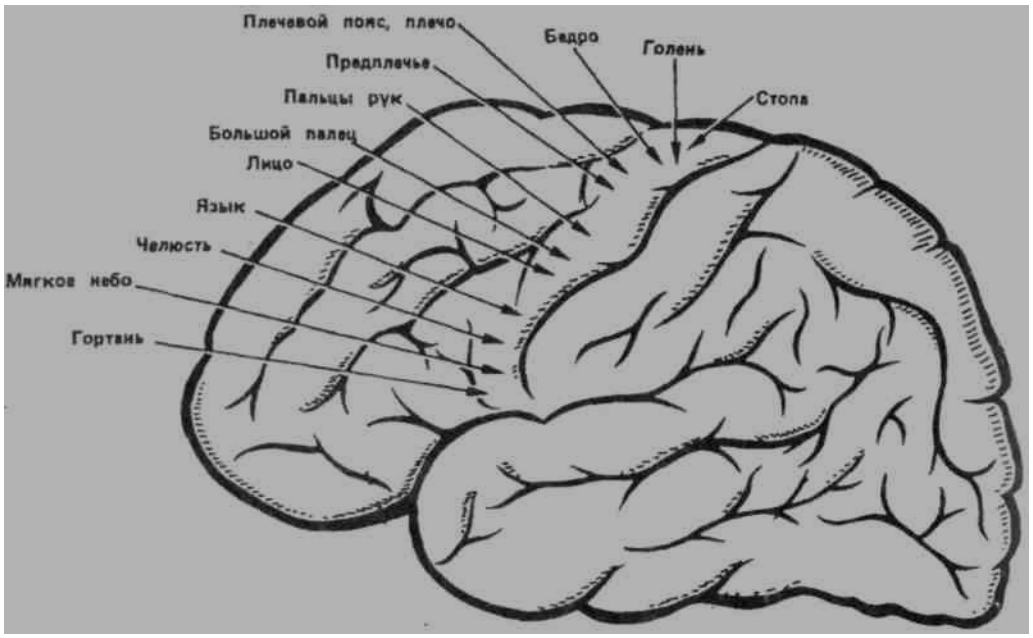

Рис. 1. Рухова ділянка кори головного мозку

МОДУЛЬ IV.
ОСОБИСТІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПІЛКУВАННІ

ТЕМА 4.1. ПСИХОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ ТА АКТИВНОСТІ ЛЮДИНИ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно навчитися обґрунтовано визначати поняття «діяльність», засвоїти головні характеристики людської діяльності та вміти її відрізняти від фактів активності й поведінки; засвоїти відмінності зовнішньої діяльності від внутрішньої, їхні взаємопереходи. Студенти повинні ознайомитися із сутністю психологічної теорії діяльності, її принципами, основними поняттями теорії діяльності за О. М. Леонтьєвим. На основі отриманих теоретичних знань із заданої теми вони мають засвоїти уявлення про зміст і структуру діяльності (потреби, мотиви, задачі, дії, результат, контроль, оцінка); вивчити види людської діяльності (гра, навчання, праця, спілкування), засвоїти їхню природу, психологічні характеристики, мотиви, шляхи розвитку. Необхідно також ознайомитися із оволодінням діяльністю як процесом формування умінь, навичок і звичок.

Окрему увагу слід звернути на діяльність як чинник розвитку індивіда і становлення особистості; на можливості застосування категорії діяльності в майбутній професійній діяльності соціального педагога.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 15, 16, 17, 24, 27.
Додаткова література: 2, 5, 8, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 28, 29.

Словникова робота: діяльність, активність, поведінка; мотив діяльності, мета діяльності, предмет діяльності, структура діяльності і засоби діяльності; дія, операція, індивідуальний стиль діяльності; вправа, рух; внутрішні компоненти діяльності, зовнішні компоненти діяльності; інтеріоризація, екстеріоризація; потреба, сила потреби, кількість потреб, своєрідність потреб; гра (індивідуальні, групові, наочні, сюжетні, рольові та ігри з правилами), навчання (організоване та неорганізоване навчання, самоосвіта), праця, спілкування (безпосереднє і опосередковане спілкування); провідна діяльність, педагогічна діяльність; уміння, навичка, інтерференція та перенос навички, звичка.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Які вам відомі відмінності діяльності людини від активності тварин?
2. Опишіть основні характеристики діяльності людини.
3. Що ми відносимо до зовнішніх та внутрішніх компонентів діяльності? Чим вони відрізняються?
4. Охарактеризуйте спілкування як вид діяльності. Вкажіть його природу, мотиви, вікові та сутнісні характеристики.
5. Охарактеризуйте гру як вид діяльності. Вкажіть його природу, мотиви, вікові та сутнісні характеристики.

6. Охарактеризуйте навчання як вид діяльності. Вкажіть його природу, мотиви, вікові та сутнісні характеристики.

7. Охарактеризуйте працю як вид діяльності. Вкажіть його природу, мотиви, вікові та сутнісні характеристики.

8. Чим відрізняються між собою поняття «уміння», «навичка», «звичка»?

9. Коли відбувається узгодження навичок?

10. Що таке інтерференція та перенос навички? Коли вони мають місце?

11. Хто розробляв теорію діяльності та в чому її сутність?

Робота з першоджерелами:

1. Леонтьев А. Н. Общее понятие о деятельности / А. Н. Леонтьев // // Хрестоматия по психологии : Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С. 93-100.

2. Фельдштейн Д. И. Закономерности развития деятельности как основа развития личности / Д. И. Фельдштейн // Хрестоматия по возрастной психологи : учеб. пособ. для студ. / [сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – С. 121-135.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методику «Визначення спрямованості особистості (орієнтаційна анкета)» і проаналізуйте отримані вами результати.

2. Із хрестоматії по психології виберіть уривок про основні підходи до класифікації мотивів, прочитати його і напишіть коротку анотацію.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Спробуйте пригадати на кожну букву алфавіту поняття, яке стосується питань діяльності та активності*.

Завдання 2. *Розв'яжіть запропоновані тестові завдання:*

А. Основними видами діяльності є... а) політична; б) спортивна; в) художньо-естетична; г) управлінська; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Перетворення дій при інтеріоризації включає... а) вербалізацію; б) усвідомлення; в) узагальнення; г) згортання; д) перенесення; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Завдання 3. *Вставте пропущені слова в наведених нижче положеннях*.

А. Діяльність людини не тільки ...……, але і мотивована.

Б. Свідомість людини зароджується, розвивається і виявляється в ...……

В. Потреби є джерелом ...…… особистості.

Г. Мета є передумовою ...…… .

Д. Потреби виявляються в ...……., які спонукають до діяльності.

Е. Усвідомлена ...…… стає мотивом поведінки.

Завдання 4. *Прокоментуйте наведені нижче думки. Виберіть ті, які, на Вашу думку, є найбільш достовірними. Вибір аргументуйте*.

А. Особистість формується в діяльності.

Б. Будь-яка діяльність людини детермінується (причинно зумовлюється), як правило, внутрішніми стимулами.

В. Діяльність обумовлена тільки свідомістю людини.

Г. Діяльність – історично відпрацьована система відтворювання предметного світу, природи людини і людських відносин.

Д. Мотивами діяльності можуть бути потреби, установки, думки, відчуття, ідеали.

Е. Діяльність є вирішальним чинником формування і розвитку активності особистості.

Завдання 5. *У наведених прикладах визначте, що відноситься до руху, а що – до дії. Поясніть, у чому відмінність рухів і дій? Які дії відображені у наведених прикладах? З яких рухів вони складаються? Який елемент структури діяльності складають означені рухи і дії?*

А. Щоб зупинити машину, водій віджимає зчеплення і натискає на педаль гальма. Щоб зменшити швидкість, шофер теж віджимає зчеплення і натискає на педаль гальма.

Б. Сергію запропонували проїхати на велосипеді містком із вузької дошки. При першій спробі Сергій тримав кермо за краї; сидів у сідлі випрямившись; в'їхав на місток, коли права педаль була вгорі. При другій спробі він тримав руки на середині керма, регулюючи, сидів низько нахилившись, – при в'їзді на місток верхньою була ліва педаль.

В. Учень звично дістав із портфеля підручник, розгорнув його на потрібній сторінці, уважно прочитав умову задачі; потім він розклав на столі зошит, лінійку, олівці та почав щось креслити, обдумуючи план вирішення задачі; він спробував застосувати нестандартний прийом рішення, але відкинув його і застосував відомий спосіб, який знайшов у підручнику.

Завдання 6. *У наведених нижче положеннях заповніть пропущені місця*:

А. У разі, коли елементи проблемної ситуації знайомі суб'єкту і новою є тільки їх комбінація, можливе вирішення проблеми шляхом ……..

Б. Навичка – ця дія, сформована шляхом ….., що характеризується високим ступенем …... і відсутністю поетапної …... регуляції.

В. ……. – це всяка дія, поява або зникнення якої підвищує вірогідність повторення поведінкової реакції.

Завдання 7. *Який закономірний зв'язок між психікою і діяльністю виявляється в наступному описі?*

Вивчення людей похилого віку і довгожителів показує, що поступове звільнення від обов'язків і пов'язаних із ними функцій приводить до звуження і порушення особистості. І навпаки, постійний зв'язок з навколишнім життям

сприяє збереженню особистості до самої смерті. Якщо людина через ті або інші причини (наприклад, у зв'язку з виходом на пенсію) припиняє професійну, суспільну діяльність, то це приводить до глибинних змін у структурі особистості – вона починає руйнуватися. Це у свою чергу приводить до нервових і серцево-судинних захворювань.

Завдання 8. *Визначте, у яких з наведених прикладів виявляються знання, у яких уміння, у яких навички чи звички? Яке значення мають знання, уміння, навички, звички для успішного виконання будь-якої діяльності? Поясніть, з чого складається досвід людини?*

А. В цеху працює мостовий кран. Кранівник за допомогою важеля примушує крюк з вантажем підніматися або опускатися, інший важіль пересуває кран впоперек цеху, нарешті, третій важіль переміщує міст крану вздовж осі. Іншими словами, за допомогою трьох важелів можна переміщати вантаж горизонтально, вертикально, вверх, вниз.

Б. Недосвідчений кранівник пересуває вантаж послідовно по кожній осі, працюючи по черзі з кожним важелем. Вантаж рухається стрибками, як на ламаній лінії: піде, зупиниться, потім піде в іншому напрямку.

В. Коли спортсмен-початківець вчиться перезаряджати гвинтівку, він нерідко шепоче: «Раз – повернути наліво, два – потягнути до себе, три – відштовхнути від себе, чотири – повернути направо».

Г. Переходячи вулицю з одностороннім рухом і подивившись наліво, назустріч рухомому транспорту, ви, дійшовши до середини, відчуваєте потребу подивитися направо, хоча і знаєте, що звідти транспорт йти не може.

Д. Спочатку учень думає над тим, ставити або не ставити кому в реченні. Для цього він згадує правила пунктуації, вибирає з них відповідні до даного випадку. Йому важко відразу визначити, потрібно чи не потрібно ставити кому в реченні. Через деякий час учень швидко, не витрачаючи часу на визначення типу речення, безпомилково ставить розділові знаки.

Завдання 9. *Встановіть, які види і типи діяльності мають місце у нижче наведених прикладах. Яке значення вони мають для життєдіяльності людини? Відповіді обґрунтуйте.*

А. Станок з цифровим програмним управлінням накручує ступінчастий вал і подає готову продукцію на транспортно-накопичувальний пристрій.

Б. Бухгалтер веде облік фінансових документів.

Г. Із самого ранку ллє рясний дощ.

Д. Майстер гнучких виробничих систем шукає причини розлагодження транспортно-накопичувального пристрою.

Е. Людина стрепенулась від раптового, неочікуваного звуку.

Є. Ввімкнутий телевізор транслює концерт симфонічного оркестру.

Ж. Шестирічна Маша крадькома спостерігає за молодшим братом і пізніше «доносить» мамі: «А Денис поїв всі цукерки».

З. Учень уважно стежить за хімічною реакцією в колбі, яка висить на лабораторному штативі.

И. Дошкільнята зображають «потяг»: поставили стільчики в рядок, «гудуть», роблять «зупинки», виходять «на зупинках» до «кіоску», «купують печиво» тощо.

І. Диригент хору проводить репетицію, надає поради, пояснює співакам, як досягти потрібного звучання.

ТЕМА 4.2. СПІЛКУВАННЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про спілкування, функції спілкування (комунікативна, перцептивна та інтерактивна), ознайомитися із структурними компонентами спілкування (зміст, завдання, засоби спілкування (вербальні та невербальні). На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні засвоїти характеристики різних видів (за змістом, за цілями, за засобами, за призначенням), форм (анонімне, рольове, педагогічне) та стилів спілкування.

Окрему увагу слід звернути на роль спілкування в психічному розвитку людини, на особливості сприймання та розуміння людьми один одного як аспектів міжособистісного спілкування, на умови й шляхи розвитку спілкування. Доцільно проаналізувати особливості спілкування у професійній діяльності соціального педагога.

Основна література: 3, 4, 7, 10, 15, 16, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 20, 29.

Словникова робота: спілкування; зміст спілкування, завдання спілкування, засоби спілкування (невербальне і вербальне); педагогічне спілкування, особове спілкування; матеріальне спілкування, когнітивне спілкування, кондиційне спілкування, мотиваційне спілкування, діяльне спілкування; біологічне спілкування, соціальне спілкування; безпосереднє спілкування, опосередковане спілкування; техніка спілкування, прийоми спілкування, зворотний зв’язок, комунікативні здібності.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Встановіть сутнісні характеристики поняття «спілкування», «мовлення» та «мова».
2. Перелічіть основні структурні компоненти спілкування.
3. Чому існує така багатоманітність підходів до класифікації видів спілкування? Опишіть одну з них.
4. Які функції виконує спілкування у житті людини?
5. Які вам відомі стилі спілкування та у яких ситуаціях їх доцільно застосовувати?

6. Перелічіть вербальні та невербальні засоби спілкування. Поясніть їх значення для передачі інформації.

7. Що таке техніка і прийоми професійного спілкування? Яка їх специфіка при побудові соціально-педагогічного спілкування?

8. Назвіть етапи, які проходить спілкування у процесі філогенетичного та онтогенетичного розвитку людини.

Робота з першоджерелами:

1. Атватер И. Невербальное общение / И. Атватер // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – С. 185-195.

2. Бодалев А. А. Личность и общение / А. А. Бодалев // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 543-553.

3. Добрович А. Систематика общения / А. Добрович // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – С. 150-167.

4. Кан-Калик В. А. Технология профессионально-педагогического общения / В. А. Кан-Калик // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 514-518.

5. Обозов Н. Н. Симпатии и притяжение / Н. Н. Обозов // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – С. 168-184.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методику М.Шнайдера «Діагностика комунікативного контролю» та проаналізуйте отримані вами результати.

2. Підберіть вправи на формування комунікативної компетентності у спілкуванні.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Спілкування – це поліфункціональний процес. Залежно від критерію, вирізняють низку функцій. За яким критерієм визначені наступні функції спілкування: контактна, емотивна, інформаційна, спонукальна, координаційна, розуміння, встановлення відносин, надання впливу?*

а) мета спілкування;

б) рівень спілкування;

в) кількість учасників спілкування;

г) соціальна значущість спілкування;

д) корисність спілкування;

е) тривалість спілкування.

Завдання 2. *Встановіть базові структурні компоненти спілкування (комунікативної сторони) у наведеній нижче ситуації.*

Начальник Центру «Бабине літо» вирішив на нараді обговорити з інспекторами відділів питання про стан і поліпшення якості соціального обслуговування населення літнього віку.

Завдання 3. *Прочитайте уривок. Як Ви вважаєте, чи добру пораду дав сину граф? Які б рекомендації дипломатам дали ви?*

У XVIII ст. відомий політик граф Честерфілд, готуючи сина до дипломатичної кар'єри, писав йому: «Розмовляючи з людьми, завжди дивися їм у вічі; якщо ти цього уникаєш, люди починають думати, що ти вважаєш себе в чомусь винуватим; до того ж ти втрачаєш можливість дізнаватися за виразом обличчя, яке враження на них справляють твої слова».

Завдання 4. *Прочитайте наведені нижче приклади. Встановіть, які порушення спілкування описані у них. Назвіть їх причини.*

А. Відома, наприклад, команда при ходьбі шеренгою «Взяти ногу!». Але на уроці фізкультури у першому класі ця команда була сприйнята школярами буквально і під час ходьби вони дійсно намагалися рукою взяти ногу.

Б. Бригадиру будівельників потрібно було полагодити балконну стійку, що покривилася на видному місці. Він виліз туди разом із молодим рослим хлопцем – новачком на будівництві, підчепив стійку ломом і наказав: «Бий по ребру!». Хлопець здивувався і запитав: «Ти що, збожеволів?». «Бий по ребру, так тебе!..» – закричав бригадир і додав декілька міцних слів. Тоді хлопець розмахнувся і ударив бригадира кувалдою по ребрах. Бригадир птахом полетів із третього поверху, на щастя, в сніговий замет.

Завдання 5. *Встановіть відповідність між основними знаковими системами та ознаками, особливостями, що їх виражають*:

		1.	Тембр голосу
а.	Оптико-кінетична система	2.	Пауза
б.	Паралінгвістична система	3.	Поза
в.	Екстралінгвістична система	4.	Жест
		5.	Кашель

Завдання 6. *Проаналізуйте наведені нижче приклади. Які засоби спілкування використані у поданих нижче ситуаціях? Чи можна назвати їх ефективними у конкретних випадках?*

А. Якщо сісти, відхилившись назад, схрестити руки на грудях і трохи підняти голову, як тут же ваш співрозмовник почне відчувати незручність у процесі спілкування. Перша його реакція на вашу позу полягатиме у зміні власної. Він займе таку ж позу або, якщо буде зацікавленим у продовженні розмови, нахилиться ще більше вперед, підсилить жестикуляцію.

Б. Діти, слухаючи страшні історії (казки, фільми жахів тощо), частіше, ніж зазвичай, торкаються один одного, обнімаються, беруться за руки... Дорослі також часто торкаються себе і свого партнера в екстремальній ситуації.

В. Жест «удар по долоні співрозмовника» в момент або після виголошення фрази єгиптянин і сирієць сприймають як жарт або влучну фразу, які сподобались, а європеєць це сприймає як прояв фамільярності, неповаги до співрозмовника.

Завдання 7. *Проаналізуйте на основі наведених прикладів вплив на слухача одночасно слів і жестів. Які висновки можна зробити в описаних ситуаціях? Як Ви вважаєте, на яку, інформацію треба зважати у разі явної розбіжності вербальної та невербальної інформації?*

А. Фрейд, розмовляючи з пацієнткою про те, чи вона щаслива у шлюбі, помітив, що вона несвідомо знімала з пальця і надягала обручку.

Б. Службовець розповів начальнику про свій проект реорганізації роботи відділу. Начальник сидів дуже прямо, щільно впираючись ногами в підлогу, не зупиняючи погляду на службовцеві, але час від часу повторюючи: «Так-так... так-так...». В середині бесіди, відхилившись назад, сперши підборіддя на долоню так, що вказівний палець витягнувся уздовж щоки, він задумливо погортав проект зі словами: «Так, все, про що ви говорили, поза сумнівом, дуже цікаве, я подумаю над вашими пропозиціями».

В. Ви по дорозі вирішили відвідати приятельку, не попередивши її заздалегідь про свій візит.

– Не перешкоджу? У тебе є час? Мені треба дещо тобі розказати...

– Ну що ти ... заходь, звичайно... Каву будеш? – Господиня дістала банку, насипала кави, щільно закрила її і заховала на полицю.

– То ти зараз нічим не зайнята?

– Для тебе у мене завжди знайдеться час...

Г. Ви просите у знайомого книгу. Він з готовністю погоджується дати вам її і починає шукати на полицях. Шукає, шукає... Здавалося б, все обшукав – книги немає, наче й не було!

ТЕМА 4.3. ОСОБИСТІСТЬ ЯК СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ І САМОТВОРЕННЯ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти сутність та характерні відмінності феноменів людина, індивід, особа, особистість, індивідуальність.

Студенти повинні ознайомитися з динамікою досліджень особистості, методологічними принципами та методами вивчення психології особистості, уявленнями про її структуру в психології; навчитися характеризувати загальну структуру особистості з погляду ролі біологічних і соціальних чинників її становлення, а також поєднання свідомого і несвідоме в структурі особистості. На основі теоретичних знань із заданої теми студенти також засвоюють

сутність поняття «Я-концепція», «установки», «самооцінка», «рівень домагань».

Окрему увагу слід звернути на особливості формування та розвитку особистості, на стадії, які визначають учені у цьому процесі, розглянути шляхи, умови і фактори особистісного зростання. Доцільно також в соціально-педагогічному контексті проаналізувати проблему соціалізації особистості, становлення особистості як суб'єкта і об'єкта навчання, виховання і самотворення.

Основна література: 3, 4, 7, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.

Додаткова література: 2, 5, 6, 11, 12, 13, 14, 20, 21, 23, 25, 29.

Словникова робота: людина, індивід, особистість, індивідуальність; самосвідомість, "Я-концепція", рівень домагань, самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, самореалізація, самоповага; фрейдизм, психоаналіз, структура особистості; рівні психіки, колективне несвідоме, архетипи, індивідуальна психологія, неофрейдизм, корінна тривога, гуманістична психологія, самоактуалізація, французька психологічна школа.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Встановіть співвідношення між поняттями «людина», «індивід», «індивідуальність», «особистість».
2. Які Вам відомі підходи щодо ролі біологічного і соціального у формуванні особистості? Якого підходу дотримуєтеся Ви?
3. Хто досліджував питання структури особистості? Який підхід, на вашу думку, є найбільш прийнятним?
4. Що таке «Я-концепція» особистості та яким чином вона формується?
5. Чим відрізняються стадії (чи етапи) розвитку особистості, визначені у вітчизняній та зарубіжній науці?
6. В чому сутність соціалізації особистості? Яке місце відводиться навчанню, вихованню і самотворенню в процесі становлення особистості?
7. Які можна виокремити періоди становлення психології особистості як науки?
8. Чому існує така різноманітність підходів до класифікації теорій особистості? Охарактеризуйте одну з теорій особистості.

Робота з першоджерелами:

1. Бехтерев В. М. Психологическое определение личности / В.М. Бехтерев // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 196-198.
2. Джемс У. Личность / У. Джемс // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С.93-124.
3. Мясищев В. Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологи / В. Н. Мясищев // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 209-214.

4. Олпорт Г. В. Личность в психологии / Гордон Виллард Олпорт // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 51-64.

Завдання для індивідуальної роботи:

1. Опрацюйте методику М.Рокича «Ціннісні орієнтації» та проаналізуйте отримані вами результати.
2. Зробіть аналіз першоджерел на тему «Психологічні теорії особистості».
3. Законспектуйте статті К. К. Платонова та С. Д. Максименка про структуру особистості із книги: Психологія особистості : хрестоматія : навч. посіб. / О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічняк, Л.М. Вольнова та ін. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 532 с. – С.138-147; 147-176.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Спробуйте пригадати на кожну букву алфавіту поняття, які стосується питань особистості як суб'єкта і об'єкта навчання, виховання і самотворення.*

Завдання 2. *Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:*

А. Людину як індивіда характеризують... а) ріст; б) колір очей і волосся; в) тип вищої нервової діяльності; г) приналежність до раси; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Властивості людини, обумовлені біологічними чинниками, – це... а) задатки; б) лідерство; в) моральність; г) гуманність; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

В. Особистісні властивості, обумовлені соціально, – це... а) інстинкти; б) ціннісні відносини; в) музичний слух; г) гострота зору; д) рефлекси; е) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Завдання 3. *Нижче перераховані особливості поведінки людини, які характеризують її як індивіда або як особистість. Розподіліть на дві групи особливості, які відображають поведінку індивіда (група А), та особливості, які відображають поведінку особистості (група Б). Обґрунтуйте свій вибір*.

Старанність, низька адаптація до темноти, товариськість, добра координація обох рук, повільна швидкість пізнавання, велика емоційна збудливість, працьовитість, акуратність, мала моторна ригідність, висока сенсорна чутливість.

Завдання 4. *Визначте, які з перерахованих характеристик відносяться до особистості, а які – не відносяться.*

Здібності, переконання, характер, моральні властивості, спрямованість, мотиви, світогляд, самосвідомість, відносини, активність, мислення, рівень особистої культури, навички, талант, темперамент, інстинкти, знання, соціальна

установка, вікові особливості, пам'ять, воля, бажання, потреби, ідеали, самостійність, відчуття, індивідуальність, авторитетність.

Завдання 5. *Прокоментуйте повсякденні вирази. Що вони, на Вашу думку, означають?*

А. «Він – людина з великої букви»

Б. «Особистістю не народжуються, а стають».

Завдання 6. *Прокоментуйте наступні вислови. З якими з них Ви згодні (не згодні) і чому? Які із цих висловів можна використовувати як визначення сутності особистості?*

А. Людина в тій мірі суб'єкт, в якій він – особистість; організм – не суб'єкт.

Б. Особистістю є лише той, хто володіє яскравою індивідуальністю.

В. Особистість – це людина, що визначила в процесі суспільних відносин своє «Я» з «не-Я»..., активно впливаючи на «не-Я» в процесі своєї свідомої цілеспрямованої діяльності.

Г. Людина стає особистістю завдяки самосвідомості, яка дозволяє їй вільно підпорядковувати своє «Я» етичному закону.

Д. Особистість – суб'єкт і об'єкт суспільних відносин.

Е. Людина, узята у своїй соціальній якості, є особистістю.

Завдання 7. *Визначте, до якої теорії особистості належать наступні положення:*

А. Якщо образ сприятливий, наша «Я – концепція» одержує підкріплення, а дії повторюються; якщо несприятливий – наша «Я – концепція» переглядається.

Б. Цивілізація з її заборонами і санкціями, з одного боку, велике благо і необхідність, інакше людство, повністю підкоряючись сексуальним і летальним інстинктам, не змогло б вижити, але, з другого боку, вона – тягар і небезпека для людства, оскільки все більше витіснення потягів веде до прогресуючого розвитку неврозів.

В. Особистість розглядається через паттерни поведінки (сукупність поведінкових реакцій) на різні ситуації. Позитивні та негативні стимули регулюють поведінку й управляють нею.

Г. Об'єктом дослідження є людина як суб'єкт та її суб'єктивні переживання свого існування. Основним прагненням людини є прагнення знайти значення свого існування. Не людина висуває питання про значення життя, а саме життя висуває це питання перед нею. Людина знаходиться в стані постійного вибору, за який вона несе відповідальність. Значення життя у кожного унікальне, людина його може знайти і реалізувати за будь-яких обставин. Коли у людини відсутнє значення життя, вона намагається його досягти «в обхід».

Завдання 8. *Проведіть аналіз (або самоаналіз) образу «Я» відповідно до запропонованої схеми.*

а) описати реальне «Я» особистості;

б) описати ідеальне «Я» особистості;

в) порівняти реальне та ідеальне «Я» особистості і визначити найбільш важливі пункти неузгодження;

г) описати типові для особистості способи саморегуляції, спрямовані на усунення визначених неузгоджень.

ТЕМА 4.4. СПРЯМОВАНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про спрямованість особистості та її основні форми (потяг, бажання, прагнення, інтереси, ідеали, переконання); виявити роль різних проявів спрямованості та мотивації в діяльності й спілкуванні людини.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні також проаналізувати проблему мотивації діяльності людини, психологічні теорії мотивації, розкрити суть понять «потреба» та «мотив», з'ясувати основні характеристики мотиваційної сфери людини (широта, гнучкість, ієрархічність). Окрему увагу слід звернути на закономірності розвитку мотиваційної сфери, на особливості мотивованої поведінки як характеристики особистості, зокрема на мотиви досягнення й уникнення, афіліації та влади, мотиви відкидання, агресивності та явища про соціальної й агресивної поведінки.

Основна література: 1, 3, 9, 10, 15, 16, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 8, 12, 13, 14, 25, 28, 29.

Словникова робота: спрямованість, форми спрямованості, бажання, потяг, прагнення, інтерес, ідеал, переконання, світогляд, мотив, потреба, перспектива особистості, фрустрація, мотивація, особистісні диспозиції, мотиваційна сфера, теорії мотивації, мотивована поведінка, самооцінка.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що ми розуміємо під спрямованістю особистості? Який зв'язок феноменів особистість і спрямованість?
2. Які з відомих Вам психологічних теорій мотивації є, на Вашу думку, найбільш достовірними?
3. В чому сутність та відмінності установки і тенденції як психологічних феноменів?
4. Яка природа людських потреб? Як вони впливають на поведінку особистості?
5. Що таке інтереси та які їх види? Коли вони починають формуватися?
6. Яка роль ідеалів у житті людини?
7. Які ви знаєте закономірності розвитку мотиваційної сфери?

8. Яким чином мотивована поведінка визначає особистісні характеристики?

Робота з першоджерелами:

1. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2004. – 509 с. : ил. – (Серия «Мастера психологии»).

2. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Абрахам Гарольд Маслоу // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 20-38.

3. Никиреева Е. М. Психологические особенности направленности личности : учебное пособие / Е. М. Никиреев. – М. : МПСИ, 2007. – 72 с.

4. Рубинштейн С.Л. Направленность личности // Психологія особистості : хрестоматія : навч. посіб. / О.Б. Мельничук, Р.Ф. Пасічняк, Л.М. Вольнова та ін. – К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 532 с. – С. 311-320.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

Завдання 1. Опрацюйте вказану методику і проаналізуйте отримані вами результати «Шкала оцінки потреби в досягненні».

Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи:

Завдання 1. *Виберіть правильні варіанти відповідей.*

А. Переживання людиною стану нестачі чого-небудь – це: а) мотив; б) потреба; в) інтерес; г) схильність; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Ті, що необхідні для нормального розвитку людини як особистості, – це потреби: а) біогенні; б) соціогенні; в) психогенні; г) духовні; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

В. Підставою класифікації потреб на біологічні та соціальні є: а) джерело інформації; б) форма життєдіяльності; в) можливість задоволення; г) цикл життєдіяльності; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Г. Мотиви, які опредмечують сильні та тривалі потреби, виявляються: а) в намірі; б) в мрії; в) в пристрасті; г) в ідеалі; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Д. Людям властиві три типи потреб: влади, успіху і причетності – згідно із теорією: а) А. Маслоу; б) Д. Мак-Клелланда; в) А. Акоффа; г) Ф. Годфруа; д) Х. Хекхаузена; е) Р. Аткінсона.

Завдання 2. *Опишіть на основі нижче наведеного прикладу, яким чином пов'язані мотивація та успіх у діяльності.*

Порівняймо успішність у навчанні двох студентів з однаковим рівнем академічної підготовки і з однаковим інтелектом. Молоді люди відрізняються один від одного лише за рівнем мотивації. Один із них є високо мотивованим: у нього розвинутий інтерес до змісту діяльності, йому цікаво вчитися, він прагне стати висококваліфікованим спеціалістом і намагається бути одним із перших у

групі. Внаслідок високої мотивації цей студент сумлінно (і з інтересом) вчиться та досягає успіхів у навчанні.

Інший студент (з низьким рівнем мотивації навчальної діяльності) вчиться без особливого інтересу, байдужий до власних успіхів і до свого статусу в групі, не прагне самоствердитись тощо. В результаті він не схильний багато працювати і, звісно, не досягає значних успіхів у діяльності.

Завдання 3. *Опишіть на основі вказаних нижче положень особливості спонукального впливу близьких та віддалених цілей.*

Якщо ви ставите перед собою мету опрацювати завтра певний розділ з підручника, то це спонукатиме вас сильніше, ніж у тому разі, коли ви вирішили прочитати дві книжки для складання іспиту. В останньому випадку ви можете постійно відкладати роботу «до наступного понеділка».

Завдання 4. *Визначте, якому виду спрямованості відповідає кожна з наведених цілей. Відповідь обґрунтуйте.*

Бухгалтер отримує задоволення від своєї роботи. Він чекає наступного робочого дня, щоб:

А. …зустрітися з колегами та обговорити нещодавні зміни до оформлення звітних документів.

Б. …опрацювати наперед звітність підприємства.

В. …набути досвіду та покращити свої аналітичні здібності шляхом опрацювання звітності підприємства за минулі роки.

Завдання 5. *Прочитайте уривки. Встановіть, про які характеристики інтересів у них йде мова – широта, глибина, стійкість чи дієвість?*

А. М. Гоголь у поемі «Мертві душі» описує поміщика П. Пєтухова, який дуже засмучується тим, що його гість Чичиков у нього не обідатиме, оскільки вже обідав і взагалі у нього поганий апетит. «Що мені у вас після обіду?» – вигукує Пєтухов, вважаючи, що все значення життя полягає в тому, щоб самому смачно поїсти і вразити кулінарним мистецтвом гостя. Коли розмова заходить про нудьгу, Пєтухов дивується, як можна сумувати, якщо і вранці, і вдень, і увечері доводиться займатися такою цікавою справою, як замовлення їжі кухарю.

Б. Відомий учений-природодослідник К. Тимирязєв говорив: «Треба знати про все потроху і все про небагато що». Це значить, що людина повинна усім цікавитися, але головний, центральний інтерес у неї повинен бути спрямований на щось одне, чим вона серйозно займається, чому присвячує своє життя.

В. Максим Горький вважав, що літературні працівники повинні всім цікавитися, у все вникати.

Г. Коли досвідчену вчительку запитали молоді педагоги, що треба робити, щоб стати добрим вчителем, вона відповіла: «Мені здається, що для цього треба перш за все жити справжнім, повним і розумним життям, тобто вивчати і спостерігати природу, читати книги, слухати музику, ходити в театри,

подорожувати. Душа педагога повинна вбирати в себе дуже багато що, щоб потім мати нагоду давати більше іншим. І я безперервно вчуся у книг, у людей, у природи, вчуся постійно, настирливо».

Д. Цей інтерес спонукав М. Ломоносова залишити рідні місця і, долаючи неймовірні труднощі, пробивати собі дорогу в науку.

Е. Вчений Чарльз Дарвін писав у своїй біографії: «До тридцятирічного віку і навіть пізніше мені приносила велике задоволення всякого роду поезія... В минулому я знаходив велику насолоду в живописі і ще більше – в музиці. Але вже багато років, коли я не можу примусити себе прочитати жодного віршованого рядка. Я майже втратив також смак до живопису і музики. Якби мені довелося знов пережити своє життя, я встановив би для себе правило читати якусь кількість віршів і слухати якась кількість музики принаймні раз на тиждень; мабуть, шляхом такої (постійної) вправи мені вдалося б зберегти активність тих частин мого мозку, які тепер атрофувалися. Втрата цих смаків рівносильна втраті щастя і, можливо, шкідливо відображається на розумових здібностях, а ще вірогідніше – на етичних якостях, оскільки ослабляє емоційну сторону нашої природи».

Є. Батько космонавта Германа Тітова вважав, що інженер, конструктор, будь-яка людина, котра не розуміє краси поезії, яка не відчуває музики, – просто людина, що обікрала себе. Своєму сину він радив жити багатим духовним життям, уміти бачити прекрасне і милуватися ним. І син Герман слідував порадам батька: його цікавили і література, і музика, і спорт, і математика, і фізика, але найбільше його захоплювала техніка і мрії про те, що він стане льотчиком.

Завдання 6. *Визначте, які мотиви спонукали діяльність кожного з учасників, в описаних нижче випадках*.

А. Двоє друзів Влад і Алан – обидва студенти. Алан потрапляє в лікарню з важкою травмою. Йому потрібно зробити переливання крові. У нього достатньо рідкісна група крові. Влад тут же пропонує свою. Йому зробили аналіз крові і виявилося, що у нього саме така кров, яка потрібна його хворому другові Алану. Алан незабаром видужав і вийшов із лікарні. Він запросив у гості друзів. Всі радіють, сміються, але у Влада замість радості туга, прикрість, розчарування.

Б. Надя, доки вчилася на психологічному факультеті, весь час знаходилася в досить творчій обстановці. Після успішного захисту диплому вона поїхала до міста N. За своїми особистісними особливостями Надя дуже активна, наполеглива, трохи авторитарна і з дуже добрими інтелектуальними задатками. В місті N вона виявилася одним єдиним психологом. Після її наполегливих прохань в це ж місто за приїхало ще декілька осіб. Надя зразу ж узяла їх під свою опіку, створила психологічний гурток. Гурток працював упродовж кількох років дуже успішно, обговорювалися різні проблеми, розглядалися цікаві клієнти і т.д. Одного разу Надя на конференції у столиці розповіла про роботу їхнього гуртка. Після закінчення засідання багато хто став до неї

підходити з вітаннями: «Яка ж ти молодець, за такий короткий термін ти створила цілу школу!». Після повернення додому у Наді наступило розчарування, апатія. Діяльність гуртка їй стала нецікавою. Втративши свого лідера гурток перестав існувати.

В. Молодий чоловік Стас, будучи ще школярем, мріяв стати штурманом на атомних підводних човнах. Його дід був моряк і він чув багато розповідей про моряків і їх службу. Але медична комісія військкомату відмовила йому через проблеми із зором. Хлопчик дуже переживав. В школі він і так вчився не дуже добре, особливо з математики і фізики, а після цього у нього зовсім опустилися руки. Хтось із близьких сказав йому, що можна стати конструктором ядерних реакторів і перерахував вузи, де готують по цій спеціальності. Серед них були Московський інженерно-фізичний інститут (МІФІ), Московське вище технічне училище (МВТУ) і ряд інших. Хлопчик зупинився на МІФІ. Він перейшов вчитися в іншу школу. Там йому дуже сподобався викладач фізики і він став навчатися трохи краще. Але на фізику він продовжував дивитися як на предмет, який просто треба здавати в інститут, а не як на свою майбутню спеціальність. Прийшла пора вступних іспитів і в МІФІ він поступив, але після зимової сесії був відрахований за неуспішність. Влітку він знову намагається поступити в МІФІ, але не проходить по конкурсу. Тоді він успішно поступає в МВТУ на той же самий факультет, що і в МІФІ. Зараз він вчиться вже на 4-у курсі. Але все його життя проходить в МІФІ. До своєї майбутньої спеціальності відноситься достатньо байдуже.

Завдання 7. *Визначте, на актуалізацію яких потреб і мотивів орієнтовані задані психологічні дії та ситуації.*

А. Начальник вимагає в інженера-конструктора пояснити причину помилок у розрахунках дорученого йому креслення.

Б. Директор попереджає підлеглого про те, що якщо він ще раз спізниться, то буде строго покараний.

В. Співробітнику доручено виконати дуже відповідальне завдання.

Г. Начальник обіцяє підлеглому премію за достроково виконане завдання.

Д. Звернення адвоката: «Якщо я тільки відчую, що ви брешете, вам доведеться шукати іншого адвоката».

Е. Звернення викладача: «Звичайно, робота в лабораторії передбачається досить складна, проте ти зможеш зібрати багатий матеріал для своєї дипломної роботи».

Завдання 8. *Продумайте якомога більше способів психологічної дії для вирішення запропонованих ситуацій з урахуванням максимально різноманітних потреб і мотивів передбачуваного «об'єкту» (підлеглого, колеги, студента і т.д.) Завдання виконується за такою схемою: «Якщо він самолюбний, то ....». При виконанні завдання рекомендується орієнтуватися на сферу майбутньої професійної діяльності.*

А. Співробітник друкарні, в обов'язки якого входило забезпечення цілодобової роботи друкарських верстатів, скаржився директору на тривалість робочого дня і просив надати йому помічника. Якими способами повинен діяти директор для того, щоб робітник відмовився від своїх претензій і не переживав при цьому почуття образи?

Б. Висококваліфікований інженер вимушений працювати на посаді, що припускає достатньо просту, рутинну роботу. Він починає трудитися не в повну силу, часто влаштовує перерви, займається сторонніми справами. Як може на нього впливати начальник?

Г. Співробітник другий раз не виконав завдання в строк, хоча обіцяв, що це більше не повториться. Як можна поступити в цьому випадку?

Д. Студент постійно приходить непідготовлений до практичних занять. Які способи педагогічної дії може використовувати викладач?

Е. Ви просите колегу допомогти вам зробити розрахунки, а він відмовляється, посилаючись на те, що це не входить в його прямі обов'язки, і йому за це не платять. Які ваші дії?

ТЕМА 4.5. ОСОБИСТІСТЬ У ГРУПІ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про соціальні групи та їх класифікацію, ознайомитися із рівнями соціально-психологічного розвитку групи, явищами конформізму і нонконформізму у групах.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні розглянути розвиток групи як становлення міжособистісних відносин, виявити характерні функції міжособистісних відносин, місце міжособистісних стосунків у процесі соціалізації, з'ясувати типові труднощі та техніку міжособистісних відносин, ознайомитися із явищами сумісності і конфлікту у міжособистісних стосунках.

Окрему увагу слід звернути на психологічні механізми міжособистісних відносин, зокрема на взаємний вплив та пізнання в процесі міжособистісних відносин, на механізми сприймання і розуміння як аспекти міжособистісних відносин.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 24, 27.
Додаткова література: 2, 5, 11, 12, 13, 14, 23.

Словникова робота: група, колектив; умовна, реальна, офіційна, неофіційна, референтна група; групова ідентифікація, групова інтеграція, атракція, групова згуртованість, колективістське самовизначення; конфлікт, конформізм, нонконформізм, психологічна сумісність, міжособистісні відносини, емпатія, ідентифікація, рефлексія, стереотипізація.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що ми розуміємо під поняттям «група» і чим цей феномен відрізняється від простого скупчення людей?
2. Які вам відомі підходи до типологізації груп?
3. Що таке колектив і яка його роль у становленні особистості? Чим ця група людей відрізняється від інших?
4. Яким чином формуються міжособистісні стосунки у групі?
5. В чому суть явищ психологічної сумісності та конфлікту у міжособистісних стосунках?
6. Яка роль психологічних механізмів міжособистісних відносин у становленні особистості та розвитку групи?

Робота з першоджерелами:

1. Андреева Г. М. Общение и межличностные отношения / Г. М. Андреева // Общая психология. Хрестоматия / [Л. В. Бровина, Т. А. Сергеева]. – М. : Флинта, 2008. – 240 с. – С. 136-149.
2. Бодалев А. А. Восприятие человека человеком / А. А. Бодалев // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 500-505.
3. Семиченко В. А. Психологія соціальних стосунків / В. А. Семиченко. – К. : Магістр – S, 1999. – 168 с.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методику «Визначення індексу групової згуртованості» Сішора і проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Розділіть на дві групи наведені нижче поняття. Обґрунтуйте критерії розділення.*

Сім’я, навчальна група, народність, клас, друзі, сусіди, нація, натовп, публіка, жителі Москви, інваліди, ветерани, молодь.

Завдання 2. *Дайте аналіз аудиторії таких газет, як «Сільські вісті», «Бульвар», «Голос України». Чим вони розрізняються? Які групи населення їх читають?*

Завдання 3. *Охарактеризуйте кожну із описаних груп за типом зв’язків, за якими вона об’єднується. Яку із груп можна назвати колективом? Які міжособистісні стосунки характерні для всіх груп? Чим відрізняється група від колективу?*

А. Декілька пасажирів, що не знали одне одного до початку поїздки, зустрілися в купе потягу. Почалося звичне подорожнє життя... Як завжди, знайшовся пасажир, який взяв на себе функції лідера. Це був чоловік середнього віку, охайно одягнений, з приємною посмішкою. Він став ініціатором якоїсь розваги. Інший узяв на себе роль розповідача анекдотів;

третій сидів відсторонено та поглядав у вікно (він сумував) і відразу ж став об'єктом глузування четвертого. Четвертий пасажир весь час галасливо щось викрикував, наспівував, незважаючи на решту супутників, які дивились на нього з мовчазним осудом…

Б. Вчитель, який викладав у школі і був класним керівником шостого класу, зробив підсумки свого першого року роботи: «З класом я працював рік. Дещо мені вдалося вже зробити. У класі був створений звичний актив, у який входили відмінники і хороші учні. Звичайно, були також невстигаючі учні та «середняки», яким постійно надавалась допомога. Існувала традиція: обговорювати всі негативні події у класі (порушення дисципліни, правил внутрішнього розпорядку тощо)».

В. Випускник середньої школи описує свій клас: «Учні у класі були різні, як і скрізь, – і дуже талановиті, і не дуже, і хороші, і так собі, «середняки»... Зібралися ми за декілька місяців до випуску і вирішили між собою: до фінішу весь клас прийде без невстигаючих і «невдах». Не умієш, працювати – навчимо, не хочеш – примусимо... Дуже наполегливо ми за це взялися. А результати – вражаючі: із 29 випускників 14 осіб отримали медалі, інші теж закінчили школу дуже добре; майже всі вступили до вищих навчальних закладів. Ми постійно зустрічаємось, нам приємно спілкуватись, адже, ми – «друзі з дитинства».

Завдання 4. *Спираючись на Ваш досвід, поясніть, які чинники впливають на ефективність групової діяльності? Яку систему критеріїв ефективності групової діяльності Ви застосовуєте?*

Завдання 5. *Прочитайте наступні твердження і встановіть правильні чи неправильні вони?*

А. Будь-яке скупчення людей можна назвати групою.

Б. Лідер і керівник – це синонімічні поняття.

В. Досягнення лідерської позиції зумовлено тим, наскільки певний член групи ефективно допомагає у вирішенні групових завдань або робить внесок у сферу емоційної активності групи.

Г. Структура групи вивчається тільки через виявлення статусу окремих її членів.

Д. Міжособистісні відносини – це зв'язки між людьми, що суб'єктивно переживаються.

Е. Однією з умов розвитку і побудови системи міжособистісних відносин є «психологічний обмін».

Є. Функціонування соціальних груп залежить від згоди їх членів щодо якихось фундаментальних життєвих принципів.

Ж. Кілька членів групи, що становлять меншість, ніколи не зможуть змінити думку більшості членів групи.

З. Статус – це положення людини в системі міжособистісних відносин, який визначає його права, обов'язки та привілеї.

Завдання 6. *Прочитайте опис ситуації. Прослідкуйте динаміку входження Валі в колектив. Чому виник конфлікт? Чи можна вважати Валю відторгнутою? Чому?*

В 10 клас прийшла нова учениця Валя. Староста класу запропонував їй подумати, як би вона могла брати участь у громадському житті класу. Проте розмови не вийшло.

– Йдіть ви із своєю громадською роботою! Я в іншій школі добре вчилася, а тут відразу стала неуспішною. Не чіпайте мене, я і без вашої громадської роботи як-небудь обійдуся.

Її «сміливість» декому сподобалася і викликала співчуття.

– Правильно вона говорить. Якщо людина не хоче нести громадського навантаження, не треба умовляти. Ця справа добровільна.

Незабаром навколо Валі згрупувалися декілька хлопчиків і дівчаток, які відмовилися від усіх громадських справ, погано вчилися. Валя відчувала себе героїнею. Актив класу і класний керівник вирішили зібрати класний збір і запросити батьків Валі. Розмова вийшла серйозна. Виявилося, що дівчинка сказала неправду однокласникам: вона не встигала і в тій школі, звідки прийшла.

Школярі різко критикували Валю за неуспішність, грубість, нечесність, погане ставлення до товаришів. Спочатку Валя трималася зухвало, але коли заплакала мати, і виступив із критикою дочки батько, вона замовкла. Учні взялися допомогти Валі в навчанні. Крім того, враховуючи схильність Валі до природничих наук, їй доручили роботу в живому куточку школи.

Історія закінчилася благополучно. Валя незабаром стала вчитися задовільно і однокласниці сталі вважати її надійною подругою.

Завдання 7. *Складіть перелік ролей, в яких Ви виступаєте упродовж місяця, і кожну роль розгляньте функціонально. Проаналізуйте витрати часу на виконання тих або інших функцій. Знайдіть резерви, спробуйте раціоналізувати витрати часу.*

Перелік ролей	Їх призначення	Витрати часу	Резерви
студент	……	……	……
донька	……	……	……
……	……	……	……
……	……	……	……

Завдання 8. *Як у термінах психології Ви поясните вираз «Короля грає свита»?*

Завдання 9. *Спираючись на свій досвід перебування в тих або інших групах, пригадайте, хто був у них керівником, а хто лідером? Подумайте, чи був керівник і лідер однією і тією ж особою? Чи завжди потрібно лідера групи призначати її керівником?*

МОДУЛЬ V.
ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

ТЕМА 5.1. ТЕМПЕРАМЕНТ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно ознайомитися із поняттям про темперамент, етапами розвитку вчень про темперамент, конституційними теоріями темпераменту, теоріями темпераменту як індивідуальної особливості динаміки психічних процесів.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні засвоїти фізіологічні основи темпераменту, встановити взаємозв'язок типу вищої нервової діяльності та темпераменту, виявити характеристики та властивості типів темпераменту (сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік), а також ознайомитися із методиками діагностики індивідуально-психологічних властивостей особистості та типів темпераменту.

Окрему увагу слід звернути на прояви темпераменту у поведінці, на зв'язок темпераменту та індивідуального стилю діяльності, на вплив темпераменту на виховання, навчання та професійну діяльність індивіда, а також розкрити особливості виховання та навчання дітей різного віку залежно від типу їх темпераменту.

Основна література: 3, 4, 7, 9, 10, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 21, 28, 29 .

Словникова робота: темперамент; сангвінік, холерик, флегматик, меланхолік; динамічність, ригідність, екстраверсія, інтроверсія, пластичність, лабільність, сенситивність, реактивність, активність, емоційна збудливість, резистентність.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке «темперамент» і як він пов'язаний з характером?
2. Коли вперше учених почала цікавити проблема темпераменту? Поясніть виникнення конституційних теорій темпераменту.
3. Які типи вищої нервової діяльності були покладені І. П. Павловим в основу темпераменту?
4. Як пов'язаний темперамент та психічні властивості нервової системи?
5. Охарактеризуйте класичні типи темпераменту, спираючись на опис Я.Стреляу.
6. Як виявляється тип темпераменту в поведінці та діяльності людини?
7. Яким чином можна виміряти тип темпераменту ?
8. Чи можна впливати на формування типу темпераменту? Якщо так, то яким чином ?

Робота з першоджерелами:

1. Стреляу Я. Роль темперамента в психическом развитии / Я. Стреляу // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С.557-577.
2. Мерлин В.С. Отличительные признаки темперамента // Хрестоматия по психологии *:* Учебное пособие для студентов / [Сост. В.В.Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987. – С.286-292.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте вказану методику («MPI» – діагностика індивідуально-психологічних властивостей особистості і типів темпераменту) та проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:*

А. Прояви темпераменту в моторній сфері – це... а) темп; б) ритм; в) агресивність; г) біоритми; д) акуратність; е) інтенсивність; є) всі відповіді правильні; ж) всі відповіді неправильні.

Б. Індивідуально-своєрідною, природно обумовленою сукупністю динамічних проявів психіки називається: а) темперамент; б) характер; в) здібності, г) всі відповіді правильні; д) всі відповіді неправильні.

В. Прояв темпераменту можна помітити і у тварин: а) вищих тварин; б) нижчих тварин; в) безхребетних тварин; г) найпростіших; д) у всіх.

Задача 2. *Вставте пропущені слова у наведені нижче положення.*

А. Під темпераментом розуміють характерну для заданої людини сукупність …… …… , пов'язаних з емоційною …....., швидкістю виникнення ……, їх припиненням та зміною, з одного боку, і їх силою з іншого.

Б. Фізіологічні основи вчення про темперамент починається з ……..., який визначив чотири типи темпераменту: ...……, ..……, ...…… і ..…… .

В. У результаті досліджень властивостей темпераменту В.М.Русаловим до двох основних властивостей нервової системи (…… / чутливість) були додані інші: витривалість, ……, швидкість і чутливість.

Г. Фізіологічна концепція темпераменту І. П. Павлова отримала назву вчення про тип ..…… ……...

Д. Темперамент – це ...…… категорія, що охоплює лише ……. аспекти поведінки.

Завдання 3. *Серед наведених нижче ознак виберіть риси і властивості темпераменту. Дайте обґрунтовування свого вибору*.

Неврівноваженість; працьовитість; почуття обов'язку; відповідальність; добра координація; акуратність; вразливість; ввічливість; низька працездатність; швидке включення в роботу; низька адаптованість; схильність

до оперативної роботи; висока контактність; циклічність у настрої і діяльності; замкнутість; надання переваги самотності; надання переваги великій галасливій компанії; вразливість; малорухливість.

Завдання 4. *Виберіть з наведеного нижче переліку характеристики, що НЕ відносяться до темпераменту.*

Працьовитість, наполегливість, свідомість, неврівноваженість, музичність, кмітливість, сенситивність, реактивність, екстраверсія, запальність, агресивність, емоційність, педантичність, вимогливість, принциповість, швидке переключення уваги, гострота зору, лінощі, високі розумові здібності, повільність, геніальність, сила емоційної реакції, багатство міміки, глибина почуттів.

Завдання 5. *Поспостерігайте за одним зі своїх одногрупників і визначте його тип темпераменту. Доведіть свою думку.*

Завдання 6. *З перерахованих нижче якостей випишіть в окремі колонки ті, які характеризують сангвініка, флегматика, холерика і меланхоліка:*

Підвищена активність, тривала працездатність, енергійність, стриманість, запальність, непосидючість, терплячість, повільність рухів і мови, повільна зміна почуттів і настроїв, слабка емоційна збудливість, швидке засвоєння і перебудова навичок, мала активність, млявість, виразність міміки і пантоміміки, мовчазність, невпевненість у собі, підвищена емоційна збудливість, витриманість, пригніченість і розгубленість при невдачах, швидке виникнення і зміна відчуттів, мала активність, спокійний і рівний настрій, зосередженість уваги.

Завдання 7. *На підставі наведених нижче характеристик, визначте тип темпераменту підлітків.*

А. Віктор. Хода неквапліва. Повільний. Говорить поволі, але докладно та послідовно. На уроках сидить з байдужим виразом обличчя, сам руки не піднімає, але на питання вчителя звичайно відповідає правильно. Його важко розсмішити або розсердити. Сам нікого не кривдить, до сварок відноситься байдуже. Любить порядок.

Б. Борис. Часто захоплюється. Часто береться за роботу, яка йому під силу. Надзвичайно рухливий. Будь-якої хвилини готовий зірватися з місця і «летіти» в будь-якому напрямі. Руки не знаходять спокою. Швидко і часто повертає голову в усі сторони. Запальний. Різко переходить від сміху до гніву, і навпаки. Чутливий і до доброго, і до поганого.

В. Галина. Дуже вразлива. Щонайменша неприємність виводить її зі стану рівноваги. Образлива. Довго пам’ятає образи і хворобливо їх переживає. Мрійлива. На уроках нерідко «витає в хмарах». Пасивна в спілкуванні. Часто не вірить у свої сили. Якщо в роботі зустрічає труднощі, то опускає руки, губиться і не доводить справу до кінця.

Завдання 8. *Чи можливий збіг темпераменту двох людей при великій відмінності їх характерів? Обґрунтуйте Вашу відповідь або наведіть приклад.*

Завдання 9. *Яка властивість темпераменту виявляється у випробовуваних Антона і Влада?*

В ізольованому кабінеті випробовувані Антон і Влад «чекають» болю. Їх попередили, що як тільки експериментатор злічить від 20 до 0, вони отримають сильне больове подразнення. І дійсно, як тільки експериментатор вимовив «нуль», випробовувані відчули удар струму по пальцю. Якщо порівняти зміну шкірно-гальванічної реакції в процесі очікування болю та у момент подачі больового подразника, то виявляється, що між Антоном і Владом існує велика різниця. В Антона очікування болю дає більшу шкірно-гальванічну реакцію, ніж сам біль; у Влада – меншу.

Завдання 10. *Визначте, прояви яких типів темпераменту спостерігаються в описаних нижче випадках? Встановіть, у кого з дітей відбулося «маскування» темпераменту і чим зумовлене маскування вроджених властивостей темпераменту – віковими особливостями, внутрішнім конфліктом чи функціональним станом нервової системи? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Андрій у дитинстві був спокійним, врівноваженим хлопчиком. Був стриманий у проявах почуттів, терплячий, наполегливий. У молодших класах вчився добре. Але з 12 років батьки почали відмічати зміни у поведінці Андрія. Він часто вибухав негативними емоціями, грубіянив учителям, батьку, чого раніше ніколи не було. Став різким, нетерплячим, часто конфліктував із товаришами. Міг від злості жбурнути, або зламати якусь річ. Такі зміни спостерігалися протягом чотирьох років у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя. У дев`ятому класі він став спокійнішим, стриманішим. Школу закінчив добре.

Б. Світлана у ранньому дитинстві перенесла важке захворювання. До хвороби, за словами батьків, вона була спокійна і врівноважена, завжди відзначалася бадьорим настроєм. Після хвороби у дівчинки уповільнився фізичний розвиток і різко змінилася поведінка – з`явилася нервозність, підвищена збудливість, а у підлітковому віці – різкість, дратівливість, грубість. Ці прояви спостерігалися у різних ситуаціях сімейного та шкільного життя при різних мотивах та стосунках дівчинки. У 16 років її поведінка знову стала врівноваженою.

В. У Владислава у підлітковому віці змінилася поведінка у зв’язку із розлученням батьків, коли батько пішов із сім`ї. До цього хлопець відрізнявся життєрадісним, бадьорим настроєм, був емоційно врівноваженим. У нього стала спостерігатися підвищена дратівливість, непокірність. Мати каже, що з Владиславом стало вдома важко дійти згоди: він з найменшого приводу може вчинити скандал, не хоче нічого робити вдома, замкнувся у собі. У школі він поводиться більш врівноважено, але й тут іноді вчиняє бійки з товаришами.

Г. Алла в дитинстві відрізнялася впертою й агресивною поведінкою. Украй нестримана і вередлива, вона викликала постійні нарікання вчителів і родичів, хоча вчилася добре. Коли дівчинка вчилася в 7 класі, сім'я змінила місце проживання. В новій школі Алла була вибрана старостою і з великою відповідальністю віднеслася до доручення. Поведінка Алли змінилася. У навчальній та громадській роботі вона проявила велику активність і наполегливість. Зміни в поведінці були стійкі і спостерігалися упродовж всього подальшого навчання. Запальність, нестриманість виявлялися тільки удома, але лише щодо батьків, які надмірно опікали дівчинку.

Завдання 11. *Для діагностики темпераменту використовують апаратурні методики (тобто дослідження проводяться за допомогою електроенцефалограф, а також приладів, що дозволяють виміряти час реакції і т.д.) та методи опитування. Які методи, на ваш погляд, більш показові й доцільні щодо темпераменту? Чому?*

ТЕМА 5.2. ХАРАКТЕР І ПОВЕДІНКА

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти поняття про характер, ознайомитися із природними і соціальними передумови формування характеру, виявити типології характеру та структуру характеру (ставлення індивіда до навколишнього світу, до діяльності, до людей та до самої себе).

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні розглянути характер як систему рис особистості та вивчити провідні риси характеру (емоційно-вольові, когнітивно-пізнавальні, морально-ціннісні, мотиваційні), розкрити сутність акцентуації характеру, ознайомитися із типами підліткових акцентуацій (лабільний, гіпертимний, астеноневротичний, сензитивний, психастенічний, шизоїдний, епілептоїдний, істероїдний, нестійкий, конформний).

Окрему увагу слід звернути на вікові особливості та основні умови становлення характеру, на вплив темпераменту на формування рис характеру особистості, з'ясувати сенситивні періоди становлення і розвитку позитивних рис характеру.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 21, 28, 29.

Словникова робота: характер, структура характеру, типи характеру, провідні риси характеру, акцентуації рис характеру; емоційно-вольові риси характеру, когнітивно-пізнавальні риси характеру, морально-ціннісні риси характеру, мотиваційні риси характеру.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке характер і який його зв'язок із темпераментом?

2. Які існують пояснення прояву рис характеру на сьогоднішній день?

3. Які експериментальні дослідження характеру Ви можете назвати?

4. Опишіть структуру характеру.

5. Дайте характеристику провідних рис характеру людини.

6. Що таке акцентуація характеру? Проаналізуйте їх уплив на поведінку і діяльність людини.

7. Які Ви знаєте сенситивні періоди у становленні і розвитку позитивних рис характеру?

8. Яка роль самовиховання у становленні характері особистості?

Робота з першоджерелами:

1. Типологическая модель А. Е. Личко. Россия // Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Редактор-составитель – Д.Я.Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1997. – С. 189-224.

2. Типологическая модель К. Леонгарда. Германия // Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Редактор-составитель – Д.Я.Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1997. – С. 152-189.

3. Типологическая модель К.Юнга. Швейцария // Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Редактор-составитель – Д.Я.Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1997. – С. 79-103.

4. Типологическая модель У.Шелдона. США // Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Редактор-составитель – Д.Я.Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1997. – С. 138-161

5. Типологическая модель Э.Кречмера. Германия // Хрестоматия по психологии и типологии характеров / Редактор-составитель – Д.Я.Райгородский. – Самара : БАХРАХ, 1997. – 103-138.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

1. Опрацюйте методику «Опитувальник Шмішека» і проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Розв'яжіть наведені нижче тестові завдання:*

А. Кречмер пояснював характер... а) ендокринними чинниками; б) соціальними чинниками; в) спадково-придбаними чинниками; г) соматичним станом; д) всі відповіді правильні; е) всі відповіді неправильні.

Б. Чим відрізняються поняття темпераменту і характеру? а) нічим не відрізняються; б) темперамент описує динаміку психіки; в) характер описує змістовну сторону психіки і поведінки; г) це майже не зв'язані поняття; д) характер людини не змінюється.

В. Інтелектуальними рисами вдачі є: а) вразливість; б) допитливість; в) наполегливість; г) кмітливість; д) винахідливість.

Завдання 2. *Доведіть що поняття «темперамент», «характер» і «особистість» не позначають одне і теж. Які структурні відмінності цих понять Ви вважаєте основними?*

Завдання 3. *Проведіть аналіз характеру когось із знайомих або самоаналіз, використовуючи наступну схему:*

а) визначити, які властивості виявляються в індивіда щодо праці;

б) визначити, які властивості виявляються щодо речей;

в) визначити, які властивості виявляються щодо інших людей;

г) які властивості виявляються щодо себе;

д) оцінити визначені властивості за їх соціальною значущістю та ступенем вираженості.

Завдання 4. *Прочитайте наведений нижче вислів Л. М. Толстого. Про які важливі риси вдачі говорить письменник?*

«Найкраща людина та, яка живе переважно своїми думками і чужими почуттями; найгірша людина – сорт людини, яка живе чужими думками і своїми почуттями. З різних поєднань цих чотирьох основ, мотивів діяльності – всі відмінності людей».

Завдання 5. *Виберіть з наведеного списку слів ті, якими можна описати характер.*

Повільність, вразливість, товариськість, сила емоційної реакції, швидка адаптація, вразливість, благородність, працьовитість, скупість, розбещеність, агресивність, запальність, оптимізм, неохайність, рішучість, дружелюбність, воля, вимогливість, ініціативність, наполегливість, ранимість, плаксивість, енергійність, спостережливість, життєрадісність, винахідливість, кмітливість, нахабство, самовпевненість, обережність, тривожність, винахідливість.

Завдання 6. *Прочитайте уривок одного із творів Гегеля. Які риси вдачі мав на увазі філософ?*

«До характеру належить перш за все та формальна сторона енергії, з якою людина, не даючи збити себе з прийнятого шляху, переслідує свою мету та інтереси, зберігаючи у всіх своїх діях згоду із самою собою. Без характеру людина не може вибратися зі своєї невизначеності, або ж вона з одного напряму впадає в інший, протилежний. Людина з характером імпонує іншим, тому що вони знають, з ким мають справу в її особі... Через здійснення великої мети людина знаходить в собі великий характер, що робить її маяком для інших….».

Завдання 7. *У наведених характеристиках студентів визначте вольові, інтелектуальні та емоційні риси характеру. У яких характеристиках проявляється спрямованість особистості та якого типу? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Борис, 18 років. Вступив до авіаційного університету на факультет програмування за компанію з товаришем. Легко піддається впливу. Коли батьки у нього запитували, ким хоче бути – завжди відповідав по-різному: то авіаконструктором, то керівником фірми, то програмістом, а то взагалі не міг чітко сказати, ким хоче бути. Зараз, коли вчиться на другому курсі, почав розуміти, що програмування його не цікавить, але щось змінювати у своєму житті не наважується – вважає занадто клопітною справою переводитися в інший ВНЗ та й взагалі намагається не думати про майбутнє. Вчиться посередньо, особливих успіхів не демонструє. Коли щось не виходить – швидко втрачає інтерес до справи.

Б. Ольга, 17 років. Вчиться з усіх предметів добре, завжди готується до занять, багато працює, ставиться до завдань відповідально, ерудована, тому завжди може відповісти одногрупникам на запитання з різних предметів. Честолюбна, добре знає, що хоче стати висококваліфікованим фахівцем у галузі банківської справи, краще за всіх розбирається у математиці, добре знає, в якому банку хотіла б працювати – у найпрестижнішому. До одногрупників звертається в основному з ділових запитань, від запрошень на вечірки у клубах відмовляється.

В. Аліна, 19 років. Любить динамічну музику, під яку часто танцює, від музики у неї покращується настрій. Сама теж вміє грати на гітарі й співати. Коли вона вирішила навчитися грати, зробила все для того, щоб придбати найгарнішу гітару, пішла на курси та багато тренувалася, щоб добре виходило. Проте, коли щось не виходить – нервує, дратується. Любить виступати на студентських вечорах, довго готується до них, щоб виступ був вдалим, але дуже переживає за успіхи, завжди запитує подруг, чи добре вона виступила. Не любить наводити порядок у кімнаті: матері доводиться по 10 разів нагадувати, що треба прибрати речі, але Поліна каже: «Добре, потім приберу», і весь час присвячує грі на гітарі.

Завдання 8. *Вкажіть, які провідні риси характеру, на Вашу думку, будуть формуватися у дівчат під впливом різних умов? У чому полягають психологічні причини формування різних рис характеру? Відповідь обґрунтуйте.*

А. Юля виховувалася у дружній родині. У сім`ї майже ніколи не було сварок, усі конфлікти залагоджувала мати, яка терпіти не могла, коли хтось починав голосно сперечатися. Юля була єдиною донькою у сім`ї, батьки ніколи ні в чому їй не відмовляли, її усі любили і завжди дарували багато подарунків. Сім`я була забезпеченою, тому усі бажання Юлі одразу виконувалися. Бабуся, яка теж жила із ними, на кухні завжди робила усе сама. Юлю домашніми справами не обтяжували: «Нехай вчиться, на неї ще вистачить роботи, коли виросте» – любила повторювати бабуся. – «Поки я є, їй тут немає чого робити».

Б. Батько Ніни – військовослужбовець, мами – вчителька. Сім'я дружна, батьки, якщо вирішували між собою якісь проблеми, намагалися не конфліктувати при Ніні, щоб не хвилювати її. Після прояснення якоїсь ситуації

мирилися. Батьки стежили за дотриманням режиму у сім`ї. Мати привчила Ніну з дитинства прибирати іграшки, мити посуд, дівчинка з радістю завжди допомагала мамі готувати. Влітку Ніна їздила до бабусі, яка часто брала її на город, щоб Ніна їй допомагала.

Завдання 9. *Нижче перераховані літературні і казкові герої. Хто з них і чому може бути віднесений до екстравертів, а хто – до інтровертів? Що спільного ви можете знайти у всіх інтровертів та екстравертів?*

Анна Кареніна, Чиполліно, Родіон Розкольників, Буратіно, Колобок, Баба-Яга, Отелло, Джульєта, Дон Кіхот, Плюшкін, Онєгиі, Ємеля, Санчо Панса, Кіт Матроскін, Попелюшка, Сніжна Королева, Червона Шапочка, Павка Корчагін, Анжеліка, Чеширський Кіт, Джеймс Бонд, Остап Бендер, Еллочка Людоїдка, Кіт Базиліо, Лисиця Аліса, Фреді Крюгер, дядько Стьопа, Шрек, Астерікс, Дід Мороз.

Завдання 10. *Нижче наведені чинники, що впливають на виховання характеру. Які з них ефективні, які – ні?*

Наслідування, навіювання і самонавіяння, покарання, заохочення, переконання, ідентифікація, емпатія, рефлексія, світогляд, особистісна спрямованість, гра соціальних ролей.

ТЕМА 5.3. ЗДІБНОСТІ

Методичні вказівки: у ході вивчення теми студентам необхідно засвоїти загальне уявлення про здібності, ознайомитися із фізіологічними основами здібностей, їх природними і соціальними передумови, якісними та кількісними характеристиками здібностей; встановити співвідношення здібностей і задатків людини, а також зрозуміти природу індивідуальних психологічних відмінностей людей за здібностями.

На основі теоретичних знань із заданої теми студенти повинні вивчити класифікацію здібностей та їх характеристики, проаналізувати структуру (загальні та спеціальні, теоретичні та практичні, навчальні й творчі здібності) та рівні розвитку здібностей (здібності, обдарованість, майстерність, талант, геніальність).

Окрему увагу слід звернути на умови та передумови формування здібностей, на етапи становлення здібностей, на питання взаємодії та взаємокомпенсації здібностей, на особливості формування та розвиток здібностей у дітей різного віку, а також на механізми, прийоми та способи прискорення розвитку здібностей.

Основна література: 1, 3, 4, 7, 9, 10, 17, 24, 26, 27.
Додаткова література: 2, 5, 6, 8, 11, 12, 13, 14, 21, 28, 29.

Словникова робота: задатки, здібності, обдарованість, майстерність, талант, геніальність; нахили, інтереси; структура здібностей; природні здібності, специфічно людські здібності; загальні здібності, спеціальні здібності, теоретичні здібності, практичні здібності, навчальні здібності, творчі здібності;.

Питання та завдання для самоконтролю:

1. Що таке здібності та яка їх роль у житті людини?
2. Які Вам відомі підходи до пояснення природи людських здібностей?
3. Які існують класифікації здібностей? Чому їх така різноманітність?
4. Від чого залежить, якого рівня досягне розвиток здібностей індивіда?
5. В чому полягають індивідуальні психологічні відмінності людей за здібностями?
6. Яким чином відбувається взаємодія та взаємокомпенсація здібностей?
7. Які Вам відомі вікові особливості формування та розвитку здібностей?
8. За яких умов і під впливом яких факторів розвиток здібностей найбільш успішний?

Робота з першоджерелами:

1. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей / Г. С. Костюк // Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. СКРИПЧЕНКО, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – С. 634-639.
2. Лейтес Н. С. Возрастные предпосылки умственных способностей / Н. С. Лейтес // Хрестоматия по возрастной психологи : учеб. пособ. для студ. / [сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – 304 с. – С. 32-41.
3. Леонтьев А. Н. О формировании способностей / А. Н. Леонтьев // Хрестоматия по возрастной психологии. Учеб. пособ. для студ. / сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – 304 с. – С. 46-55.
4. Теплов Б.М. Способности и одаренность / Б. М. Теплов // Хрестоматия по возрастной психологи : учеб. пособ. для студ. / [сост. Л. М. Семенюк ; под ред. Д. И. Фельдштейна]. – [изд. 2-е, дополн.]. – М. : Ин-т практ. пс-ии, 1996. – 304 с. – С. 42-45.

***Завдання для індивідуальної роботи*:**

Завдання 1. Опрацюйте методику «Вербальний тест Айзенка» на оцінку інтелектуальних здібностей і проаналізуйте отримані вами результати.

***Творчі завдання та проблемні ситуації для самостійної роботи*:**

Завдання 1. *Прокоментуйте наведений уривок з книги Джона Уотсона «Біхевіоризм». З чим Ви погоджуєтесь і з чим ні? Які, на Ваш погляд, практичні наслідки такої теоретичної орієнтації?*

«Довірте мені десяток здорових нормальних дітей і дайте можливість виховувати їх так, як я вважаю потрібним. Гарантую, що, вибравши кожного з них навмання, я зроблю його тим, ким задумаю: лікарем, юристом, художником і навіть жебраком або злодієм, незалежно від його даних, здібностей, покликання або раси його предків».

Завдання 2. *Візьміть участь у суперечці двох мислителів. Чия точка зору вам ближче? Визначте сучасну позицію з цього питання.*

Клод Гельвецій: «Всі люди із звичайною організацією володіють однаковими розумовими здібностями».

Денні Дідро: «Пан Гельвецій, дайте відповідь на маленьке питання. Ось п'ятсот дітей, що тільки що народилися, їх готові віддати вам на виховання по вашій системі; скажіть мені, скількох з них ви зробите геніальними людьми? Чому не всіх п'ятсот? ... Генії падають з неба. І на один раз, коли він зустрічає ворота палацу, доводиться сто тисяч випадків, коли він падає мимо».

Завдання 3. *Визначте, що з перерахованого списку можна віднести до здібностей, а що – не можна? Чому?*

Здатність до прямоходіння; здатність представляти свої думки і відчуття в наочних образах; здатність до розпізнавання запахів; здатність до вольової регуляції поведінки; здатність до точного сприйняття колірних відтінків; здатність до говоріння; здатність до гри на фортепіано; здатність до швидкого рахунку в думці; здатність до мов; здатність до віршування; ораторська здатність; педагогічні здатності; здатність до кулінарії; здатність до побудови абстрактних уявних конструкцій; здатність до комбінування просторових образів; здатність до синтезу образного матеріалу; здатність до праці; здатність до рефлексії; здатність до спілкування за допомогою мови; здатність до саморозвитку.

Завдання 4. *Продовжте наведені нижче вислови:*

А. Навіть якщо в дитячому віці і виявилася якась здатність, це зовсім не є гарантією .....

Б. Щоб здібності реалізувалися, необхідно .....

В. Не можна говорити про наявність здібностей до малювання, якщо людину .....

Г. «Нездатність» до чого-небудь виявляється, коли при рівних умовах людина ...

Д. При виражених здібностях батьків з великою вірогідністю створюються .....

Е. Здатність – це завжди здібність до чогось, до конкретної діяльності; задатки ж самі по собі .....

Є. Задатки багатозначні: один і той же задаток може .....

Завдання 5. *Із наведених нижче характеристик визначте ті, що дозволяють говорити про наявність у людини здатностей до якої-небудь діяльності. Дайте обґрунтовування свого вибору.*

Швидкість оволодіння діяльністю; бажання оволодіти даною діяльністю; якість досягнень; інтерес до діяльності; легкість оволодіння діяльністю; динаміка оволодіння знаннями і уміннями.

Завдання 6. *В психології прийнято вважати, що із задатків доброго слуху в процесі розвитку індивіда можуть сформуватися і музичні здібності, і здібності радіоакустики. Задатки доброго зору можуть перетворитися і на художні здібності, і в здібності годинникаря або приладоремонтника. Який звідси можна зробити висновок про співвідношення задатків і здібностей? Від чого залежить, які саме здібності розвинуться на основі тих або інших задатків?*

Завдання 7. *Визначте, про які спеціальні здібності йдеться у наведених прикладах, які задатки зумовлюють прояв цих здібностей та які властивості характеризують ці здібності?*

Задатки: Художній тип нервової системи; слабкий тип нервової системи, нервово-фізіологічні властивості аналізаторів, сильний урівноважений тип нервової системи.

Властивості: здатність тонко розрізняти висоту звуків; здатність до абстрактних розмірковувань; образна уява; точне закарбування і збереження у пам`яті зорових вражень; здатність комбінувати образні елементи; здатність переживати і відчувати емоційну виразність музики.

А. Надя малює «за уявою». І ця уява в неї є дивовижно місткою та далекоглядною. Наді показали уламок античного барельєфу. На уламку зображено старця, уся фігура і поза якого виражає тяжку скорботу. Надя за декілька хвилин встигла зробити два малюнки, які відтворюють у двох варіантах те, що відсутнє на уламку, і з чудовим відчуттям стилю і настрою додумала стародавній сюжет. Надя малювала уже з п’яти років. Це малювання було включене у гру. Малюнки Наді – це не просто гра, а задоволення усе зростаючої творчої потреби. Вона зображувала героїв казок, грецьких міфів. Які точні замальовки людей, тварин, жанрових сценок з найрізноманітнішими персонажами підказувала їй по-справжньому художня зорова пам’ять! У малюнках Наді вражає чарівне композиційне відчуття, чудовий окомір, який дає можливість з безпомилковою точністю побудувати малюнок, розташувати його у просторі…» (Кассиль Л. Воображение Нади Рушевой).

Б. У П. І. Чайковського ще в дитинстві відзначали велику емоційну чутливість. Він був дуже вразливим хлопчиком. Будь-яка найменша дрібниця могла його зачепити, образити. Батьків сильно тривожила надмірна музична вразливість сина. Одного разу Петрик, як завжди, жадібно слухав музику. Раптом він зіскочив, пішов у дитячу кімнату і там несподівано розплакався. «О, ця музика, музика! Звільніть мене від неї! Вона у мене ось тут! – ридав він,

вказуючи на голову. – Вона не дає мені спокою». Так само емоційно він сприймав і спів матері. Надзвичайно глибоко також Петро Ілліч пережив у дитинстві розлуку з близькими. Така чутливість органічно впліталася у його композиторську діяльність. Вона допомагала йому жити почуттями своїх музичних героїв та глибоко усвідомлювати трагізм переживань дійових осіб своїх опер. І ці переживання він втілював у звуки.

Завдання 7. *Визначте, про які здібності йдеться у наведених прикладах? З якими рисами характеру вони поєднуються?*

А. Маруся Кайдашиха вміла дуже добре куховарить і ще й тепер її брали до панів та до попів за куховарку на весілля, на хрестини та на храми. (І. Нечуй-Левицький «Кайдашева сім'я»)

Б. Цінять його на службі, це правда. Побільше б нам, кажуть, таких працівників. Чує нове, в старому не закис; завзятий до праці, ідеями на ходу так і сипле, завжди спроможний переконати в своїй правоті. Всі оті «Кімнати щастя», вікторини, карнавали на воді – все то винаходи їхнього «зачіплинського» генія. (О. Гончар «Собор»)

В. Якби ти, мамо, бачила, як вона малює! Вікна і двері, балкон – все чисто обмалювала. І стіни картинами обвішані. Їй кажуть, що у неї талант, а вона тільки всміхається. А по-моєму вона про те краще всіх знає. Якби не зала, то й неф малювала б кожного дня. Танці, телевізор, кіно – то не для неї. Але малює то так майстерно – грандіозно, що навіть сам мороз-морозенко міг би позаздрити. (А. Морговський «Первоцвіт»)

Г. Йосип – цікавий хлопець, талановитий, зразу далася йому грамота, зразу він не тільки второпав її, а ще полюбив.… Після тривалої трилітньої науки він так читав, що дяка заткне за пояс, а писав куди краще від самого дяка, у того літери мов п'яні, то сюди, то туди порозхилялися, а коли Йосип пише – папір наче лочиком устеле – літери рівні, круглі, стрічки – мов лава москалів на муштрі. (П. Мирний «Як ведеться так і живеться»)

Завдання 8. *Прокоментуйте наведені думки. Яке співвідношення задатків і здібностей в людини?*

А. Рафаелем може стати тільки той, «в кому сидить Рафаель», але чи вдасться індивіду на зразок Рафаеля розвинути свій талант – це цілком залежить від попиту, який у свою чергу залежить від розподілу праці і від породжених ним умов просвіти людей.

Б. Людина ніколи б не проявила своїх здібностей, якби не народилася з відповідними генами музичних, технічних, літературних здібностей. Розвиток здібностей носить іманентний характер, скоюється за принципом властивої самому організму внутрішньої доцільності, абсолютно незалежно від зовнішнього середовища.

В. Абсолютний слух як здатність не існує у дитини до того, як вона вперше стала отримала завдання визначати висоту звуку. До цього існував тільки задаток як анатомо-фізіологічний факт.

Г. Не в тому справа, що здібності виявляються в діяльності, а в тому, що вони створюються в цій діяльності.

Д. Свої здібності людина може взнати, тільки спробувавши прикласти їх.

Завдання 9. *Дайте відповіді на перераховані нижче питання.*

А. Чи талант володіє людиною або людина – талантом? (Ф. М. Достоєвський).

Б. У сім'ї ростуть дві дитина. В однієї є здібності до музики, а у іншої – ні. Чому?

В. У кого краще вчитися – у талановитого педагога, котрий уміє «навчити», чи у блискучого професіонала, що знає тонкощі фаху?

Г. Чи можна «з бруду» піднятися «в князі»?

Д. Чим краще володіти – загальними або спеціальними здібностями?

Е. Чи бувають ні до чого не здібні люди?

Є. Чи сумісні геніальність і лиходійство?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Українською мовою

1. Варій М. Й. Загальна психологія : навч. посібник / М. Й. Варій. – [2-ге видан., випр. і доп.]. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
2. Вольнова Л.М. Загальна психологія. Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи. – К. : НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2013. – 68 с.
3. Загальна психологія : підручн. для студ. вищ. навч. закладів / С. Д. Максименко, В. О. Зайчук, В. В. Клименко, В. О. Соловієнко ; за заг. ред. акад. С. Д. Максименка. – К. : Форум, 2000. – 543 с.
4. Загальна психологія : навч. посіб. / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – 464 с.
5. Загальна психологія : практикум : навч. посібник / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К. : Каравела, 2011. – 280 с.
6. Загальна психологія : хрестоматія : навч. посібник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та [ін.]. – К. : Каравела, 2012. – 640 с.
7. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навч. посібник / П. А. М'ясоїд. – [3-те вид., випр.]. – К. : Вища школа, 2004. – 487 с.
8. Основи психології : підручник / [за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця]. – К. : Либідь, 1995. – 632 с.
9. Павелків Р. В. Загальна психологія / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2009. – 576 с.
10. Партико Т. Б. Курс загальної психології : навч. посібник / Т. Б. Партико. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2002. – 208 с.
11. Практикум із загальної психології : навч. посібник / Т. М. Зелінська, І. М. Михайлова. – К. : Каравела, 2010. – 272 с.
12. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К. : Вища школа, 1982. – 216 с.
13. Приходько Ю.О. Психологічний словник-довідник : навч. посібник / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.
14. Психологічний тлумачний словник найсучасніших термінів. – Х. : Прапор, 2009. – 672 с.
15. Психологія : підручник для педагогічних вузів / За ред. Г.С.Костюка. - К. : Рад. шк., 1968. – 572 с.
16. Психологія : підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалко, П. А. Гончарук та [ін.]. – К. : Либідь, 2005. – 560 с.
17. Савчин М. В. Загальна психологія : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / М. В. Савчин. – К. : Академвидав, 2011. – 464 с. – (Альма-матер).
18. Цимбалюк І. М., Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів / І. М. Цимбалюк, О. Ю. Яницька. – К. : ВД «Професіонал», 2004. – 304 с.

Російською мовою

19. Гальперин П. Я. Лекции по психологии : учебн. пособие для студ. вузов / П. Я. Гальперин. – М. : Книжный дом «Университет» : Высшая школа, 2002. – 400 с.

20. Гамезо М. В. Атлас по психологии : информ.-метод. пособие курсу «Психология человека» / М. В. Гамезо, И. А. Домашенко. – М. : Пед. об-во России, 2004. – 276 с.

21. Гиппенрейтер Ю. Б. Введение в общую психологию. Курс лекций / Ю. Б. Гиппенрейтер. – М. : ЧеРо, 2005. – 336 с.

22. Годфруа Ж. Что такое психология : В 2-х т. / Ж. Годфруа ; пер. с франц. – М. : Мир 1992. – Т. 1. – 496 с.

23. Годфруа Ж. Что такое психология : В 2-х т. / Ж. Годфруа ; пер. с франц. – М. : Мир, 1992. – Т. 2. – 376 с.

24. Крутецкий В. А. Психология : учебник для учащихся пед. училищ / Вадим Андреевич Крутецкий. – М. : Просвещение, 1980. – 352 с.

25. Леонтьев А. Н. Лекции по общей психологии Лекции по общей психологии : учеб. пособие для вузов по спец. «Психология» / А. Н. Леонтьев ; под ред. Д. А. Леонтьева, Е. Е. Соколовой. – М. : Смысл, 2000. – 509 с.

26. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с. : ил. – (Серия «Учебник нового века»).

27. Немов Р. С. Психология : учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. – [4-е изд.]. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2003. – Кн. 1 : Общие основы психологии. – 688 с.

28. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Сергей Леонидович Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 712 с. – (Серия «Мастера психологии»).

29. Хрестоматия по психологии : учебное пособие для студентов / [Сост. В.В. Мироненко ; под ред. проф. А.В. Петровского]. – М., 1987.

30. Хрестоматия по вниманию / под ред. А.Н. Леонтьева ; авт. предисл. А.А. Пузырей, В.Я. Романов. – М. : МГУ, 1976. – 295 с.

31. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер Пресс, 1997. – 608 с. – (Серия «Мастера психологии»).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айсмонтас Б. Б. Общая психология. Тесты / Б. Б. Айсмонтас. – М. : Владос-Пресс, 2003. – 192 с.

2. Глуханюк Н. С. Практикум по общей психологии : учеб. пособие / Н. С. Глуханюк, Е. В. Дьяченко, С. Л. Семенова. – 3-е изд. – М. Московский психолого-социального институт; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2006. – 224 с. – (Серия «Библиотека психолога»).

3. Горбатов Д. С. Практикум по психологическому исследованию : учеб. пособие / Д. С. Горбатов. – Самара : Издательский дом «БАХРАХ-М», 2003. – 272 с.

4. Волошина В. В. Загальна психологія: Практикум : навч. посібн. / В. В. Волошина, Л. В. Долинська, С. О. Ставицька, О. В. Темрук. – К. : Каравела, 2005. – 280 с.

5. Задачи областных студенческих олимпиад по психологии [Электронный ресурс] / [Сост. Т. Н. Князева, Т. Л. Шабанова, Н. В. Фомина, Ю. И. Кузнецова, М. Б. Батюта]. – Н.Новгород : НГПУ, 2010. – 28 с. – Режим доступа : http://mininuniver.ru/mediafiles/u/files/gen_psychology/olimp_tasks.doc

6. Тестовые задания по общей психологи : учебно-методич. пособие для студентов непсихологич. фак. ун-та [Электронный ресурс] / [Авт.-сост. : Галина Ивановна Кислова] / [М-во образования Рос. Федерации, ДГУ]. – Махачкала: ИПЦ ДГУ, 2004. – 26 с. – Режим доступа : http://oobelor.narod.ru/dokument/2011/psihologya.pdf

7. Коваль Г. Ш. Робоча програма та методичні вказівки до курсу «Практикум з загальної психології» [Електронний ресурс] / Г. Ш. Коваль, О. А. Ніколь-Кобріна. – Одеса, 2011-2012. – Режим доступу : http://onu.edu.ua/pub/bank/userfiles/files/imem/imem_psy_workp_rogramm/koval_praktikum_psy.doc

8. Кудерская Т. В. Практикум по курсу «Психология» : учеб. пособие [Электронный ресурс] / Т. В. Кудерская, Ю. Н. Ящишина. – Краматорськ : ДГМА, 2009. – 84 с. – Режим доступа : http://www.dgma.donetsk.ua/metod/ugo/psih/do/p.pdf

9. Кущенко І. В. Практикум з психології : навч.-метод. матеріали з дисципліни [Електронний ресурс] / І. В. Кущенко. – К. : Навч.-наук. ін-т права та психології НАВС, 2011. – 25 с. – Режим доступу : http://do.gendocs.ru/docs/index-189098.html

10. Методичні рекомендації для організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Практикум із загальної психології» (2-3 курсів) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ruh.znaimo.com.ua/index-20011.html

11. Общая и социальная психология: Практикум / Под ред. Н. Д. Твороговой. – М. : ООО «Медицинское информационное агентство», 1997. – 374 с.

12. Общая психология : сборник задач и упражнений для специальности 080504 «Государственное и муниципальное управление» [Электронный ресурс]

/ [Сост. А. Г. Вавилова, Т. А. Сергеева, А. Ю. Черданцева]. – Екатеринбург, 2007. – 72 с. – Режим доступа : http://www.twirpx.com/file/481934/?rand=7752887

13. Потапова В. Д. Гуманітарна орієнтація психолога-фахівця: Монографія / В. Д. Потапова. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2001. – 256 с.

14. Практикум з курсу «Основи загальної психологи» [Електронний ресурс]. – Київ-Львів–Харків. – 97 с. Режим доступу : http://www.umsa.edu.ua/lecture/psychiatry/kaf_psychiatry_praktikum.pdf

15. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии : учеб. пособие /В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и [др.] ; Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. – СПб. : Питер, 2002. – 560 с.: ил. – («Практикум по психологии»).

16. Психология : учебно-методический комплекс дисциплины [Электронный ресурс] / [Сост. : Н. Е. Варшавская, И. Н. Протасова] ; [Бийский пед. гос. ун-т им. В. М. Шукшина]. – Бийск : БПГУ им. В. М. Шукшина, 2009. – 29 с. – Режим доступа : http://rudocs.exdat.com/docs/index-425956.html

17. Психологія та педагогіка : збірник міні-кейсів (задачі та практичні ситуації). Навчальний посібник. / [За заг. ред. Л. А. Колесніченко]. – К. : КНЕУ, 2008. – 380 с.

18. Ставицька С. О. Навчальна програма з дисципліни «Загальна психологія» для слухачів спеціальності – 7.040.101. «Психологія» [Електронний ресурс] / Світлана Олексіївна Ставицька. – К. : КНУ імені Тараса Шевченка, 2008. – 18 с. – Режим доступу: http://lib.unicyb.kiev.ua/books/.psih.08_stavitska.doc

19. Туриніна О. Л. Навчальна програма дисципліни «Практикум із загальної психології» (для бакалаврів) [Електронний ресурс]. – К. : МАУП, 2005. – 18 с. – Режим доступу : http://library.iapm.edu.ua/metod/2280-praktuk_zag_ps.pdf

20. Черная А. В. Организация самостоятельной работы студентов по психолого-педагогическим дисциплінам : учебное пособие [Электронный ресурс] / Черная А. В., Чекунова Е. А., Погорелова Е. И. – Ростов-на-Дону, 2010. – 200 с. – Режим доступа : http://www.twirpx.com/file/526721/

Навчально-методичне видання

Автор: Вольнова Леся Миколаївна

ЗАГАЛЬНА ПСИХОЛОГОІЯ

Методичні рекомендації для самостійної та індивідуальної роботи студентів

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 31.10.2014 р. Формат 60×84/16
Папір офсетний. Гарнітура Times.
Наклад 100 прим. Зам. № 577
Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М.П.Драгоманова, 01601, м.Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію №1101 від 29.10.2002
(044) 239-30-26

Пригадуємо, узагальнюємо, систематизуємо, розширюємо, розвиваємо…